

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

DILFUZA JABBOROVA

ZARDO'ZLIK VA UNI O'QITISH METODIKASI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2016

UO'K: 746.346 (075.32)
KBK37.237.74.263
J 13

*Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik
birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengash
tomonidan nashrga tavsiya etilgan.*

Ushbu o'quv qo'llanmada zardo'zlik texnologiyasining zarur bosqichi — zardo'zlik naqshlarini tayyorlash va joylashtirish, ularning turlari, shuningdek, zardo'zlik naqsh kompozitsiyalari va tuzilishi haqida bayon qilingan.

Qo'llanma kasb-hunar kollejarining xalq amaliy san'ati va milliy hunarmandchilik yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan o'quvchilar hamda o'qituvchilar uchun mo'jallangan.

Taqrizchilar: **S.S. BULATOV** — pedagogika fanlari doktori, professor;
M. HABIBOVA — Buxoro davlat universiteti XABS kafedrasi mudiri; **N.K. DUSHANOV** — Buxoro viloyati G'ijduvon tumanidagi Qurilish-kommunal xo'jalik kasb-hunar kolleji direktori.

ISBN 978-9943-16-396-6

© D. Jabborova, 2016-y.

© «ILM ZIYO» nashriyot uyi, 2016-y.

KIRISH

Ma'lumki, har bir jamiyatda insonlarga ta'lim-tarbiya berish ishlarini tashkil etishdan maqsad — shu jamiyatni taraqqiy ettirishdir. Taraqqiyot inson ichki imkoniyatlarining natijasi ekanligi va u tarbiya vositasida ro'yobga chiqarilishi qadimgi faylasuflar tomonidan ta'kidlab kelingan. Xo'sh, biz «inson ichki imkoniyatlari» deganda nimani nazarda tutamiz? «Inson ichki imkoniyatlari» tushunchasi juda keng tushuncha bo'lib, u alohida shaxsning irsiy (genetik) tuzilishi va bu tuzilishdan hosil bo'ladigan psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Inson dunyoga kelar ekan, unda ma'lum tug'ma jismoniy hamda aqliy belgilar mavjud bo'ladi. «Har bir moddada rivojlanish imkoniyati bor bo'lganidek, insonga ham tabiat faqat qobiliyatlarning boshlang'ichinigina beradi: insonda kamol topish imkoniyati tabiatdan mavjuddir va bu imkoniyat tarbiya vositasi bilan ro'yobga chiqariladi»¹, — deb ta'kidlagan edi yunon faylasufi Arastu. Inson ichki imkoniyatlari asoslarini tashkil etuvchi ana shu boshlang'ich jismoniy va ruhiy xususiyatlar uning alohida shaxs ekanligini, ya'ni o'ziga xosligini ifoda etadi. Shaxs individualligi tarkibiga uning temperamenti (mizoji), bu temperament belgilab beradigan xarakter va qobiliyatlar, hukmron ruhiy hissiyotlar va ularning o'tib borish xususiyatlari, faoliyat omillari kiradi. «Shaxsning psixologik xususiyatlari, psixologik tuzilishi xarakter xislatlari, hukmron qiziqishlari va shu kabilarning birikmasi har bir alohida odamda barqaror birlikni tashkil etadi, bu esa shaxs ruhiy tuzilishining nisbatan doimiyligi deb qaralishi mumkin. Psixik holatlar (hissiyot, xohish, fikr va shu kabilari) doim o'zgarib tursa ham, turli ijtimoiy guruhlarda va har xil

¹ *Н.А. Константинов. Педагогика тарихи. Т., 1967. 24-бет.*

hayotiy vaziyatlarda odam o'z zimmasiga olgan rollari bilan bog'liq holda olgan xulq-atvori o'zgarib tursa ham, yoshining ulg'ayib borishi va hokazolari bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlar sodir bo'lsa ham, shaxsning psixik qiyofasi ma'lum darajada barqaror bo'lib qolaveradi»¹. Ta'lim-tarbiya yuqoridagi barqaror psixologik xususiyatlarga asoslangandagina inson ichki imkoniyatlarini rivojlantirishi va uni reallashtirishi mumkin. Demak, inson o'z tuzilishiga ko'ra alohida, ya'ni o'ziga xos ekan, uning ichki imkoniyatlarini reallashtirish vositasi bo'lgan tarbiya ham yakka asosda tashkil etilishi lozim. Tarbiya individual asoslarda tashkil etilmas ekan, J.J. Russo ta'kidlaganidek, u shaxs mizojini siqib qo'yishi va uni o'zgartirib yuborishi ham mumkin. Bunday tarbiya shaxs individualligini yakson etadi hamda uning taraqqiyotiga to'siq bo'lib qoladi. Sobiq sovetlar davrida foydalanib kelingan an'anaviy pedagogik texnologiyalar shunday xususiyatga ega ekanligini tarixiy tajribalar ko'rsatdi va shuning uchun ham biz bu pedagogik texnologiyalardan asta-sekinlik bilan voz kechayapmiz.

An'anaviy pedagogikaning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, uning ko'pgina tomonlari shaxsning individualligini yemirishga qaratilgan edi. Jumladan:

1. Bolalarning qiziqishlari har xil, lekin hammaga bir xildagi fanlar o'rgatilardi. Bolada o'zi qiziqqan fan, kasb bilan shug'ullanish imkoniyati yo'q edi.

2. Bolalarning qobiliyat darajalari turli xil, lekin o'quv dasturlari hamma uchun bir xilda tuzilgan edi. Qobiliyat darajasi past o'quvchi uni o'zlashtira olmas, qobiliyat darajasi yuqori o'quvchi uchun esa zerikarli edi.

3. Bola subyekt sifatida mustaqil harakatga intiladi, lekin unga harakatsiz obyekt deb qaralardi, uning miyasi ko'proq yodlab olingan bilimlar bilan to'ldirilardi, nazariy bilimlar amaliyotda mustahkamlanmas edi.

¹ N. B. Matmuratova. Litsey o'quvchilarining qiziqish va moyilliklarini o'rganish. T., 2002 7—8-bet.

Bundan tashqari, an'anaviy pedagogikada ta'lim-tarbiya mazmuni, usullari va vositalari «qolipga solingan» bo'lib, o'qituvchi ana shu «qolip» asosida dars o'tardi. Bunday «qolip»dan chekinish katta xato hisoblanardi. Bu o'qituvchining, shu bilan birga, o'quvchining mustaqilligini, ijodkorligini bo'g'ib, uni ham qolipga solib qo'yar, uning individualligini sindirar edi. Noan'anaviy pedagogika an'anaviy ta'lim-tarbiyaning yuqoridagi xato va kamchiliklarini bartaraf eta borish natijasida paydo bo'lgan pedagogikadir.

Insonlar turli-tuman bo'lib, ularning tabiatlari ham turli-tumandir. Demak, ming xil inson ming xil tabiatga ega bo'lib, bir-biriga tabiati aynan o'xshaydigan insonni topish qiyin. Shunday ekan, noan'anaviy pedagogikada ana shu ming xil inson tabiatiga mos keluvchi ming xil ta'lim-tarbiya turlarini yaratishdek cheksiz imkoniyat mavjudmi? Yo'q, albatta. Noan'anaviy pedagogikaning eng muhim xususiyati shundaki, bunda shaxs uchun tanlash imkoniyati mavjud, ya'ni o'z ehtiyojlarini qondirishga imkon beradigan, o'z qiziqish va intilishlariga mos bo'lgan, o'z imkoniyat darajalaridan kelib chiqqan holda tanlash imkoniyati mavjud. Noan'anaviy ta'lim-tarbiya tizimi har bir shaxsga: umumiy tanlash imkoniyati va individual tanlash imkoniyatini yaratib beradi.

Umumiy tanlash imkoniyati davlat tomonidan ta'lim-tarbiya muassasalarining turli tarmoqlarini (akademik litsey, kasb-hunar kollejlari, ma'lum muddatli kurslar va hokazo) vujudga keltirish orqali yaratiladi. Umumiy tanlash imkoniyati orqali tarbiyalanuvchi o'z-o'zini rivojlantirish ichki dasturiga muvofiq keladigan ta'lim-tarbiya muassasalarini tanlash va bu imkoniyat vositasida o'z kelajagini o'zi belgilash huquqiga ega bo'ladi. Individual tanlash imkoniyati esa xilma-xil o'quv va ishlab chiqarish dasturlarini yaratish hamda ularni reallashtirishga imkon beradigan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish bilan ta'minlanadi. Bu dasturga muvofiq, o'quvchi o'zi qiziqqan hamda o'zi uchun foydali bo'lgan fanlarni, mavzularni, shuningdek, ta'lim-tarbiya usullari va vositalarini tanlash, ular vositasida bilimlarni mustaqil va ijodiy o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

«Zardo‘zlik texnologiyasi» fanini o‘qitish uslubiyatining maqsadi ham zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv va amaliy mashg‘ulotlarni noan’anaviy pedagogika tamoyillari asosida tashkil etish hamda rivojlantirishdan iborat. Vazifasi esa shu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan o‘quv va ishlab chiqarish amaliyoti bo‘yicha dasturlar yaratish, bu dasturlarni reallashtirish vositasi bo‘lgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishdir.

«Zardo‘zlik texnologiyasi» fanini o‘qitish uslubiyati zardo‘zlik texnologiyasi fanining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda bir-biriga chambarchas bog‘liq bo‘lgan ikki qismdan iborat:

1. Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish uslubiyati.
2. Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish uslubiyati.

Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish uslubiyati bu fan bo‘yicha o‘quvchilarga beriladigan nazariy bilimlar ko‘lami, ularni o‘quvchilarga yetkazish texnologiyalarini ishlab chiqadi va rivojlantiradi. Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish uslubiyati mazkur fan bo‘yicha o‘quvchi o‘zlashtirgan nazariy bilimlarni mustahkamlash, ularni amaliyotga tatbiq etish texnologiyalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Zardo‘zlik texnologiyasi fanini o‘qitish uslubiyatining maqsadi faqat bu fan bo‘yicha o‘quv va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishgina bo‘lmay, balki bu jarayonda o‘quvchi shaxsining shakllanish va rivojlanish omillarini ham o‘rganishdir. Bu mashg‘ulotlar davomida o‘quvchida o‘zimiz o‘rgatayotgan kasbga xos bo‘lgan xususiyatlarnigina shakllantirib qolmasdan, uni haqiqiy inson va jamiyatimizning mukammal a‘zosi qilib tarbiyalashimiz lozim bo‘ladi. Shundagina biz tarbiyalayotgan o‘quvchilar kelajakda jamiyatimiz uchun foydali insonlar bo‘lib yetishadilar. Shuning uchun ham zardo‘zlik texnologiyasi fanini o‘qitish uslubiyatida mazkur fanni o‘qitish davrida shaxsni shakllantirish va rivojlantirish jarayonlariga ham katta e’tibor bilan qaraladi.

Yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, mazkur uslubiy qo’llanmani tayyorlashdan maqsad o’qituvchilarga zardo’zlik texnologiyasi fanini o’qitishning umumiy yo’nalishlari haqida ma’lumot berishdir. Ushbu qo’llanmadagi fikr va mulohazalarni «qolip»ga solinganday qabul qilmaslik lozim. Chunki har bir pedagog o’z ish tajribasi davomida o’ziga xos individual ish uslubiyatiga ega bo’laboradi. Yangidan yangi paydo bo’layotgan pedagogik texnologiyalar ham ana shunday o’qituvchilarning ijodkorligi va mustaqillikka intilishlari natijasida to’plangan tajribalar yig’indisidir.

«Zardo'zlik texnologiyasi» fani endigina shakllanib kelayotgan o'quv predmeti bo'lib, bu fanning mazmunini shakllantirish, uni o'quvchilarga yetkazish va amaliyotda mustahkamlash texnologiyalarini ishlab chiqish hamda takomillashtirishda zardo'zlik texnologiyasi fanini o'qitish uslubiyati muhim rol o'ynaydi. Har qanday fan ma'lum bir faoliyat asosida shakllanadi yoki inson faoliyatining ma'lum bir tomonlarini aks ettiradi. Shuning uchun inson faoliyatining qaysi sohasi bo'lmasin, bu faoliyatning asoslari, uning shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi bilimlar katta ahamiyatga ega. Bu bilimlar ajdodlar tomonidan to'plangan tajriba natijasi bo'lib, avloddan avlodga ma'lum an'analar vositasida yetkazilgan. Ana shu bilimlarsiz bu faoliyatni o'zlashtirish aslo mumkin emas. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uslubiyatining maqsadi, avvalo, zardo'zlik faoliyati asoslarini tashkil etuvchi bilimlarni to'plash, ularni tizimga solish hamda o'quvchiga yetkazish texnologiyalarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Ma'lumki, har qanday bilim tashqi tajriba sifatida obyektiv bo'lib, u qayta-qayta takrorlanadigan mashqlar va amaliy tajribalar vositasida o'quvchining ichki tajribasiga aylana boradi. Shu davrgacha hukm surib kelgan an'anaviy ta'limning eng katta kamchiligi shunda ediki, o'quvchilarga bunday bilimlar quruq yodlatilar, lekin amaliyot bilan bog'lanmas edi. Natijada o'quvchi uni yuzaki «o'zlashtirar», bunday tarzda o'rganilgan bilim hech qachon uning shaxsiy mulkiga aylana olmas edi. Demak, barcha boshqa kasbiy fanlar kabi «Zardo'zlik texnologiyasi» fanining ham o'ziga xos xususiyati bu faoliyat asoslarini tashkil etuvchi nazariy bilimlarni

amaliy mashqlar vositasida o'quvchilarga yetkazish hamda mustahkamlashdan iboratdir. Ana shu amaliy mashqlar vositasida o'quvchilar bilimlarini amaliyotga tatbiq etish malakalarini hosil qiladilar. Shuning uchun o'qituvchi har bir darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonida zardo'zlik faoliyatining ma'lum tomonlarini yorituvchi nazariy bilimlar ko'lamini va ularni o'quvchilarga yetkazish vositasi bo'lgan amaliy mashqlar turini aniqlashi lozim. Har bir mashg'ulotda o'quvchilarga berilayotgan bilimlar tarkibi va tizimi bir xil bo'lishi mumkin, lekin ularni o'zlashtirish vositalari — amaliy mashqlarning xilma-xil bo'lishiga erishish va o'quvchilar ularni tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlari zarur. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uslubiyati bo'limi ana shunday imkoniyatlarni o'rganadi va ulardan foydalanish yo'llarini izlaydi.

Bundan tashqari, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uslubiyati bo'limida o'quvchilarning o'quv mashg'ulotlari jarayonida bilim va malakalarni o'zlashtirish jarayonlari o'rganiladi. «Zardo'zlik texnologiyasi» fani bo'yicha bilim va malakalarni o'zlashtirish darajalarini real baholovchi mezonlar aniqlanadi, bu darajalarni ifodalash usullari ishlab chiqiladi va takomillashtiriladi.

1.1. ZARDO'ZLIK SAN'ATI TARIXI VA UNI BOSQICHLARGA BO'LIB O'RGANISH MEZONLARI

Har bir o'quv predmeti mazmunini shu o'quv predmetiga asos bo'luvchi fan, hunar yoki san'atga doir ta'limotlar tarixi va ularning mohiyati to'g'risidagi bilimlar tashkil etadi. Shu fan, hunar yoki san'at tarixi va ularni o'z ichiga olgan ta'limotlar mohiyatini: mazkur o'quv predmeti mazmuniga singdirish ularga o'ziga xos tarzda yondashishni talab etadi. Bunday yondashish xususiyatini o'quv predmetiga singdirilayotgan bilimlarning xarakter xususiyati hamda uni o'zlashtirishga mo'ljallangan

o'quvchining yosh xususiyati belgilab beradi. Jumladan, zardo'zlik san'ati ham juda uzoq tarixga ega bo'lib, demakki, juda ko'p bilim va ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu bilim va ma'lumotlarni «Zardo'zlik texnologiyasi» o'quv predmeti mazmuniga singdirish ularni ma'lum mezonlar asosida bosqichlarga bo'lish va har bir bosqichning alohida xususiyatlarini aniqlashtirishni talab etadi.

Ma'lumki, zardo'zlik san'ati va uning mahsuloti bo'lgan zardo'zi; buyumlarga ehtiyoj xususiy mulk paydo bo'lishi bilan vujudga kela boshlagan. Xususiy mulkchilikning paydo bo'lishi, ya'ni ko'p mol-mulkning kamchilik qo'lida to'planishi kamchilikning ko'pchilik ustidan hukmronligining o'rnatilishiga olib kelgan. Bu hukmronlikni namoyon etish, uni boshqalarga tan oldirish va mustahkamlash avval-boshdan qimmatbaho kiyim-kechaklar vositasida amalga oshirilgan. Xususiy mulk egalari o'zlarining boyliklarini chiroyli va qimmatbaho ust-bosh bilan namoyon etganlar, boshqalarga ko'z-ko'z qilganlar. Keyinchalik esa uy-joy, ya'ni saroylar, qasrlar qurish bilan, keyinroq esa eng rivojlangan qurol-yarog'lar, texnika yangiliklariga ega bo'lish bilan namoyon etganlar. Ko'rinib turibdiki, insoniyat xususiy mulkchilik davriga qadam qo'yishi bilan zardo'zlik san'ati ham paydo bo'la boshlagan. Bu san'at tomonidan yaratilgan mahsulotlar — zardo'zi kiyimlar va buyumlar qimmatbaho materiallardan tikilganligi hamda qimmatbaho bezaklar bilan bezatilganligi tufayli boshqa buyumlardan ajralib turgan.

Zardo'zlik san'ati insoniyat tarixining ilk davrlaridanoq — xususiy mulkchilik paydo bo'la boshlagan davrlardan boshlab shakllangan ekan, uning to hozirgi davrgacha bo'lgan tarixi to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar necha-necha jild kitoblarga jo bo'ladi. Mana shu tarixni o'zida jamlagan bilimlarni zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv qo'llanmasining bir qismiga joylashtirish va uni o'quvchiga lo'nda, tushunarli tarzda yetkazish uchun uni bosqichlarga bo'lib chiqish zarur. Buning uchun esa shu tarixiy jarayonga xos bo'lgan mezonlarni aniqlash zarur. Bunda zardo'zlik hunarmandchiligi tarixida asosiy o'ringa ega bo'lgan omilni aniqlash o'sha tarixiy mezonlarni aniqlashtirishga yordam beradi.

Zardo‘zlik hunarmandchiligi tarixiga e‘tibor berar ekanmiz, bu tarixiy jarayonda zardo‘zlikda foydalaniladigan asbob-uskunalar o‘zgargan, zardo‘zlik usullari shakllanib va rivojlanib kelgan. Zardo‘zi buyumlarning tuzilishi va ko‘rinishi, ularning tarixiy vazifalari o‘zgargan va hokazo. Xo‘sh, mana shu tarixiy omillar orasida asosiy omil qaysi? Ma‘lumki, har qanday ishlab chiqarishda, jumladan, xalq hunarmandchiligida ishlab chiqarish natijasi — ishlab chiqarilgan mahsulot asosiy omil hisoblanadi. Ishlab chiqarishdagi barcha omillar ana shu natijaga xizmat qiladi. Zardo‘zlik hunarmandchiligining asosiy mahsuloti zardo‘zi kiyim-kechaklar va buyumlar bo‘lib, ular zardo‘zi naqshlar asosida bezatilganligi bilan ajralib turadi. Bular orasida zardo‘zi kiyim-kechaklar asosiy o‘rin tutadi, ulardagi qo‘shimchalar va zardo‘zi buyumlar ularni to‘ldirib, boyitishga xizmat qiladi.

Kiyim-kechak tushunchasi insoniyat bilan tarixan shakllangan tushuncha bo‘lib, insoniyat madaniyatining ajralmas qismini tashkil etadi. Kiyim-kechak o‘z shakllanish jarayonida insoniyat tarixida juda ko‘plab vazifalarni bajargan va unga katta xizmat ko‘rsatgan. Bu vazifalarni ularning mohiyatidan kelib chiqqan holda bir necha guruhlariga ajratish mumkin: odamni muhitning salbiy ta‘siridan asrash, uning amaliy faoliyati va dam olishi uchun qulay shart-sharoit yaratish, jamiyatdagi tabaqaviy holatini, ijtimoiy mavqeyini aks ettirish, turli marosimlarda ritual bo‘lib xizmat qilish va hokazo. Har bir kiyim-kechak turi o‘z tuzilishidan kelib chiqqan holda yuqoridagi vazifalarni bir vaqtda birdaniga bajarmasdan, balki ma‘lum vazifalardan birini bajargan, ya‘ni ularning tarixiy vazifalari o‘zgarib turgan. Masalan, zardo‘zi ust-bosh XIX asr oxiri — XX asr boshlariga qadar jamiyatdagi tabaqalanish holatini aks ettirib, odamlarning ijtimoiy mavqeyini ko‘rsatib turishga xizmat qilib kelgan.

XX asr boshlarida butun dunyoda tarixiy shart-sharoitning tubdan o‘zgarishi zardo‘zi kiyim-kechaklarning ham tarixiy vazifalari asta-sekin o‘zgarib borishiga olib keldi. Demak, tarixiy davrlarning o‘zgarishi insoniyat madaniyati tarixining ajralmas qismiga aylangan kiyim-kechaklarning, ayniqsa, zardo‘zi kiyim-

larning ham tarixiy vazifalari o'zgarishiga olib kelgan. Kiyim-kechaklar tarixiy vazifalarining o'zgarishi ularning tuzilishining o'zgarishiga, demakki, ularning ishlab chiqarish texnologiyasining ham o'zgarishiga olib kelgan. Ko'rinib turibdiki, zardo'zi kiyim-kechaklarning bajargan tarixiy vazifalari va ularning tarixan o'zgarib borishi zardo'zlik san'ati tarixini bosqichlarga bo'lishda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Bu zardo'zlik tarixini va bu tarixiy jarayonda zardo'zi kiyim-kechaklar vazifalarining o'zgarish darajasini o'rganib, uni quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1-bosqich. I—II asrlardan XX asrning 20-yillarigacha bo'lgan davr.

2-bosqich. XX asrning 20-yillaridan 90-yillarigacha bo'lgan davr.

3-bosqich. XX asrning 90-yillaridan keyingi davr.

I—II asrlardan XX asrning 20-yillarigacha bo'lgan davr

Zardo'zlik tarixining birinchi bosqichi to'g'risida o'quvchilarga ma'lumot berayotganda, avvalo, bu san'atning O'rta Osiyoda paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonlariga e'tiborni qaratish lozim. Butun dunyoda bo'lganidek, O'rta Osiyoda ham zardo'zlik san'ati xususiy mulkchilikning paydo bo'lishi, kamchilikning ko'pchilik ustidan hukmronligi boshlangan davrdan boshlab shakllana boshlagan va o'ziga xos ko'rinishga ega bo'la borgan. Biroq antik davrning gulto'ji bo'lgan yunon madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllangan yunon zardo'zlik san'ati, bu madaniyatning boshqa shakllari kabi, boshqa xalqlar zardo'zlik san'atining rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Lekin bu degani boshqa xalqlar madaniyati yunon madaniyatidan kelib chiqqan degani emas. Har bir qadimgi xalq madaniyatining shu xalqqa xos bo'lgan xarakter xususiyatidan va u yashagan muhit xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos tarzda shakllangan va taraqqiy etgan. O'ta kuchli xalqlar kuchsiz xalqlarni o'z asoratiga olishga harakat qilganidek, kuchli madaniyatlar ham kuchsiz madaniyatlarning o'rnini egallashga yoki ularni o'ziga singdirib olishga harakat qilgan. Yunon madaniyati, jumladan, yunon

zardo'zlik san'ati ham O'rta Osiyo madaniyatiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatgan. Bu madaniyat Qadimgi Bobil va Misr, Eron va Hindiston kabi mamlakatlar orqali O'rta Osiyo madaniyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, Aleksandr Makedonskiy O'rta Osiyoni bosib olgach, bevosita ta'sirga ega bo'lgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, zardo'zlik ilk paydo bo'lgan davrda zodagonlarning keng ommasiga xizmat qilgan bo'lsa, keyinchalik barcha mamlakatlarda, asosan, «saroy san'atiga» aylanib borgan. Shuning uchun zardo'zlik ustaxonalari mamlakat poytaxti bo'lgan shaharlardagina joylashgan bo'lib, zardo'zlik shu shaharlardagina taraqqiy etgan. O'rta Osiyoda zardo'zlik san'atining birinchi bosqichi tarixini o'rganar ekanmiz, shu davrda bu yerda bir necha zardo'zlik maktablari shakllana boshlaganligini ko'ramiz. Bu zardo'zlik maktablarining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi O'rta Osiyoda davlatchilik tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. *Xorazm zardo'zligi*. Urganch va Xiva zardo'zlik maktablarini o'z ichiga oladi.
2. *Buxoro zardo'zligi*. Buxoro hamda Samarqand zardo'zlik maktablaridan iborat.
3. *Farg'ona zardo'zligi*. Bunga Farg'ona hamda Qo'qon zardo'zlik maktablari kiradi.

Yuqoridagi zardo'zlik maktablari orasida Buxoro zardo'zligi chuqur va mustahkam ildizlarga ega bo'lib, eng taraqqiy etgan maktablardan biridir. Ayniqsa, XX asr boshlarida sobiq sho'rolar davrida «saroy san'ati» sifatida zardo'zlikning taqiqlanishi boshqa zardo'zlik maktablarining unutilishiga olib keldi. Shuning uchun ham hozirda Xorazm va Farg'ona zardo'zligi tarixi hamda texnologiyasi yaxshi o'rganilmagan. O'sha davrda taqdirning inoyati bilan Buxoro va G'ijduvon shaharlarida zardo'zlik fabrikalarining tashkil etilishi Buxoro zardo'zlik maktabini asrab qolish hamda rivojlantirish imkoniyatini yaratdi. Shu boisdan ham «Zardo'zlik texnologiyasi» o'quv predmetiga hayot tanlagan «tirik maktab» sifatida Buxoro zardo'zlik maktabi texnologiyasi asos qilib olindi.

Zardo‘zlik tarixining birinchi bosqichini o‘rganayotgan paytda o‘quvchilarga o‘zlari yashayotgan hududda shakllangan zardo‘zlik maktabi tarixini mustaqil o‘rganish bo‘yicha ijodiy topshiriqlar berish zarur. Noan‘anaviy tarbiyaning eng muhim xususiyatlaridan biri o‘quvchilarga berilayotgan bilimlarning turmush bilan, hayot bilan chambarchas bog‘liqligidir. Shuning uchun o‘quvchi ta‘lim olish jarayonida o‘zi yashayotgan jamiyatga tegishli muammolarni hal etishda qo‘lidan kelguncha yordam berishi zarur. Shundagina u o‘zi yashayotgan jamiyatdagi muammolarning hal etilishini kutib o‘tirishga yoki ularni tanqid qilish-nigina o‘rganmasdan, balki shu muammolarni hal etish jarayonida bevosita ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘quvchi zardo‘zlik tarixi bo‘yicha yig‘gan materiallarini ijodiy ish tariqasida tayyorlar ekan, o‘qituvchi bu ijodiy ishni biror-bir nashrda yoki to‘plamda chop etilishiga yordam bersa, o‘quvchi o‘zi bajargan ishdan qoniqish hosil qiladi. Bu esa uni yanada kattaroq ilmiy ishlar qilishga undaydi.

XX asrning 20-yillaridan 90-yillarigacha bo‘lgan davr

Zardo‘zlik tarixining ikkinchi bosqichini o‘rganayotgan paytda asosiy e‘tiborni shu davrda yuz bergan tub tarixiy o‘zgarishlarga qaratish lozim. Bu davrda Rossiyada xalq qo‘zg‘oloni bo‘lib, oq podsho taxtdan ag‘dariladi va xalq hokimiyati o‘rnatiladi. «Sovetlar hukumati» deb atalgan bu hukumat chor Rossiyasi bosib olishga ulgurmagan oxirgi xonlik — Buxoro xonligini ham bosib olib, o‘zining mustamlakalari qatoriga qo‘shdi. U mustamlakalarda ham «xalq hokimiyati»ni o‘rnatdi. Sovet hukumati, chor hukumati kabi, Turkistonga o‘zining mustamlakasi deb qarar va bu «xalq hokimiyati» nomigagina shu xalqning «mustaqil hokimiyati» edi. Aslida u ham chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosatini davom ettirib, avvalo, xalqimizning o‘zligi bilan bog‘liq omillarga zarba berishga harakat qildi: ona tilimiz o‘rniga, rus tilini davlat tiliga aylantirdi, milliy an‘analarni va urf-odatlarini taqiqlab qo‘ydi.

Milliy hunarmandchilik turlari orasida «saroy san'ati» bo'lganligi uchun zardo'zlik san'ati qattiq tazyiqqa uchradi. Zardo'zlik bilan shug'ullanish, zardo'zi kiyimlar kiyish va zardo'zi buyumlardan foydalanish butunlay taqiqlandi. Chunki sovetlar o'rnatgan hokimiyat «xalq hokimiyati» bo'lib, podsho va saroy ayonlari foydalangan bunday buyumlarni ishlab chiqargan ham, foydalanganlar ham «podsho davrlarini» orzu qilayotgan, xalq hokimiyatiga dushman hisoblangan. Ular turli xil qiynoqlarga duchor qilingan.

30-yillarda hunarmandlarning talabi bilan Buxoro shahrida tikuvchilik arteli qoshida zardo'zlik sexi ochilib, keyinchalik zardo'zlik fabrikasiga aylantirilishi, G'ijduvon shahrida esa uning filialining tashkil etilishi Buxoro zardo'zlik maktabining «tirik qolishiga» va taraqqiy etishiga katta imkoniyat yaratdi (1-rasm). O'sha davrda O'rta Osiyoda yagona bu fabrika tarixi va unda to'p-langani tajriba shunchalik katta ahamiyatga egaki, bu tajriba ajdodlarimiz necha asrlar davomida amalga oshirgan izlanishlari va mashaqqatli mehnatlari natijasidir. Milliy qadriyatlarimizga

1-rasm. Buxoro shahridagi tikuvchilik arteli qoshidagi zardo'zlik sexi.

keskin hujumlar bo‘lib turgan davrda ana shunday juda qimmatli tajribaning saqlab qolingani bizning katta yutug‘imizdir. Mustamlaka davrida keskin taqiqlar natijasida boshqa zardo‘zlik maktablari — Xorazm va Farg‘ona maktablari unutildi, natijada «o‘lik maktablar»ga aylandi. Endilikda ana shu maktablar tarixi hamda texnologiyasini o‘rganish, an‘analarini tiklash, namunalarini to‘plash ularni «jonlantirish»ga va rivojlantirishga imkon beradi. Bu ham yoshlarimiz oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu vazifalarni hal etishda yoshlarimizning diqqatini jalb etish maqsadida o‘qituvchi ijodiy va mustaqil ishlardan unumli foydalanishi lozim.

XX asrning 90-yillaridan keyingi davr

Zardo‘zlik tarixining uchinchi bosqichi mustaqillikka erishgan davrimizdan boshlanadi. Xalqimiz mustaqillikka erishgach, hukumatimiz tomonidan uni mustahkamlashga qaratilgan bir necha muhim tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, ona tilimiz davlat tiliga aylantirildi, milliy urf-odat va an‘analarimiz jonlantirildi, milliy hunarmandchiligimiz qayta tiklana boshlandi. Ayniqsa, xalqimiz tomonidan zardo‘zligimizni qayta tiklashga bo‘lgan kuchli intilish bu san‘atni qanchalik darajada sevishi va qadrlashini ko‘rsatdi.

Bu bosqichning alohida xususiyati shundaki, boshqa zardo‘zlik maktablarining mustamlakachilik davrida «o‘lik maktablar»ga aylanib qolganligi tufayli mustaqilligimizning ilk davrida butun respublikamiz bo‘ylab Buxoro zardo‘zligining tarqalish davri bo‘ldi. Hunarmandlarimiz respublikamizning turli hududlaridan kelib, Buxoro zardo‘zlik san‘atini o‘rganishdi va o‘z joylarida hunarmandchilik korxonalari tashkil etishdi. Xalqimizning milliy hunarmandchiligimizni rivojlantirishga bo‘lgan bunday intilishlari hukumatimiz tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Shu munosabat bilan 1997-yil 31-martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san‘atni yanada rivojlantirishni davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash chora-tad-

birlari to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Farmonga asosan Respublika «Hunarmand» uyushmasi va uning hududiy bo'limlari tashkil etildi. Bu uyushma respublikamizdagi barcha hunarmandlarni birlashtirib, ularning hunarmandchiligimizni qayta tiklash va rivojlantirish yo'lidagi sa'y-harakatlariga katta yordam berdi va berib kelmoqda. O'quvchilarga «Hunarmand» uyushmasi faoliyati to'g'risida, hukumatimizning bu yo'nalishda olib borayotgan boshqa tadbirlari haqida so'zlab berish lozim. Ayniqsa, zardo'zlik san'atining kasb-hunar kollejlari dars jadvaliga o'quv predmeti sifatida kiritilishi bu san'atning yanada rivojlanishiga keng yo'l ochib berdi, deyish mumkin. Yoshlarimiz bu fan yordamida zardo'zlik san'atini ilmiy asoslangan holda puxta o'zlashtirish va uni kelajakda taraqqiy ettirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Vaqt o'tishi bilan asta-sekin boshqa zardo'zlik maktablari ham jonlandi va buning oqibatida Buxoro zardo'zligi bilan boshqa zardo'zlik maktablarining «qo'shilib ketish» davri boshlandi. Bu «qo'shilib ketish» jarayonining murakkablashuvi «o'lik maktablar» texnologiyasini soflicha o'rganish imkoniyatining tobora kamayib borishiga olib kelmoqda. Shuning uchun ham bu bosqichni o'rganayotganda o'quvchilarga o'z hududlaridagi zardo'zlik maktablari tarixi va texnologiyasini Buxoro zardo'zlik maktabi tarixi va texnologiyasi bilan taqqoslab o'rganishga asoslangan ijodiy ishlarni topshirish va uning natijalarini nashrlarda e'lon qilishga erishish zarur.

1.2. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI TO'G'RISIDA UMUMIY TUSHUNCHA BERISH

Bir-biridan go'zal, uzoqdan ham ko'zni quvontiradigan zardo'zi kiyim va buyumlarni hamma ko'rgani, shubhasiz. Lekin bunday buyumlarni tikish va tayyorlash texnologiyasi bilan hamma ham tanish emas. Shuning uchun o'quvchilarga zardo'zlik texnologiyasi haqida umumiy tushuncha berish muhim ahamiyatga ega. Ular oldindan bu fanning maqsadi va u orqali qanday bilim

va ko'nikmalarga ega bo'lishlarini bilishlari lozim. Bu esa o'quvchida mazkur fanga qiziqish uyg'otish va uni rivojlantirishga imkon beradi.

«Zardo'zlik texnologiyasi» so'zining ma'nosi «zardo'zi» va «texnologiya» so'zlari lug'aviy ma'nolarining birligidan iborat. «Zardo'zi» so'zi forscha so'z bo'lib, «zar» — tilla, «do'zi» — tikmoq, ya'ni tilla iplar bilan gul, naqsh tikish, degan ma'noni anglatadi, «texnologiya» so'zi esa yunoncha so'z bo'lib, «techne» — san'at, mahorat, hunar, «logos» — fan, ta'limot so'zlarining birikmalaridan iborat va u «zardo'zlik hunar fani» ma'nosini bildiradi. Demak, «Zardo'zlik texnologiyasi» fani zardo'zlik hunari to'g'risidagi fan bo'lib, zardo'zlik usullari haqidagi bilimlarni va ularni amaliyotga qo'llash texnologiyasini o'z ichiga oladi. O'quvchilar bu fan vositsida zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarish texnologiyasini ilmiy asoslarda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zardo'zlik texnologiyasi zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasi hamda unda zardo'zlik usullarini qo'llashning xususiy texnologiyalaridan iborat. Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasi bajaradigan vazifalari bir maqsadga xizmat qiladigan uch bosqichdan iborat: tayyorgarlik, asosiy va yakuniy bosqich. O'qituvchi zardo'zlik texnologiyasining bosqichlari bilan o'quvchini tanishtirar ekan, har bir bosqichda muayyan vazifalar amalga oshirilishi va bu vazifalar muhim o'rin tutishini ko'rsatib berishi lozim. Bundan tashqari, har bir bosqich bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, bir butun yaxlitlikni tashkil etadi.

Zardo'zlik texnologiyasida foydalaniladigan asbob-uskunalar bilan tanishtirish jarayonida o'qituvchi har bir asbobning tuzilishi va bajaradigan vazifalari bilan tanishtirib o'tadi. O'quvchilar har bir asbobning tasvirini maxsus albomga chizishlari va ularning qanday qismlardan tuzilganligini ko'rsatib berishlari zarur. Ularning tuzilishini va vazifalarini yaxshi tushuna olgandagina o'quvchi undan to'g'ri foydalana oladi.

Bundan tashqari, o'quvchilarni ishlab chiqarishda muhim bo'lgan shaxsiy gigiyena, texnika xavfsizligi hamda texnologik qoidalar bilan tanishtirish juda muhimdir. Avvalo, bu qoidalar nima uchun ishlab chiqilganligini va vazifalarini tushuntirish, so'ng ularga rioya qilmaslik qanday oqibatlariga olib kelishini aytib o'tish lozim. Bu qoidalar, bir tomondan, ishlab chiqarishda asosiy omil bo'lgan ishchi kuchlarini asrashga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini, ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Shu bilan birga yuqoridagi qoidalarga rioya etish ishlab chiqarish samaradorligini va ishlab chiqarish mahsulotlarining sifat ko'rsatkichlarini oshirishga imkon beradi.

1.3. ZARDO'ZI BUYUMLARNI LOYIHALASHTIRISH TEKNOLOGIYALARI BILAN TANISHTIRISH

Inson barcha faoliyatining asosida loyihalashtirish usullari muhim rol o'ynaydi. U biror faoliyatni amalga oshirishdan ilgari uning g'oyaviy asoslarini ongida hosil qiladi va shu asos negizida uni reallikka aylantiradi. Demak, har qanday faoliyatni loyihalashtirish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1. Faoliyatning g'oyaviy asoslarini ongda yaratish.
2. Shu g'oyani amalga oshirish dasturini ishlab chiqish va tasviriy-sxematik tarzda ifodalash.
3. Ishlab chiqilgan tasviriy-sxematik dastur asosida g'oyani reallikka aylantirish.

Ko'rinib turibdiki, har qanday faoliyatni loyihalashtirmasdan turib, uni amalga oshirish mumkin emas.

Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarish texnologiyasida ularni loyihalashtirish texnologiyasi asosiy bosqich hisoblanadi. Zardo'zlik buyumlarini loyihalashtirish zardo'zlik dizayni qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi. «Dizayn» inglizcha so'z bo'lib, «rasm chizish» degan ma'noni anglatadi. Dizayn — badiiy konstruksiyalash XIX asr oxiri — XX asr boshlarida odamlarning chiroyli va qulay iste'mol buyumlariga bo'lgan ehtiyoji tufayli paydo bo'ldi.

Dizaynning paydo bo'lishi bozor ehtiyoji bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi xaridorgir buyumlar ishlab chiqarishdir. Demak, zardo'zlik dizayni va uning qoidalarini puxta o'zlashtirgan o'quvchigina bozor ehtiyojlariga mos keladigan zardo'zlik mahsulotlarini loyihalashtirish va ishlab chiqarish malakalariga ega bo'ladi.

Zardo'zlik dizayni tarixiga nazar tashlar ekanmiz, zardo'zi buyumlarni loyihalashtirishning ikki tipi mavjudligini ko'ramiz:

1. Klassik loyihalashtirish.
2. Zamonaviy loyihalashtirish.

Klassik loyihalashtirishda loyihalashtirish jarayonlari zardo'zlik san'atining qadimiy an'analari asosida amalga oshiriladi. Zamonaviy loyihalashtirishda esa qadimiy an'analalar bilan birga zardo'zlikka kirib kelgan zamonaviy o'zgarishlar ham hisobga olinadi. Ikkala holda ham zardo'zlik buyumlarini loyihalashtirishning o'ziga xos asoslari mavjud bo'lib, bu asoslar tashqi shaklning uzviyligi va yaxlitligi, munosiblik va marom, ko'lamlilik, hajmlilik, rang va ranglar uyg'unligi kabi parametrlarni o'z ichiga oladi. Loyihalashtirish bosqichlari — fikrning paydo bo'lishi, eskizlarga ko'chishi, g'oyaga aylanishi va g'oyaning reallikka aylanishini ko'rgazmali qurollar vositasida tushuntirib berish muhimdir.

XX asr boshlariga qadar zardo'zi buyumlar, asosan, klassik asoslarda loyihalashtirib kelingan. XX asr boshlariga kelib jahonda tub tarixiy o'zgarishlarning yuz berishi butun insoniyat hayotining barcha jabhalarida, jumladan, madaniyatida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Bu o'zgarishlar moda va kiyim-kechak tuzilishiga ta'sir etmasdan qolmasdi, albatta. Xuddi shu davrdan boshlab buyumlarni loyihalashtirishda bozor ehtiyojlari birinchi o'ringa chiqa boshladi. Endi odamlar serhasham va qo'pol buyumlar emas, balki oddiy va har tomonlama qulay buyumlarga ehtiyoj seza boshladilar. Shu davrdan boshlab zardo'zi buyumlarni loyihalashtirish tarixiga modern, ya'ni zamonaviy loyihalashtirish kirib kela boshladi. Ayniqsa, zardo'zlik tarixining uchinchi bosqichida bunday loyihalashtirish asosiy o'ringa chiqdi. Zamonaviy loyihalashtirish natijasida serbezak kompozitsiyalardan iborat, biroz

qo'pol bichimli kiyimlar va buyumlar o'rnini kam bezakli, lekin inson gavdasiga mos, ixcham, foydalanishga qulay kiyimlar va buyumlar egalladi. O'qituvchi zardo'zi buyumlarni loyihalashtirish turlari haqidagi bilimlarni ularni loyihalash namunalarini tayyorlash vositasida yetkazadi. Bunda o'quvchi klassik hamda zamonaviy loyihalashtirilgan zardo'zi buyumlarning namunalarini yaratadi. Ana shu amaliyot jarayonida ular loyihalashtirish asoslarini ham o'zlashtira boradilar. Loyihalashtirish amaliyoti jarayonida o'quvchilarga o'z orzu-niyatlarini, maqsadlarini o'z loyihalari vositasida reallikka aylantira olish malakalarini shakllantirishga e'tiborni qaratish lozim. Loyihalar ishlab chiqarish jarayonida reallikka aylanar ekan, demak loyiha asosidagi g'oyalar ham reallikka aylanadi. G'oyalar hamma vaqt orzulardan tug'iladi. Mana shunday ulug' orzu-niyatlar insonni hamisha harakatga undaydi. Shunday qilib, o'quvchi loyihalashtirish asoslari va bosqichlarini o'zlashtirar ekan, bu bilan o'z orzularini, maqsadlarini hayotda amalga oshira olish imkoniyatiga ham ega bo'layotganligini tushunishi juda muhimdir (2-rasm).

2-rasm.

1.4. ZARDO‘ZI BUYUMLARNI BICHISH (XOSSAI BARDORI) TEXNOLOGIYASINI O‘RGANISH

Ma'lumki, har qanday buyumni bichish, uning ma'lum texnologiya asosida andazalarini tayyorlash, demak. Har bir buyumning o'ziga xos bichish usullari mavjud bo'lib, bu usullar buyumning tuzilishi va bezatilish xususiyatlariga mos ravishda shakllangan. O'z navbatida, bu xususiyatlar mazkur buyumning turmushda bajaradigan vazifasi, qanday maqsadlarda foydalanishidan kelib chiqadi. Jumladan, zardo'zi buyumlarni bichish texnologiyalari ham ularning ijtimoiy vazifalariga mos ravishda shakllangan va rivojlanib kelgan. Zardo'zi buyumlarni xuddi shu turmushda bajaradigan vazifasiga ko'ra ikki turga ajratish mumkin:

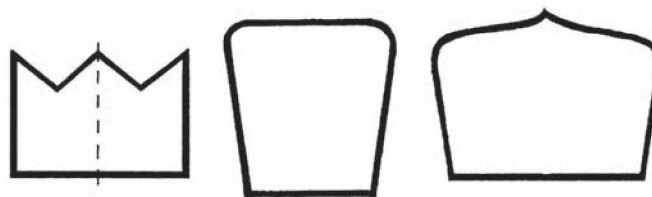
1. Uy-ro'zg'orda ishlatiladigan zardo'zi buyumlar.
2. Zardo'zi kiyim-kechaklar va ularning qo'shimchalari.

Ikkala tur uchun ham umumiy xususiyat shuki, har qanday buyumning andazalari avra va astardan iborat bo'ladi. Avra buyum andazasining yuza, ko'rinadigan qismi, astar esa uning ichki, ko'rinmaydigan qismi. Ular bir-biridan tuzilishi bilan uncha farq qilmasa-da, o'lchamlari va material turlari bilan farq qiladi.

Bundan tashqari, uy-ro'zg'orda ishlatiladigan zardo'zi buyumlar ham turli-tuman bo'lib, ularni tuzilishiga ko'ra ma'lum guruhlariga ajratish o'quvchilarning bunday buyumlarni bichish usullarini oson o'zlashtirib olishlariga imkon beradi. Aks holda o'qituvchi har bir buyumning bichish usullariga alohida to'xtalishiga to'g'ri keladi. Masalan, bichimi to'g'ri chiziqdan iborat bo'lgan kichik hajmli uy-ro'zg'or buyumlari va bichimi to'g'ri chiziqdan iborat bo'lgan katta hajmli uy-ro'zg'or buyumlarining andazalari tuzilishi to'g'ri chiziqlardan iborat bo'lib, ular o'lchamlari bilangina farq qiladi, xolos. Bichimi ma'lum shaklga ega bo'lgan buyumlarni bichish usullari biroz murakkab bo'lib, ular andazalarining tuzilishi to'g'ri va egri chiziqlar to'plamlaridan iborat. Ularni bichishda o'lchamlarini aniq olish juda muhimdir. Tuzilishi ma'lum shaklga ega bo'lgan zardo'zi uy-ro'zg'or buyumlarni bichish usullari bilan tanishtirayotganda andazalarning bir necha shakllarini

o'quvchilarga taqdim etish lozim, shundagina o'quvchi ularni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Yoki asosiy bichim tuzilishini, ya'ni klassik bichim tuzilishini taqdim etib, bu bichimning mumkin bo'lgan variantlarini ishlab chiqishni taklif etishi lozim (3-rasm). So'ng o'quvchi bichayotganda bu variantlar ichidan o'ziga yoqqanini, namunaga o'xshamaydiganini tanlashi mumkin va bu uning uchun qiziqarli hamdir. O'quvchi o'ziga yoqqan variantni tanlashidan ilgari o'qituvchi u bu shaklga mos naqsh kompozitsiyasini mustaqil tanlashi yoki o'zi mustaqil chizishi, ularga mos tikish va bezatish usullarini tanlashi ham zarurligini uqtirishi kerak. Shundagina o'quvchi tanlash imkoniyati bu imkoniyatga mas'uliyat bilan yondashish zarurligini, mustaqillik mas'uliyat his etish zarurligini taqozo etishini tushunadi.

Zardo'zi kiyim-kechaklar va ularning qo'shimchalari, boshqa kiyimlar singari, odamlar ust-boshi bo'lib, ularning tuzilishi odam qomatiga bir qadar mos bo'lishi zarur. Shu boisdan kiyimlarni bichish usullari ancha murakkab, lekin zardo'zi kiyim-boshlarda bu murakkablik ularni bezashda qo'llaniladigan zardo'zlik texnologiyasiga ham mos bo'lishi va bu texnologiyani qiyinlashtirmasligi zarur. Zardo'zi kiyimlarni bichish usullari o'ziga xos bo'lib, ular an'anaviy kiyimlarni bichish usullari orasidan tanlangan yoki zardo'zlik texnologiyasiga moslashtirilgan usullardir. Zardo'zi texnologiyasiga mos usullarni tanlash uchun o'quvchilar kiyim-kechaklar va ularning qo'shimchalarini an'anaviy bichishning bir necha turlari bilan tanishishlari lozim. Shuning uchun har bir turdagi zardo'zi buyumlarni bichish usullari bilan tanishtirayotganda, albatta, ularni bichishning mumkin bo'lgan variant-

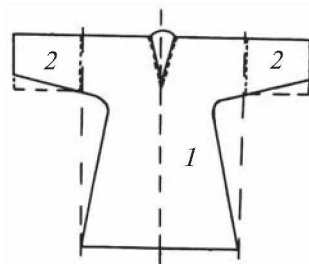

3-rasm. Zardo'zi choynakpo'shak bichimi shakllarining variantlari.

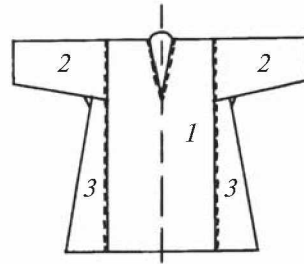
larini ko'rsatish, ular orasidan zardo'zlar tomonidan tanlangan usul qanday tomonlari bilan zardo'zlik texnologiyasiga mos ekanligini o'quvchi yaxshi tushunib olishi muhimdir. Masalan, an'anaviy milliy kiyimlarni bichishning uch xil usuli mavjud:

1. Sharqiy-osiyocho.
2. G'arbiy-osiyocho.
3. Yevropacha.

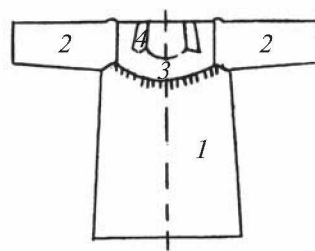
Milliy kiyimlarni bichishning sharqiy-osiyocho usulida bichim to'g'ri chiziqli bo'yicha ikki qismga bo'linadi: bo'y va yeng. G'arbiy-osiyocho usulida esa bichim to'g'ri chiziqli bo'yicha uch bo'lakka: bo'y, yon va yengga bo'linadi. Milliy kiyimlarni bichishning yevropacha usulida esa bichim to'g'ri va egri chiziqlar bo'yicha bir necha bo'laklarga ajraladi. Bu usul kiyimlarni odam qomatiga juda moslashtirish maqsadida qo'llaniladi (4-rasm).

Sharqiy-osiyocho usul:
1 — bo'y; 2 — yeng.

G'arbiy-osiyocho usul:
1 — bo'y; 2 — yeng; 3 — yon.

Yevropacha usul:
1 — bo'y; 2 — yeng; 3 — ko'krakburma; 4 — yoqa.

4-rasm. Zardo'zi kiyimlarni bichish usullari.

Milliy kiyimlarni an'anaviy bichishning yuqoridagi uchta usullaridan zardo'zlikda eng ko'p qo'llanilgani, ya'ni tanlangani ikki qismli bichish usuli hisoblanadi. Uch qismli bichimlar ham tez-tez ishlatilib turilgan. Milliy kiyimlarni bichishning an'anaviy ikki va uch qismli bichish usullari zardo'zi buyumlarni bichishning klassik usullari hisoblanadi. Bunday bichimlarda andazalarni birlashtirish choklari ancha kam bo'lib, bu zardo'zlik texnologiyasiga mosdir. Zardo'zlik texnologiyasiga asosan andazalarni birlashtiruvchi choklar ustidan ham zardo'zlik naqshlari uzluksizligi ta'minlanishi lozim. Bunday choklarning ko'pligi zardo'zlar ishini ancha murakkablashtirib qo'yadi.

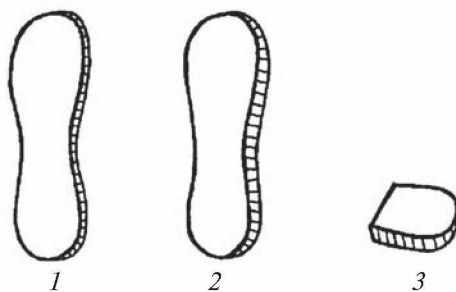
Milliy kiyimlarni an'anaviy bichishning yevropacha usuli zardo'zi buyumlarni bichishning zamonaviy usullari bo'lib, hozirda ko'p qo'llanilmoqda. Zardo'zi buyumlarni bichish usullari tarixiga nazar tashlar ekanmiz, bunda ikki xil tendensiya ko'zga tashlanadi:

1. Zardo'zi buyumlarning klassik turlarida bichim tuzilishi oddiy, lekin ularni bezab turgan zardo'zi naqsh kompozitsiyalari esa juda murakkabligi bilan ajralib turadi.

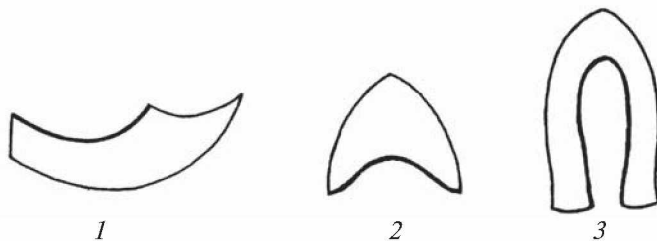
2. Zardo'zi buyumlarning zamonaviy turlarida esa bichim ancha murakkablashib bormoqda, zardo'zi naqsh kompozitsiyalari esa soddalashib borayotganligi ko'zga tashlanib turadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, har bir buyum bichimining tuzilishi uning turmushda bajaradigan vazifalaridan kelib chiqadi. Shunday ekan, har bir zardo'zi kiyim va uning qo'shimchalari turi o'ziga xos tuzilishga egadir. Lekin ularni bichim tuzilishining umumiy o'xshashlik tomonlariga ko'ra ma'lum guruhlariga birlashtirish mumkin. Masalan, zardo'zi oyoq kiyimlarini ana shu xususiyatiga ko'ra dastaksiz, o'kchali va qo'ng'li oyoq kiyimlariga bo'lib o'rganamiz. Ularni bunday guruhlariga bo'lib o'rganish o'quvchilarga ularning bichim tuzilishidagi umumiylik va alohidalikni anglashga yordam beradi va ularni bichish usullarini o'zlashtirishni osonlashtiradi. Shuning uchun o'qituvchi har bir guruhdagi buyumning bichimi bilan tanishtirayotganda, avvalo, guruhdagi zardo'zi buyumlarning bichimi tuzilishidagi umumiy

tomonlarini ko'rsatib o'tishi lozim. Masalan, zardo'zi kavush, zardo'zi popush va zardo'zi tufli bichimidagi umumiy o'xshashlik patak, tagcharm va poshnadan iboratligidir (5-rasm). Bichimidagi alohidalik esa ular o'kchasi andazalarining turli tuzilishga ega ekanligidir (6-rasm). Jumladan, zardo'zi bosh kiyimlari va zardo'zi kiyimlarni bichish usullari bilan tanishtirayotganda ham ana shunday taqqoslash usulidan foydalanish mumkin.

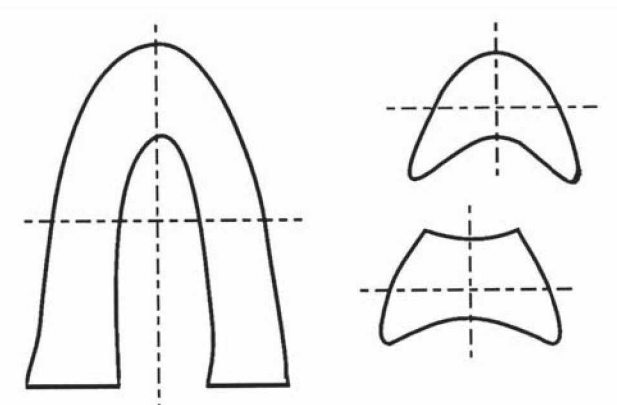

5-rasm. Zardo'zi oyoq kiyimlar bichimidagi o'xshash qismlar:
1 — patak; 2 — tagcharm; 3 — poshna.

6-rasm. Zardo'zi oyoq kiyimlari bichimidagi farqli tomonlar:
1 — zardo'zi kavush o'kchasi bichimi; 2 — 3 — zardo'zi popush o'kchasi bichimlari.

Bundan tashqari, o'quvchilarga har bir zardo'zi buyumning ko'rsatilgan namuna bichish usulidan tashqari mumkin bo'lgan variantlarni ishlab chiqishni, masalan, zardo'zi popush bichimini taklif etish mumkin (7-rasm). Zardo'zi buyumlarni bichish usullarini o'rgatishda tahlil va sintez usullari, ularning bichim

7-rasm. Zardo'zi popush o'kchasi bichimi variantlari.

tuzilishini taqqoslash hamda mustaqil ravishda mumkin bo'lgan variantlarini hosil qilish usullaridan foydalanish o'quvchilarga bu usullarni puxta va mustaqil o'zlashtirish imkonini beradi. Bichim tuzilishining mumkin bo'lgan ko'plab variantlarining o'quvchi tomonidan ishlab chiqilishi unga o'zlashtirish jarayoniga ijodiy yondashish uchun shart-sharoit yaratadi. Zardo'zi buyumlarni bichish usullari va ularning turlari to'g'risidagi bilimlar zardo'zi buyum turlarining andazalari namunalarini mato yoki qog'ozdan qirqib tayyorlash va texnologik xaritalarini tuzish amaliyoti vositasida o'quvchilarga yetkaziladi.

O'quvchilarga zardo'zi buyumlar bichish usullarini o'rgatishda, avvalo, ularda bunday buyumlar uchun mos material tanlash malakalarini shakllantirish muhimdir. Shuni ta'kidlash lozimki, tikuvchilik texnologiyasida materiallar xususiyatiga ko'ra modelashtirilsa, zardo'zlik texnologiyasida zardo'zlik san'atining o'ziga xos xususiyatiga ko'ra materiallar tanlanadi va modelashtiriladi. Demak, o'quvchi zardo'zi buyumlar uchun mos materiallar tanlay olishi uchun o'sha buyumlarning zardo'zlik mahsuloti sifatidagi xususiyatlarini yaxshi bilishi lozim. Bu xususiyatlar: zardo'zi naqshlarning bo'rtib ko'zga tashlanib turishi, qimmatbaho metall iplar va bezaklarning ishlatilishi, naqsh

kompozitsiyalarining qo'lda tikilishi hamda tuzilishiga ko'ra ma'lum og'irlikka ega bo'lishi va hokazo. O'qituvchi zardo'zi namuna asosida yuqoridagi xususiyatlarni o'quvchilarga tushuntirib berishi lozim. Ana shu xususiyatlarga ko'ra zardo'zlikda qimmatbaho ipak iplardan zich va pishiq to'qilgan tukli materiallar tanlanadi. Tukli yaltiroq materiallarning alohida xossasi — ularning tovlanuvchanligidir. Shu boisdan ham bunday matolarni bichayotganda mato tukining yo'nalishini aniqlay bilish zarur. Tukli matolar tukining yo'nalishini qo'l bilan paypaslab yoki yorug'lik yordamida aniqlash mumkin. O'qituvchi bu usullarni amaliyotda ko'rsatib beradi.

Zardo'zlikda ishlatiladigan gazlamalar assortimenti turli-tuman bo'lib, ularni ikki turga ajratish mumkin:

1. Asosiy gazlamalar to'plami.
2. Yordamchi gazlamalar to'plami.

O'quvchilar asosiy gazlamalar, asosan, bichim sifatida ishlatilishini, yordamchi gazlamalar naqsh pozitsiyalarida fon sifatida va boshqa yumushlarda foydalanishini anglab oladilar. O'quvchilarga asosiy va yordamchi gazlamalar namunalarini to'plab, kolleksiya tayyorlash topshiriladi. Bu amaliyot jarayonida ular gazlamalar xususiyatini yanada yaxshiroq bilib oladilar.

1.5. ZARDO'ZI BUYUMLAR UCHUN NAQSH KOMPOZITSİYALARI CHIZISH VA QIRQISH (GULBURI) USULLARI BILAN TANISHTIRISH

Ma'lumki, zardo'zlik xalq amaliy bezak san'atining vositasida badiiy ishlov berish turidir. Shunday ekan, mohir zardo'z bo'lishni xohlagan har bir o'quvchi naqsh kompozitsiyalari chizishni, ularni kartonga tushirish va qirqishni, qirqilgan naqsh kompozitsiyalarini zar iplar bilan tikish va bezatishni bilishi zarur. Ayniqsa, zardo'zlik kompozitsiyalari asosini tashkil etuvchi naqsh kompozitsiyalarini chizish va qirqish usullarini o'zlashtirish muhimdir. Bu usullarni o'rgatishdan ilgari o'qituvchi «zardo'zlik kompozitsiyalari» tushunchasining mohiyatini ochib berishi zarur. «Kompozitsiya» lotincha so'z bo'lib, «qurish, tuzish, joylashtirish»

ma'nolarini anglatadi. Demak, har qanday kompozitsiya qandaydir elementlardan tuziladi, hosil qilinadi. Jumladan, zardo'zlik kompozitsiyalari ham quyidagi elementlardan iborat:

1. Kompozitsiya asosini tashkil etuvchi elementlar. Bu elementlar kartondan qirqib hosil qilinadi va usti guldo'zi usulida zar iplar bilan qoplab tikiladi.

2. Kompozitsiya asosi tagini to'ldirib turuvchi elementlar. Bu elementlar zamindo'zi usulida zar iplar yordamida hosil qilinadi.

3. Kompozitsiyani to'ldirib turuvchi qo'shimcha elementlar. Bu elementlar bezatish usullarida bezaklar yordamida hosil qilinadi (8-rasm).

Ko'rinib turibdiki, mazkur bo'limda zardo'zlik kompozitsiyalarining asosini tashkil etuvchi elementlar o'rgatiladi. Bu

8-rasm. Zardo'zlik kompozitsiyasini tashkil etgan elementlar.

rayonida ularni xalq amaliy san'atining boshqa turlariga xos bo'lgan kompozitsiyalar bilan taqqoslab o'rganish o'quvchiga zardo'zlik kompozitsiyalarining alohida tomonlarini anglab olish va ularni hosil qilish usullarini ijodiy o'zlashtirish imkonini beradi. Zardo'zlik kompozitsiyalarining o'ziga xos tomonlarini o'zlashtirib olgan o'quvchigina o'zi mustaqil ravishda ana shunday zardo'zlik kompozitsiyalarini hosil qilishi mumkin.

O'quvchi mustaqil ravishda zardo'zlik kompozitsiyalarini hosil qilishi uchun uni hosil qilishning qoidalari va bosqichlarini bilishi kifoya qilmaydi. Bunda u zardo'zlik kompozitsiyalarining tuzilishi va turlarini ham bilishi juda muhimdir. Ma'lumki, zardo'zlik kompozitsiyalari tuzilishini zardo'zi buyum bichimi tuzilishi belgilab beradi. Shu tuzilishga mos ravishda zardo'zlik kompozitsiyasi bichimda joylashadi va bu joylashtirish usullari zardo'zlik kompozitsiyalarining asoslari tuzilishini belgilab beradi. Zardo'zlik kompozitsiyalarini zardo'zi buyumlarning bichimlarida joylashtirish usullariga ko'ra bir necha turga ajratish mumkin:

1. Chiziqli joylashgan kompozitsiyalar (11-rasm).
2. Erkin asoslarda joylashgan kompozitsiyalar (12-rasm).
3. Yo'l-yo'lsimon joylashgan kompozitsiyalar (13-rasm).

11-rasm.

12-rasm.

13-rasm.

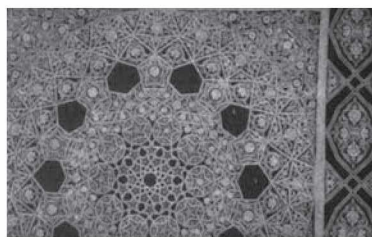

14-rasm.

4. To'rsimon joylashgan kompozitsiyalar (14-rasm).
5. Nuqtasimon joylashgan kompozitsiyalar (15-rasm).
6. Aylana yoki salibsimon joylashgan kompozitsiyalar (16-rasm).

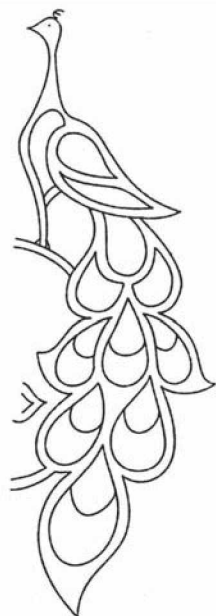
15-rasm.

16-rasm.

Har bir turdagi zardo'zlik kompozitsiyalarining tuzilishi va rivojlanish tarixi to'g'risidagi bilimlar ularni hosil qilish amaliyoti jarayonida o'quvchilarga yetkaziladi. O'quvchilar bu amaliyot jarayonida har bir turdagi zardo'zlik kompozitsiyalarining ham klassik, ham zamonaviy ko'rinishdagi bir necha namunalarini tayyorlashadi.

Zardo'zlik kompozitsiyalarini tayyorlashning yana bir muhim tomoni ularni kartonga tushirish va qirqib, so'ng ishlatilishidir. Zardo'zlik kompozitsiyalarini kartonga yoki kerakli sirtga tushirishning quyidagi usullari mavjud:

17-rasm. Zardo'zlik kompozitsiyalarini sirtga tushirishning moyli axta usuli.

1. Axta usuli.
2. Kalka usuli.
3. Shablon (trafaret) usuli.

Har bir usulning mohiyati va ulardan foydalanish o'rinlari haqidagi bilimlar bu usullardan foydalana olish mahoratini shakllantirish amaliyoti vositasida o'rgatiladi. O'quvchi har bir usul bilan tanishar ekan, bu usuldan qanday shart-sharoitlarda foydalanish mumkinligini bilishi lozim. Masalan, axta usulidan yirik zardo'zlik kompozitsiyalarini ko'chirishda, kalka usulidan esa kichikroq zardo'zlik kompozitsiyalarini kartonga tushirishda foydalaniladi. Trafaret usulida esa tayyor qirqilgan kompozitsiyalar ko'chiriladi. Zardo'zlikning boshqa usullari kabi zardo'zlik kompozitsiyalarini ko'chirish usullari ham rivojlanib borayotganligini eng qadimiy usul — axta usuli misolida tushuntirib berish kerak.

Axta usulida ilgari xokadan foydalanilgan bo'lsa, hozirda moydan foydalaniladi. Bu rivojlanishning mohiyati shundaki, sirtagi xoka izlari tez o'chib ketadi, moy izlari esa hech qachon o'chmaydi. Bu kompozitsiya axtasi, ya'ni namunasidan uzoq muddat foydalanish imkonini beradi. Axta materiali sifatida hamma vaqt xitoy qog'ozlaridan foydalanib kelingan. Ular uzoq muddat o'z sifatini yo'qotmasligi bilan ajralib turgan (17-rasm).

Zardo'zlik texnologiyasida naqshlarni sirtga tushirish usullari bilan birga ularni qirqish usullari ham shakllangan. Bu usullar *gulburi* usullari deb ataladi. Zardo'zlik naqsh kompozitsiyalarini chizib tayyorlaydigan rassomlarni *tarxkashlar* deb atashgan bo'lishsa, ularni qirqadigan ustalarni *gulbur* deb atashgan. Gulburi usullari bilan tanishtirishdan ilgari nima uchun zardo'zlik kompozitsiyalari qirqib chiqilishi, so'ng foydalanilishini o'quvchi-

larga tushuntirib berish zarur. Ma'lumki, zardo'zlik texnologiyasiga asosan, kartonga tushirilgan gullar usti zar iplar bilan butunlay qoplab tikilishi zarur. Ularni qirqmay turib, ustini zar iplar bilan tikish mumkin emas. Keyinchalik esa zardo'zlar kartondan qirqib tayyorlangan gullar ichini siddilar ustiga yotqizilgan zardo'zi naqshlar bilan to'ldirib tikish usullarini o'ylab topishgan.

Zardo'zlik kompozitsiyalarini qirqishning o'ziga xos usullari va bu usullarni amalga oshirish vositasi bo'lgan asbob-uskunalar mavjud.

O'quvchilar naqshlarni qirqish usullari va vositalari haqidagi bilimlarni bir nechta zardo'zlik kompozitsiyalarini qirqish amaliyoti jarayonida o'zlashtiradilar.

Qirqish amaliyoti oddiy kompozitsiyalarni qirqishdan murakkab kompozitsiyalarni qirqish usullarini o'zlashtirish tomon boradi. Bu amaliyot jarayonida o'quvchilar tuyabo'yin qaychi, uning tuzilishi va undan to'g'ri foydalanish yo'llarini ham o'rganib oladilar.

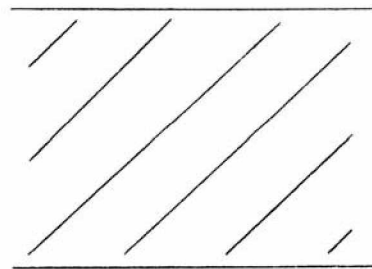
Zardo'zlik kompozitsiyalarining o'ziga xos tomonlarini o'rganish, ularni hosil qilish qoidalari va bosqichlari, ko'chirish va qirqish usullari to'g'risidagi bilimlarni amaliyotda o'rganish o'quvchilarga zardo'zlik texnologiyasi bilan shug'ullanish jarayonida katta imkoniyatlar yaratadi. Zardo'zlik tarixidan ham ma'lumki, gulburi texnologiyasini puxta o'zlashtirgan zardo'zlar zardo'zlik san'atida katta yutuqlarga erishganlar. Shunday ekan, o'quvchilarning bu usullarni mustaqil va ijodiy o'zlashtirishlariga katta e'tibor berish va shart-sharoit yaratish zarur.

1.6. O'QUVCHILARDA ZARDO'ZI NAQSHLARNI TIKISH VA BEZATISH USULLARI (ZARDO'ZI)NI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

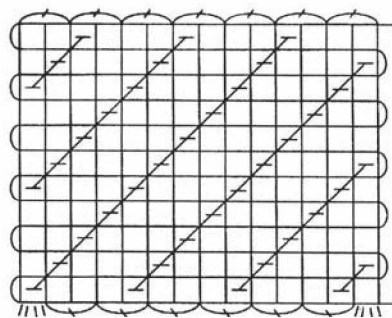
Qadimdan naqshlarni tikish va bezatish usullarini «zardo'zi» usullari deb atashgan. Zardo'zi usullari zardo'z faoliyatining asosini tashkil etadi. Ana shu kasb-hunarni egallash — uning faoliyat usullurini o'zlashtirish demakdir. Zardo'zi usullarini qo'llash

texnologiyasi zardo‘z faoliyatining o‘ziga xos usullarini, bu usullarning o‘zaro kombinatsiyalarini va ularni kombinatsiyalashning qoidalarini o‘z ichiga oladi.

Ma’lumki, zardo‘zi usullari ikki turga bo‘linadi: 1. Tikish usullari. 2. Bezatish usullari. Har bir tur usullari zardo‘zlik texnologiyasida o‘ziga xos o‘ringa, o‘ziga xos usullar yig‘indisiga va o‘ziga xos bajarish uslubiyatiga egadir. Masalan, tikish usullari naqshlar usti va tagini to‘ldirib tikishda qo‘llaniladi. Bezatish usullari esa bo‘sh qolgan o‘rinlarni to‘ldirishda hamda tikish usullari kamchiliklarini tuzatish maqsadida qo‘llaniladi. Tikish usullari ham, bezatish usullari ham alohida usullar va ularning o‘zaro kombinatsiyalaridan iborat. Zardo‘zi usullari va ularning turlari

18-rasm. Mavji yak ro‘ya usulining sxematik ko‘rinishi.

19-rasm. Mavji yak ro‘ya usulining xaritasi.

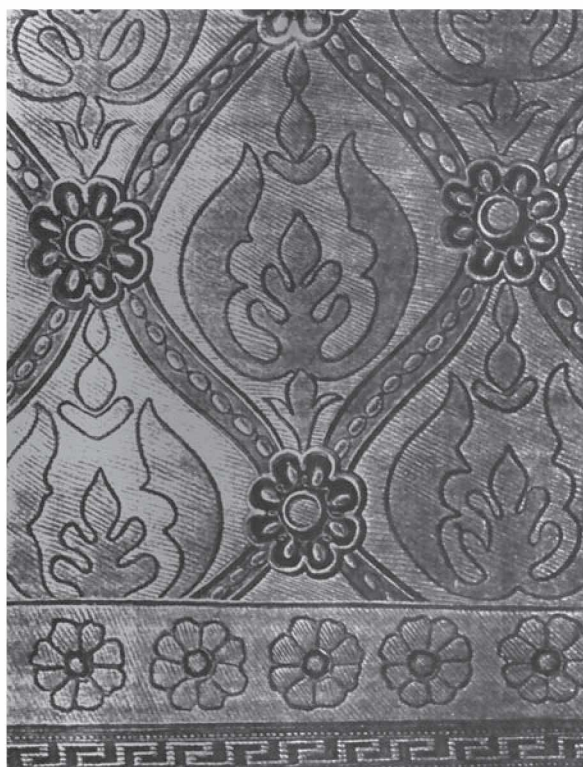
to‘g‘risidagi bilimlarni zardo‘zi namunalari o‘rganish amaliyoti jarayonida o‘rgatish lozim. O‘quvchilar tikish va bezatish usullarining zardo‘zlikdagi o‘ziga xos o‘rmini anglab olganlaridagina ulardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalana oladilar. Har qanday faoliyat usullari inson tafakkuri va ijodining natijasidir. Jumladan, har bir zardo‘zi usuli ham ijodkor zardo‘z — kashfiyotchi-hunarmand tafakkurining mahsuli, deyish mumkin. Masalan, oddiy bir tomonlama to‘lqin — *mavji yak ro‘ya* usulini yaratish uchun zardo‘z qancha bosh qotirgan. Avval u bu usulning sxematik ko‘rinishini chizgan (18-rasm).

So'ng bu ko'rinish yoki tasvirni qanday qilib zardo'zlik texnologiyasi asosida tilla iplar bilan tikish yo'llarini izlagan. Natijada bu usulning texnologik xaritasini yaratgan (19-rasm).

So'ng shu xarita yordamida mavji yak ro'ya usulining reallashgan namunasini yaratgan (20-rasm).

Bu — zardo'zlik tarixidagi kashfiyotlardan biri edi. Zardo'zlikdagi har bir usul ijodkor zardo'zlarning ana shunday kashfiyotlari natijasida paydo bo'lgan.

Kashfiyotchi-hunarmand ijodkorona faoliyati orqali san'at asarlarini yaratar ekan, ma'lum muddat o'tgach, tadqiqotchi-olim bu san'at asarlarini o'rganib, shu san'at asarlarini hosil qilgan

20-rasm. Mavji yak ro'ya usulining reallashgan namunasi.

usullarni kashfiyotchi-hunarmandgagina ma'lum bo'lgan sirni ochishga harakat qiladi. U, avvalo, bu usulning reallashgan namunasini ko'zdan kechirib chiqadi. So'ng uning texnologik xaritasini tuzadi. Texnologik xarita asosida esa uning sxematik ko'rinishi, tasviri ko'zga tashlanadi. Bu ham o'ziga xos kashfiyot bo'lib, ana shunday kashfiyotlar natijasida zardo'zi usullari umrboqiylik kasb etadi va avloddan avlodga o'tib boradi.

O'quvchilarda zardo'zi usullarini shakllantirish pedagogik texnologiyasi bu usullarning yaratilish va o'rganilish tarixini aks ettiradi. Bu tarix kashf etish va qayta kashf etishlardan iborat bo'lganligi uchun ham zardo'zi usullarini shakllantirishning pedagogik texnologiyasini «Evrika» deb nomladik. «Evrika» yunoncha so'z bo'lib, «topdim, kashf etdim» degan ma'nolarni anglatadi. Kashfiyotchi-hunarmandning kashfiyotchilik faoliyati va tadqiqotchi-olimning tadqiqotchilik faoliyati «Evrika» pedagogik texnologiyasining asosini tashkil etadi. Demak, «Evrika» pedagogik texnologiyasining asosi ikki yo'nalishning birligidan iborat ekan:

1. Kashfiyotchilik yo'nalishi. Bu yo'nalish orqali kashfiyotchi-hunarmand ma'lum qonuniyat asosida tikish usulini hosil qilgan.
2. Tadqiqotchilik yo'nalishi. Bu yo'nalish orqali esa tadqiqotchi-olim tikish usulini hosil qilgan qonuniyatni ochadi.

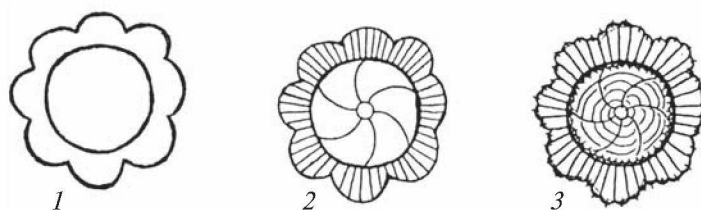
O'quvchilarda zardo'zi tikish usullarini shakllantirishning «Evrika» pedagogik texnologiyasi asosida bu usullarning texnologik xaritalarini o'rganish hamda uning yordamida reallashgan namunalarni yaratish amaliyoti jarayonida bilimlarni o'quvchilarga yetkazish g'oyasi yotadi. Usulning texnologik xaritasi — mazkur usulni amalga oshirishning o'ziga xos texnologik qoidalarini chizma, jadval yoki formulalarda aks ettirishdir. Texnologik qoidalarni chizma, jadval yoki formulalarda aks ettirish o'quvchilarga ularni tez va oson anglab olish imkonini beradi. Shuningdek, zardo'z faoliyatining asosini tashkil etuvchi zardo'zi usullari ham ularning texnologik xaritalarini o'rganish, ularni mustaqil tuzish va ular asosida reallashgan namunani yaratish amaliyoti jarayonida shakllantiriladi. O'qituvchi har bir tur usullari bilan tanishtiradi.

rayotganda ularning texnologik xaritalari tuzilishi va ulardan foydalanish yo'llarini o'rgatib boradi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, zardo'zi usullari o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra tikish va bezatish usullariga bo'linadi. Tikish zardo'zlikning asosiy usullaridan bo'lib, o'zining murakkabligi bilan boshqa usullardan ajralib turadi. Tikish usullari kartondan qir-qilgan naqshlar ustini va tagini zar iplar bilan tikishda qo'llaniladi. Tikish usullari zar iplarni turli baxyalar yordamida turlicha ko'rinishlarda naqshlar ustiga, siddilar ustiga yoki to'g'ridan to'g'ri mato ustiga mustahkamlash bilan hosil qilingan. Tikish usullari ulardan foydalanish o'rniga, ularda ishlatiladigan zar iplarning tuzilishi va baxyalarining ko'rinishiga ko'ra ikki turga ajratiladi:

1. Zardo'zi guldo'zi tikish turi.
2. Zardo'zi zamindo'zi tikish turi.

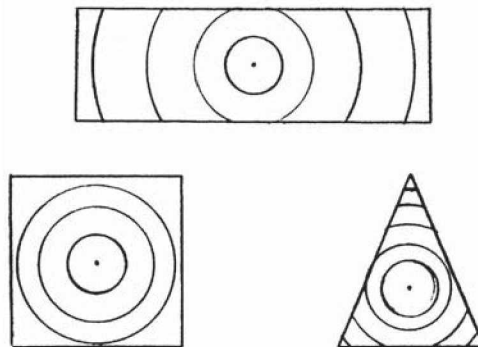
Zardo'zi guldo'zi tikish usuli zardo'zlik san'atining qadimiy va asosiy usullari jamlangan turi hisoblanadi. Kashfiyotchi-zardo'z usta rang-barang tabiat manzaralarini zardo'zlikka ko'chirish istagi bilan bu usullarni kashf etgan. Bunda u gullarning tuzilishini turlicha hosil qilish uchun ustini ko'rinishdagi zar iplar bilan qoplab tikkan. Zardo'zi guldo'zi usullari bilan tanishtirishda «Evrika» pedagogik texnologiyasining kashfiyotchilik yo'nalishi orqali, ya'ni kashfiyotchi-hunarmand uni qanday yo'l bilan yaratgan bo'lsa, shunday yo'l bilan olib boriladi (21-rasm). Ular-ning bilimlarini mustahkamlashda esa tadqiqotchilik yo'nalishi qo'llaniladi. Bunda shu usullarda tikilgan namuna beriladi va usul turini aniqlash topshiriladi. O'quvchi tadqiqotchi-olim yo'lidan

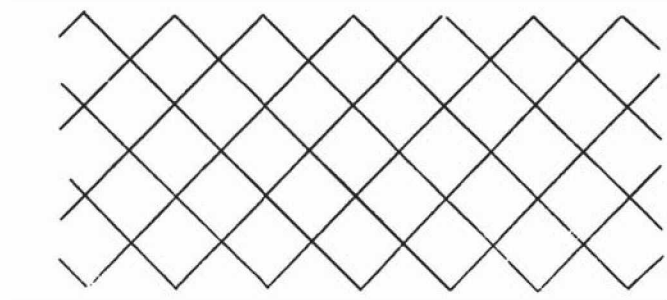
21-rasm. 1 — sxematik ko'rinish; 2 — texnologik xarita;
3 — reallashgan namuna.

borib, usullar bilan tanishish jarayonida olgan bilimlaridan foydalanib namunani o'rganadi va topshiriqni bajaradi.

Zardo'zi tikish usullarining bir turi bo'lgan zardo'zi zamin-do'zi usullari ancha murakkabligi bilan ajralib turadi. Zamindo'zi usullarini hosil qilishda ipak iplardan tayyorlangan siddilar gorizontall yo'llar tarzida yonma-yon qilib tikiladi va pilta (to'shama) hosil qilinadi. Siddilar soni tikilayotgan zamindo'zi o'lchoviga mos bo'lishi uchun sanab tikiladi, agar ular bitta kam yoki bitta ko'p bo'lsa ham bu usul nusxasi buziladi. Siddilardan pilta tayyorlash jarayoni tugagach, zar iplardan eshilmadan tayyorlangan sijjilar pilta yo'llariga ko'ndalang tarzda yotqizilib chiqiladi. Bunda sijjilar qo'l choklari — baxyalar yordamida siddilar orasidan ular tagidagi materialga mustahkamlanadi. Baxyalar tikilayotgan usulning ko'rinishi, tasviriga ko'ra siddilar va sijjilarni turli nuqtalarda birlashtiradi, natijada o'ziga xos ko'rinishdagi kashta yuzaga keladi. Bunda baxya hosil qilgan ipak yoki paxta ip zar ipni qisib turganidan qator chuqurchalar hosil qilib, ip bilan tikilmagan o'rinlar xiyol do'ppayib qolavergan, bu keng sath uzra to'lqinsimon chiziqlar hosil qilgani uchun zardo'zlar tilida «mavj» deb atalgan. Buni o'quvchilarga suvga otilgan tosh misolida tushuntirib berish mumkin. Bunda hosil bo'lgan to'lqinlarning tuzilishi suv havzasining tuzilishiga bog'liq bo'ladi (22-rasm).

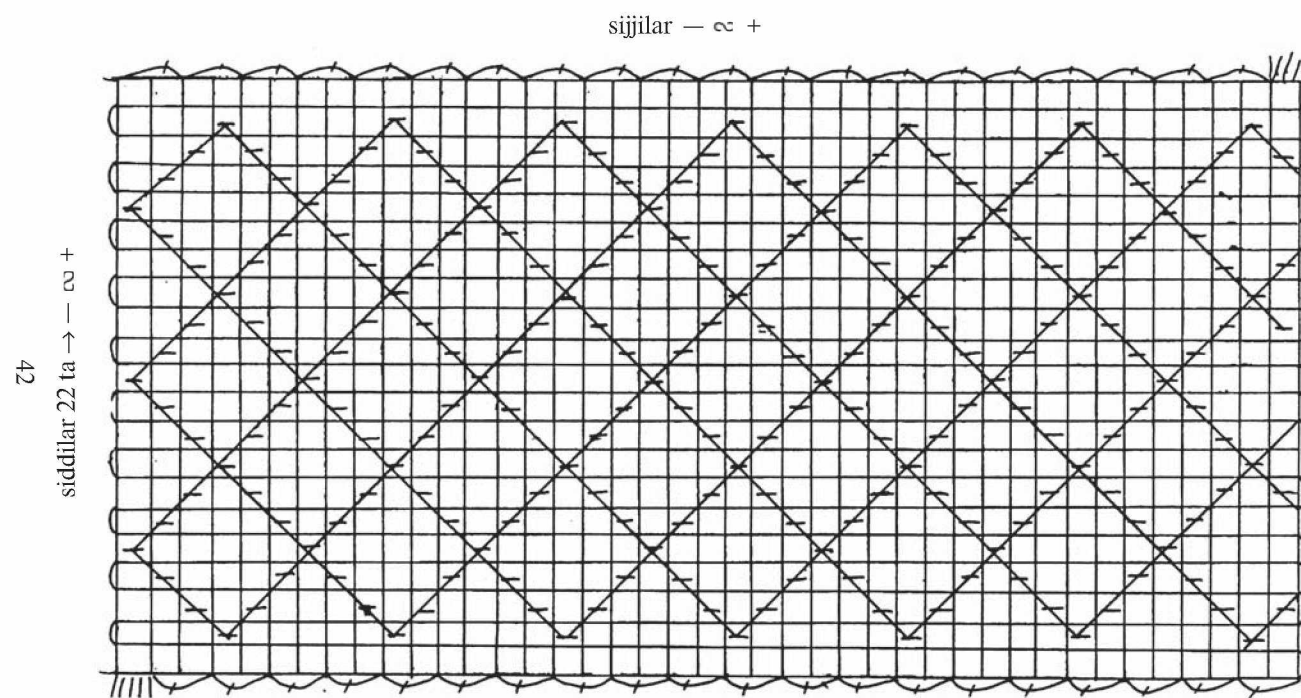
22-rasm. Suvga tosh otilganda hosil bo'ladigan to'lqinlar.

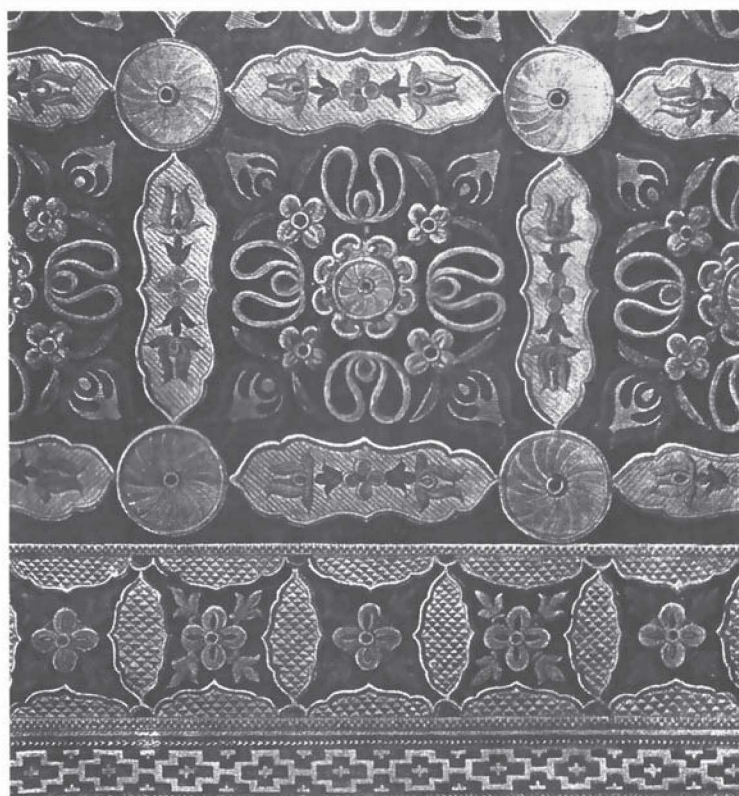
23-rasm. Sxematik ko'rinish.

Zardo'zi zamindo'zi usullari majmuyi alohida zamindo'zi usullari va ular o'zaro hosil qilgan kombinatsiyalardan iborat bo'lib, alohida zamindo'zi usullarini o'rgatishda «Evrika» pedagogik texnologiyasining kashfiyotchilik yo'nalishidan foydalanilsa (23, 24, 25-rasmlar), bu usullarning o'zaro kombinatsiyalarini o'rganishda tadqiqotchilik yo'nalishi qo'llaniladi. O'quvchi mashg'ulot jarayonida alohida bir zamindo'zi usulini o'rganar ekan, u kashfiyotchi-hunarmand faoliyati usulini takrorlaydi (26, 27, 28-rasmlar).

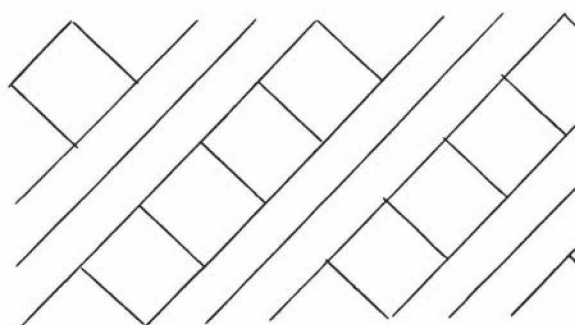
O'qituvchi dars davomida zardo'zi zamindo'zi usullarining texnologik xaritalaridan foydalanish yo'llarini, albatta, ko'rsatib berishi zarur. Zardo'zi zamindo'zi usullarining texnologik xaritalari boshqa usul turlariga qaraganda birmuncha murakkab bo'lib, o'quvchidan uni diqqat bilan o'rganishni talab etadi. Bunda o'quvchi texnologik xaritada ko'rsatilgan siddilar sonini sanab kerakli o'ringa tortib tikadi. Siddi tortish jarayoni tugagach, birinchi siji qatorini mustahkamlagan baxyani chizg'ich (yoki shunga o'xshash buyum) yordamida ajratilib, zar ipni xuddi texnologik xaritada ko'rsatilgandek sanab siddilar ustiga tikadi (29-rasm). Keyin chizg'ich surilib, sijilarning ikkinchi qatori ajratiladi va zar iplar chizmadagidek siddilar ustiga mustahkamlanadi (30-rasm). Bu hol qayta-qayta takrorlanib, tikilayotgan zamindo'zi usulining butun ko'rinishi namoyon bo'lguncha davom etadi. Bunda eng muhimi texnologik xaritadagi ma'lum sanoqni

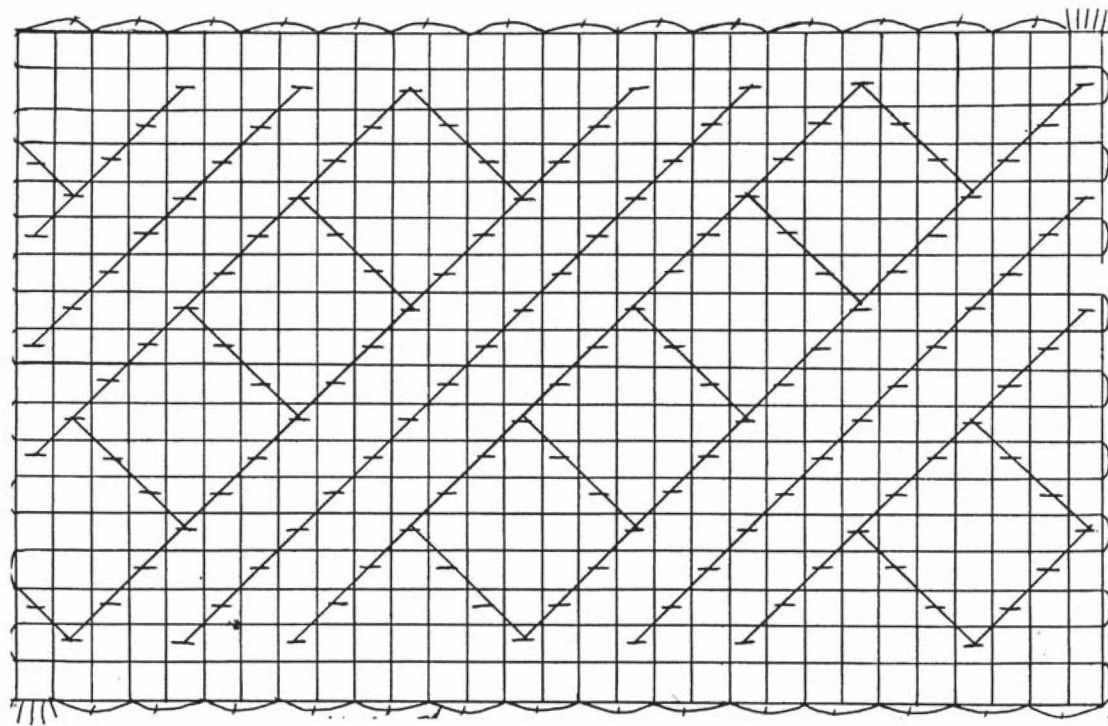
24-rasm. Texnologik xarita.

25-rasm. Reallashgan namuna.

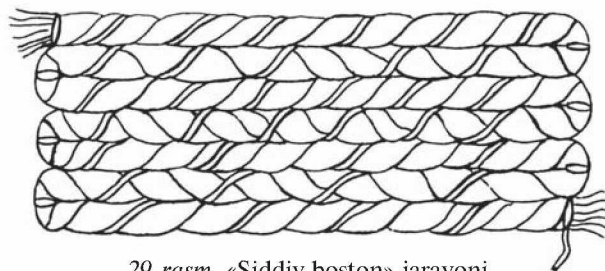
26-rasm. Sxematik koʻrinish.

27-rasm. Texnologik xarita.

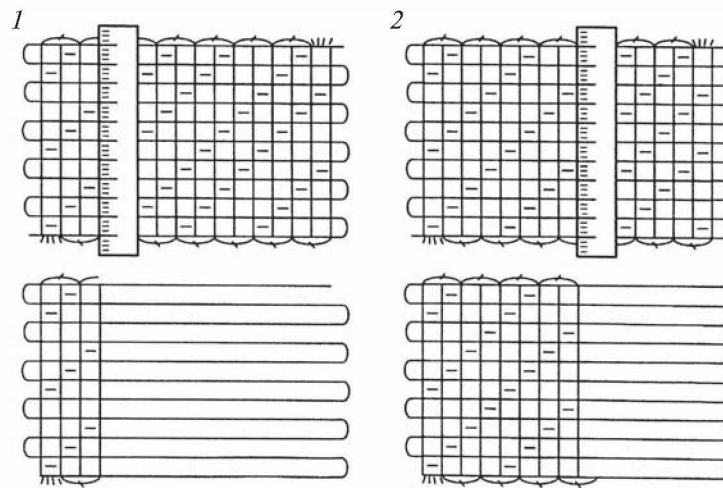

28-rasm. Reallashgan namuna.

29-rasm. «Siddiy boston» jarayoni.

anglab yetishdir. Buning uchun o'qituvchi o'quvchiga usulning tayyor texnologik xaritasini davom ettirish topshirig'ini berishi zarur. Agar o'quvchi usulning texnologik xaritasini ham yotiq, ham tik yo'nalish bo'yicha davom ettira olsa, demak ma'lum usulni hosil qilish texnologik qonuniyatlarini to'g'ri o'zlashtirib

30-rasm. Zardo‘zi zamindo‘zi usullarining texnologik xaritasidan foydalanish.

olgan hisoblanadi. Va bu texnologik xarita asosida hech qiyinalmasdan uning reallashgan namunasini tika oladi. Usulning texnologik xaritasini tushunmagan o‘quvchi uning namunasini ham tika olmaydi.

O‘quvchilarda zamindo‘zi usullarini hosil qilish, bu usullarning texnologik xaritalarini tuzish va ulardan foydalanish to‘g‘risida tushuncha hosil bo‘lgach, ular qolgan zamindo‘zi usullarini mustaqil o‘rganishga tayyor bo‘ladilar. Keyingi mashg‘ulotlarda o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘rganiladigan usulning sxematik ko‘rinishi tasvirlangan tarqatma materialni tarqatadi. O‘quvchilar shu material yordamida o‘rganilayotgan usulning texnologik xaritasini tuzadilar. Shu texnologik xarita asosida usul namunasini yaratadilar.

Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, har qanday faoliyat o‘ziga xos usullardangina iborat bo‘lmasdan, balki ularning o‘zaro kombinatsiyalaridan tashkil topgan. Faoliyat usullarining ana shunday o‘zaro murakkab kombinatsiyalar hosil qila olish imkoniyati dunyoda inson yaratgan jamiki go‘zalliklarining negizi bo‘lib xizmat qiladi, ya’ni inson faoliyati qanchalik rang-barang va turli-tuman kombinatsiyalardan iborat bo‘lsa, uning natijasi,

murakkab mehnat samarasi nodir go'zallikka boy bo'ladi. Bu hodisani zardo'zlik san'atida ham ko'rish mumkin. Zardo'zlar turli zardo'zlik usullaridan o'zaro kombinatsiyalar hosil qilib, ularning o'ziga xos kombinatsiyalarini yaratganlar va zardo'zi asarlarning betakrorligini ta'minlaganlar.

O'quvchilarga zamindo'zi usullarining o'zaro kombinatsiyalarini o'rgatishda «Evrika» pedagogik texnologiyasining tadqiqotchilik yo'nalishi qo'llaniladi. Bunda o'quvchi hunarmand, san'atkor yaratgan asarning asosini tashkil etgan usullarni va ularning tuzilishini o'rgangan tadqiqotchi-olim faoliyati bosqichlarini takrorlaydi. Bu faoliyat bosqichlarini ham o'qituvchi o'quvchilarga amaliy mashg'ulotlar jarayonida ko'rsatib berishi kerak. Bunda o'rganilayotgan usullar kombinatsiyasining tayyor namunasi o'quvchilarga tarqatiladi. O'quvchilar alohida zamindo'zi usullarini o'rganish jarayonida olgan bilimlaridan foydalanib, bu kombinatsiya qanday usullardan iborat ekanligini aniqlaydilar. So'ng bu kombinatsiyaning texnologik xaritasini tuzadilar va uning sxematik ko'rinishini, ya'ni naqsh nusxasini aniqlaydilar. O'quvchilar texnologik xaritani tuzib bo'lishgach, uni namuna yordamida tekshirib ko'rib, keyin tikishga kirishadilar. Bunday metodikani qo'llash o'quvchilarga alohida zamindo'zi usullari to'g'risida olgan bilimlarni amaliyotda qo'llash va mustahkamlash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, o'quvchilar ilmiy-tadqiqot usullari yordamida mustaqil ravishda bilimlarni egallash malakalarini ham o'zlashtirib boradilar.

Zardo'zlar naqshlar usti va tagini tikish usullarida to'ldirib tikkan bo'lishsa-da, baribir, zardo'zi buyum kompozitsiyalarining ayrim o'rinlari bo'sh qolgan. Shunda ular naqshlarni bezatish usullarini kashf etganlar. Bu usullar o'ziga xos ko'rinishlarga ega bo'lib, ular tabiatdagi o'simliksimon elementlarni qayta ishlash orqali hosil qilingan. XIX asr oxiri — XX asr boshlarigacha bo'lgan zardo'zlikda naqshlarning bo'sh qolgan o'rinlarini to'ldirish hamda zardo'zi chiroyiga chiroy qo'shish maqsadida ana shunday o'simliksimon elementlar ko'rinishidagi bezatish usullaridan foydalanilgan. Keyinchalik *pulakcha*, *vag'ar*, *likak* kabi bezaklar paydo bo'lgan.

O'quvchilarni alohida bezatish usullari bilan tanishtirishda «Evrika» pedagogik texnologiyasining kashfiyotchilik yo'nalishi qo'llaniladi. Bu yo'nalish orqali o'quvchilar bezatish usullari bilan tanishish jarayonida, avval bu usulning sxematik ko'rinishini chizadilar, so'ng texnologik xaritasini tuzadilar va oxirida o'rganilayotgan usulning reallashgan namunasini tikadilar (31, 32, 33-rasmlar).

Zardo'zlar alohida bezatish usullarini chog'ishtirib, ularning kombinatsiyalarini hosil qilganlar. Bunday murakkab bezaklar zardo'zi buyumlarning yanada go'zal bo'lishiga xizmat qilgan. Alohida bezatish usullarini o'zaro kombinatsiyalashda ularning ko'rinishi va hosil qilish yo'llariga e'tibor berilgan. Ko'rinishi bir-birini to'ldiradigan bezatish usullarigina bir-biriga chog'ishtirilgan. Bezatish usullari bilan o'quvchilarni tanishtirayotganda «Evrika»

31-rasm. Sxematik ko'rinish.

32-rasm. Texnologik ko'rinish.

33-rasm. Reallashgan namuna.

pedagogik texnologiyasining tadqiqotchilik yo'nalishini qo'llash o'quvchilarga alohida bezatish usullari to'g'risida olgan bilimlarni sinab ko'rish va mustaqil faoliyat yuritish imkonini beradi. Bunda o'qituvchi xuddi zardo'zlikning boshqa kombinatsion usullarini o'rganishda tashkil etgan jarayonni takrorlaydi, ya'ni avval usullar kombinatsiyasining namunasini tarqatadi, so'ng o'quvchilar alohida usullarni o'rganish jarayonida olgan bilimlaridan foydalanib, bu kombinatsiya qanday usullardan tashkil topganligini va ularning elementlarini aniqlaydilar. Keyin kombinatsion usulning texnologik xaritasini tuzadilar va sxematik ko'rinishini hosil qiladilar. Tuzilgan texnologik xaritadan foydalanib usulning reallashgan namunasini yaratadilar. O'zlari tikkan namuna bilan o'qituvchi tarqatgan namunani solishtirib, xatolarini bilib oladilar.

Yuqoridagilardan ko'rinish turibdiki, «Evrika» pedagogik texnologiyasi o'quvchilarda kasb-hunar faoliyati usullarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayon kashfiyotchilik va tadqiqotchilik usullari asosida amalga oshiriladi. Kashfiyotchilik yo'nalishida o'quvchilar avval usulning sxematik ko'rinishini tasvirlaydilar, so'ng texnologik xaritasini tuzadilar va xarita yordamida usulning reallashgan namunasini yaratadilar. Tadqiqotchilik yo'nalishi esa, aksincha tarzda amalga oshiriladi. Sxematik ko'rinishda kashfiyotchi-hunarmand shu usul orqali reallashtirishni maqsad qilgan manzara aks etadi. Texnologik xaritada esa usul elementlari va ularni birlashtirish yo'llari, ya'ni shu usulni amalga oshirishning texnologik qoidalari ishlab chiqilgan. Shu texnologik xarita asosida usulning reallashgan namunasi tikiladi, natijada sxematik ko'rinishdagi g'oya reallikka aylanadi. O'quvchilar barcha zardo'zi usullari namunalarni tikib, ularni o'rganib bo'lishgach, o'qituvchi ularga bu namunalarni to'plab zardo'zi usullar namunalari kolleksiyasini yaratishni topshiradi. Bu kolleksiya kelgusida o'quvchi uchun eng noyob kolleksiya bo'lib qoladi. Chunki vaqt o'tishi bilan ko'pgina bilimlar xotiramizdan ko'tarilishi, ko'nikma va malakalar unutilishi mumkin, o'shanda bu kolleksiya ularga asqatib qoladi.

Zardo'z faoliyati asosini tashkil etuvchi zardo'zi usullari to'g'risidagi bilimlar bu usullarni shakllantirishda muhim rol o'ynar ekan, o'qituvchi bu bilimlarni mustahkamlashga ham katta e'tibor berishi zarur. Har bir tur usullari o'rganib bo'lingach, o'qituchi o'quvchilarga bu tur usullari to'g'risidagi bilimlarini sinash va mustahkamlash maqsadida ularning xususiy xarakteristikalarini ifodalovchi jadvallardan foydalanishi mumkin. Bunda o'quvchilar zardo'zi usullarining xususiy xarakteristikalarini zardo'zi usullari tasnifi asosida o'rganib, ularni jadval tarzida tasvirlaydilar. Zardo'zi usullarining individual xaritalarini tuzishda ularning bir necha xususiy nomenklaturalaridan foydalanadilar:

Usul nomi	Usul turkumi	Usul turi	Usulning ta'rifi	Usulning sxematik ko'rinishi	Usulning texnologik xaritasi
Qobuli bezatish usuli	Naqshlarni bezatish usuli	Tofta ip bilan bezatish usuli	Qator halqachalardan bezatish usuli		
Guldo'zi tikish usuli	Naqshlarni tikish usuli	Zardo'zi, guldo'zi usuli	Kartondan qir qilgan naqshlar usti 4—5 qavat zar ip bilan qoplab tikiladi		

Usullarning ishlatilish o'rni	Usul xillari			Boshqa usullar bilan kombinatsiya		
	nomi	sxematik ko'rinishi	texnologik xaritasi	nomi	sxematik ko'rinishi	texnologik xaritasi
Bu usulda asosan bodom, savr, chilolak kabi zardo'zlik gullari, geometrik kashtalar, qubba atrofi, naqshlarning ichki tomoni tikiladi	Qobuli Qobuli dum- chanog			Kunguri sedona va qobuli		
Qariyb hamma zardo'zi buyumlarda ishlatiladi	—	—	—	guldo'zi bireshim do'zi		

O'quvchilarning zardo'zi usullari to'g'risidagi bilimlarini yuqoridagi jadval asosida o'rganish ularning bu sohadagi bilimlarini umumlashtirish va mustahkamlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, har bir usul bilan tanishtirayotganda bu usulning yaratilish tarixi to'g'risidagi qiziqarli ma'lumotlarni o'quvchilarga yetkazish muhimdir. Bunda mazkur usulni yaratgan kashfiyotchi-hunarmand kim, bu usul qachon va qanday tarixiy davrda yaratilganligi kabi ma'lumotlar o'z aksini topadi. O'qituvchi bu ma'lumotlarni o'quvchilarga yetkazar ekan, har bir usul ma'lum bir davrda, ma'lum zardo'z tomonidan yaratilganligini ta'kidlaydi. Masalan, mavji xishti haram usulini 1906-yilda Aminjon Majidov, mavji bozbandcha usulini esa shu zardo'zning o'g'li No'monjon Aminov kashf etgan. Bu yerda gap usulni yaratgan zardo'z to'g'risida ma'lumot berishdagina emas, balki undan hosil bo'ladigan xulosadadir. Ma'lumki, biror sohada ma'lum bir kashfiyot qilish uchun, avvalo, shu sohani yaxshi bilish, uning tarixini chuqur o'rganish va kelajagini oldindan ko'ra bilish lozim bo'ladi. Kelajakda ham kashfiyotchi-hunarmand yoki tadqiqotchi-olim bo'lish uchun har bir o'quvchi hozirdan o'z ishiga sidqidildan va ijodiy yondashishni o'rganishi zarurligini o'qituvchi ta'kidlab o'tadi.

1.7. ZARDO'ZI BUYUMLARNING BICHIM QISMLARINI BIRLASHTIRISH (SHINONI) USULLARI BILAN TANISHTIRISH

Zardo'zlik mahsulotlarini ishlab chiqarishda ularni tayyor holga keltirish (shinoni) texnologiyasi ham muhim o'rin tutadi. Zardo'zi buyumlarni tayyorlash texnologiyasi buyumlarni bo'laklarga, ya'ni andazalarga ajratilib amalga oshirilar ekan, jarayon oxirida, albatta, ularni birlashtirish zarur bo'ladi. Ana shu zaruriyat tufayli shinoni, ya'ni zardo'zlik buyumlarining bo'laklarini biriktirish, buyumlarni bir butun qilib qurish texnologiyasi ham shakllangan. «Shinoni» forscha so'z bo'lib, «qurish, biriktirish»

degan ma'nolarni anglatadi. Zardo'zlik buyumlari bo'laklarini biriktirish jarayoni birmuncha murakkab bo'lib, bu ishni hamma ham uddalay olmagan. Shuning uchun zardo'zlar o'zlari tikkan buyum bo'laklarini tayyor holga keltirish — shinoni ishlarini puxta o'zlashtirgan hunarmandlarga berishgan. Bunday hunarmandlarni «shinonchi» deb atashgan. Shinonchilar, asosan, zardo'zi kiyim-kechak va uning qo'shimchalarini tayyor holga keltirishgan. Uy-ro'zg'or buyumlarining shinoni texnologiyasi birmuncha soddaligi tufayli zardo'zlarning o'zlari ularni biriktirishgan.

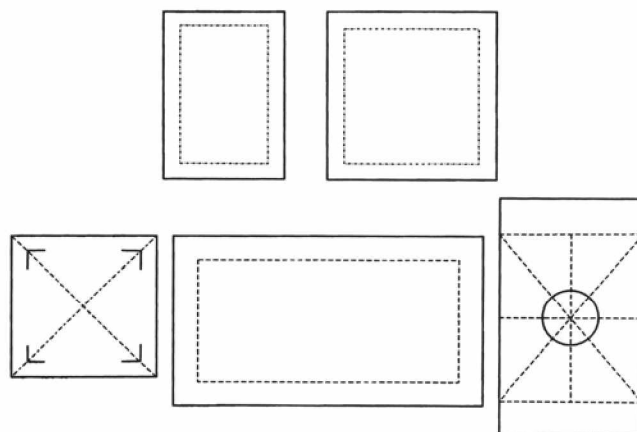
Zardo'zi buyumlarning umumiy shinoni texnologiyasi bilan tanishtirishda eng muhimi har bir turdagi buyumning shinoni usullarini taqqoslash va ularning umumiy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Taqqoslash natijasida o'quvchilar buyumning tuzilishi, bichimi qanchalik sodda bo'lsa, uning shinoni usullari shunchalik oddiy, aksincha, uning tuzilishi qanchalik murakkab bo'lsa, uning shinoni texnologiyasi ham shunchalik murakkablashib borishini anglab olishadi. Bunday ko'rgazmali qurollardan foydalanish o'quvchilarga taqqoslash natijalarini aniq ko'rish imkonini beradi.

Zardo'zi uy-ro'zg'or buyumlari ham shinoni texnologiyasi-ning o'ziga xos tomonlariga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Bunda zardo'zi buyumlar shaklining tuzilishi, buyum qismlarining tuzilishi va buyumning butun tuzilishi asos qilib olinadi. Buyumlarning umumiy tuzilishini esa ularning turmushda bajaradigan vazifalari belgilab beradi. Zardo'zi uy-ro'zg'or buyumlari turmushda bajaradigan vazifasiga ko'ra avra va astardan yoki ikki tomonlama avradan iborat bo'lib, birlashtirish jarayonida ular orasida biror qatlam joylashishi yo bo'sh qolishi mumkin. Demak:

1. Buyumning umumiy tuzilishi uning turmushda bajaradigan vazifasiga ko'ra shakllangan.
2. Buyumning umumiy tuzilishi buyum shaklining tuzilishi va buyum qismlarining tuzilishidan iborat.
3. Buyumning shinoni texnologiyasi buyumning umumiy tuzilishidan kelib chiqadi.

O'quvchilar uy-ro'zg'or buyumlarining shinoni texnologiyasini taqqoslash va umumlashtirish usullari yordamida o'rganib, ana shunday xulosaga kelishlari lozim. O'qituvchi bunda ularga yordam tariqasida zardo'zi buyum bichimi maketlaridan foydalanadi (34-rasm).

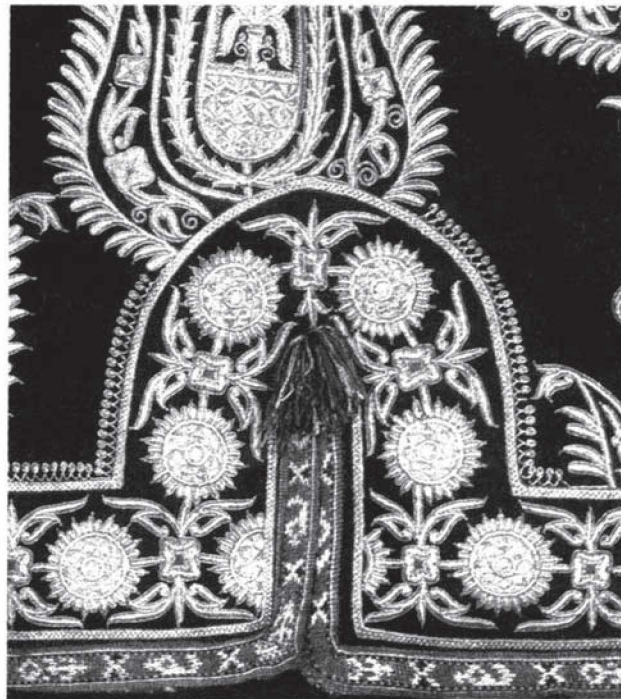
Zardo'zi kiyim-kechaklar insonga libos sifatida xizmat qilar ekan, inson qomati murakkabligi tufayli ularning bichimi tuzilishi ham murakkabdir. Bundan tashqari, inson o'z atrofidagi va shu bilan birga o'z ustidagi kiyim-kechaklarning ham go'zal bo'lishini xohlaydi. Go'zallik esa hamisha murakkab kombinatsiyalar natijasidir. Demak, zardo'zi kiyim-kechaklar bichimi tuzilishining murakkabligi ularning odam qomatiga moslashganligi va go'zal ko'rinish hosil qilishga intilish natijasi ekanligini o'quvchilar tushunib oladilar. Ana shu bichim tuzilishidagi murakkablik uning shinoni texnologiyasining ham murakkablashuviga olib kelgan. Zardo'zi kiyimlarning qismlarini birlashtirish texnologiyasi oddiy kiyim qismlarini birlashtirish texnologiyasidan birmuncha murakkab. Sababi bunda bichim qismlarini birlashtirish choklari ustidan o'tuvchi zardo'zi naqshlarning uzluksizligini ta'minlash

34-rasm. Buyumlarning shinoni texnologiyasida buyum shakllarini taqqoslash usullari.

kerak bo'ladi. Ana shu uzluksizlik ta'minlanmas ekan, zardo'zi buyumlarni tayyorlash texnologiyasi buzilgan hisoblanadi. Shunday qilib, har bir turdagi buyumlarning bichim tuzilishi hamda ulardagi zardo'zlik kompozitsiyalarining tuzilishidan kelib chiqqan holda umumiy shinoni texnologiyasi shakllangan (35-rasm).

Zardo'zi kostum qo'shimchalari tuzilishi birmuncha soddaroq bo'lib, ularning shinoni texnologiyasi ham soddadir. Zardo'zi oyoq va bosh kiyimlarini birlashtirish texnologiyasi birmuncha murakkabdir. Zardo'zi kiyimlar shinoni texnologiyasi esa, ancha murakkab bo'lib, bu texnologiya birlashtirish jarayonida bajariladigan amallar ketma-ketligi ko'pligi bilan ham ajralib turadi. O'quvchilar zardo'zi buyumlarning shinoni texnologiyasi

35-rasm. Zardo'zi buyumlarning shinoni texnologiyasida uzluksizlikni ta'minlash.

to'g'risidagi bilimlarni ularning bichim qismlarini o'rganish va ularni birlashtirish umumiy texnologiyasi xaritasini tuzish amaliyoti jarayonida o'zlashtiradilar. Zardo'zi buyumlarning umumiy shinoni texnologiyasi bilan tanishish o'quvchilarga zardo'zi buyumlarning xususiy shinoni texnologiyasi bilan tanishish va puxta o'zlashtirish uchun zamin yaratadi.

1.8. ZARDO'ZLIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHNING XUSUSIY TEXNOLOGIYALARI BILAN TANISHTIRISH

Ma'lumki, zardo'zlik texnologiyasi zardo'zi buyumlarni tayyorlashning umumiy texnologiyasi va bu umumiy texnologiyada zardo'zlik usullarini qo'llashning xususiy texnologiyalari birligidan iborat. Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasi barcha zardo'zlik buyumlarini ishlab chiqarishda zarur bo'ladigan umumiy amallarni o'z ichiga oladi. Bu texnologiya barcha zardo'zi buyumlar uchun umumiylik kasb etadi. Zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalari esa har bir zardo'zi buyum uchun alohida ishlab chiqiladi. Chunki bir zardo'zi buyum boshqasidan bichimining tuzilishi, zardo'zlik kompozitsiyalarining o'ziga xosligi va bichim qismlarini birlashtirish usullari bilan farq qiladi.

Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasini o'rganish jarayonida o'zlashtirilgan bilimlar, hosil qilingan ko'nikma va malakalar alohida zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalarida tatbiq etiladi. Zardo'zlik texnologiyasining «Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy texnologiyasi» bo'limida o'quvchilar zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarish texnologiyasining asoslarini tashkil etuvchi zardo'zlik usullarini o'rganadilar. «Zardo'zlik usullari» tushunchasi juda keng tushuncha bo'lib, quyidagi usullarni: zardo'zi buyumlarni loyihalashtirish, zardo'zi buyumlarni bichish (xossai bardori), zardo'zlik kompozitsiyalarini chizish, ko'chirish va qirqish, naqshlarni tikish va bezatish hamda zardo'zi buyum qismlarini

birlashtirish (shinoni) usullarini o'z ichiga oladi. «Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalari» bo'limida yuqorida amaliy mashqlar vositasida o'zlashtirilgan bilimlarni umumlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bunda o'quvchilar shu bilimlardan, ko'nikma va malakalardan foydalanib, alohida zardo'zi buyumlarning xususiy texnologiyalarini ishlab chiqadilar.

Zardo'zi buyumlarni tayyorlashning xususiy texnologiyalari quyidagi amallar ketma-ketligidan iborat:

1. Buyumga mos bichish usulini ishlab chiqish.
2. Buyum uchun an'anaviy bo'lgan zardo'zlik kompozitsiyalarini tanlash.
3. Buyumning andazalarini birlashtirish usullarini ishlab chiqish.

Har bir zardo'zi buyumning xususiy texnologiyasini ishlab chiqish jarayoni ularning eskizlarini chizishdan boshlanib, maketlarini tayyorlash bilan tugallanadi. Bunda, avvalo, ularning paydo bo'lish va rivojlanish tarixini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Odatda, bu tarix zardo'zi buyum bir necha avlodining almashinuvidan iborat bo'ladi. Masalan, zardo'zi bosh kiyimlari turining rivojlanish tarixi zardo'zi kuloh, zardo'zi telpak, zardo'zi kultapo'shak, zardo'zi ro'mol, zardo'zi peshonaband, zardo'zi kallapo'sh kabi qadimgi turlarining rivojlanish tarixidan iborat. Ular ichida hozirda ko'p ishlatilmaydigan klassik namunalar ham, eng ko'p foydalaniladigan zamonaviy namunalar ham mavjud. Xususiy texnologiyasini ishlab chiqish uchun xizmat qiladigan namuna sifatida, albatta, zamonaviy turdagi namunalar tanlab olinadi. Lekin shuni ham unutmaslik kerakki, zamonaviy turdagi zardo'zi buyumlar klassik turdagi zardo'zi namunalar asosida shakllangan bo'ladi. Shu boisdan biror-bir zamonaviy zardo'zi buyumni loyihalashtirishda uning klassik namunalarini o'rganmasdan turib, ushbu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Yoki o'quvchi o'z xohishiga ko'ra namuna sifatida buyumning klassik namunalarini ham tanlashi mumkin. O'quvchi tomonidan zardo'zi buyumning namunasi tanlangach, uning xususiy texnologiyasini loyihalashtirish jarayoni boshlanadi.

O'quvchi buyum namunasiga mos bichim shaklini tanlash jarayonida shu buyum bichimining mumkin bo'lgan variantlari ichidan namuna turiga (klassik yoki zamonaviy) mosini tanlaydi. O'quvchi bichim shaklining mumkin bo'lgan variantlarini zardo'zi buyumlarni bichishning umumiy texnologiyasini o'rganish jarayonida ishlab chiqqan. Endi har bir buyumning xususiy texnologiyalarini ishlab chiqish jarayonida esa shu variantlardan foydalanadi. Masalan, o'quvchi zardo'zi choynakpo'shak bichimi tuzilishining quyidagi variantlarini ishlab chiqqan edi (23-betdagi 3-rasm). Bu yerda 1, 2-shakl — klassik namuna, uchinchi esa zamonaviy turga mos shakl namunalaridir. O'quvchi 3-shaklni, ya'ni zamonaviy namuna shaklini tanladi, deylik. Endi o'quvchi buyumning eskizini chizishni boshlaydi. Eskizlar hamisha oddiy qog'ozlarga oddiy qalam yoki ko'mir bilan chiziladi. Eskizlarda buyum bichimining shakli aks etsa, uning o'lchamlari buyumning texnologik xaritasida aks etadi.

O'quvchi eskizlarda zardo'zi buyum bichimi shaklini aniqlash-tirgach, unga mos bo'lgan zardo'zlik kompozitsiyasini tanlashga kirishadi. «Zardo'zlik kompozitsiyasi» tushunchasi mohiyati o'quvchiga «Zardo'zlik kompozitsiyalarini chizish, ko'chirish va qirqish usullari» bo'limida keng ochib berilgan. Zardo'zlik kompozitsiyalari, nafaqat, ularning asoslarini tashkil etuvchi naqsh kompozitsiyalarini, balki ularni to'ldiruvchi tikish va bezatish kompozitsiyalarini ham o'z ichiga oladi. Zardo'zlik kompozitsiyalari ham ma'lum shaklga ega bo'lib, bu shaklni uning asoslari belgilab beradi. Zardo'zi buyum bichimiga mos zardo'zlik kompozitsiyasini tanlash uchun, avvalo, bichim shakli bilan zardo'zlik kompozitsiyasi shaklining mosligiga e'tibor berish zarur. Undagi tikish va bezatish usullari esa kompozitsiya asoslari tuzilishiga ko'ra tanlangan bo'ladi. Har bir zardo'zlik kompozitsiyasining o'z yaratuvchisi bo'lib, u — rassom-dizayner yoki rassom-zardo'z bo'lishi mumkin.

«Zardo'zlik kompozitsiyasi» tushunchasi birmuncha barqaror tushuncha bo'lib, bu barqarorlik uni o'zgartirish imkonini bermaydi. Shunday ekan, o'quvchi o'zi tanlagan bichim uchun

zardo‘zlik texnologiyasida mavjud bo‘lgan tayyor zardo‘zlik kompozitsiyalarini tanlashi yoki o‘zi mustaqil ravishda zardo‘zlik kompozitsiyalari yaratishi mumkin. Bunda u zardo‘zlik kompozitsiyalari va ularni tuzish bo‘yicha olgan bilimlaridan foydalanadi. O‘quvchi ikkilanib qoladigan ana shunday holatlarda o‘qituvchi uni hamisha ijodkorlikka va mustaqillikka undashi lozim. Shundaygina u o‘zi o‘zlashtirgan bilim, malaka va ko‘nikmalardan amaliyotda foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘ladi va imkoniyat unga o‘z ishidan qoniqish hissini vujudga keltiradi.

O‘quvchi o‘zi loyihalashtirayotgan buyum bichimiga mos zardo‘zlik kompozitsiyasini tanlab, ularni andazalarga joylashtirish bo‘yicha eskizlarini tayyorlaydi. Buyum bichimi qismlari — andazalarga zardo‘zlik kompozitsiyalari qismlarini joylashtirish bo‘yicha tayyorlangan eskizlar rangli bo‘lishi lozim. Chunki zardo‘zlik kompozitsiyalari ham boshqa naqsh kompozitsiyalari kabi ranglar uyg‘unligi xususiyatiga ega. Bu xususiyatni o‘quvchilar mo‘yqalam yordamida akvarel yoki guash bilan aks ettirishlari mumkin. Rangli qalam yoki shunga o‘xshash vositalardan foydalanganda esa, bu xususiyatni yorqin aks ettirish mumkin bo‘lmay qoladi. Bunday vositalar fantaziyani ifodalashga imkon bermay, uni bo‘g‘ib qo‘yadi.

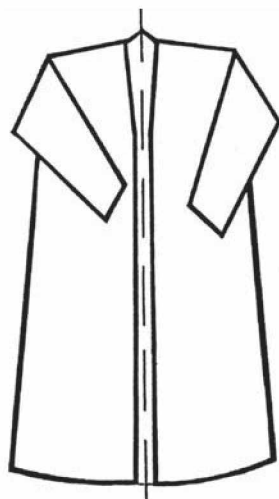
O‘quvchi zardo‘zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalarini ishlab chiqish jarayonining muhim bosqichi hisoblangan buyum bichimiga tanlangan zardo‘zlik kompozitsiyasini joylashtirish bo‘yicha ishlarni tugallab, buyum andazalarini birlashtirish yo‘llarini ishlab chiqishga kirishadi. U buyum andazalarini birlashtirish bo‘yicha ishlab chiqqan usullarni eskizlar orqali aks ettirishi mumkin. Lekin bu juda murakkab bo‘lib, o‘quvchidan rasm chizish bo‘yicha katta mahorat talab etadi. Bunday mahoratga hamma ham ega bo‘lavermaydi. Shuning uchun buyumning shinoni usullarini ularning ketma-ketligini ko‘rsatib beruvchi yozuvli xaritada ham aks ettirish mumkin.

O‘quvchi xususiy texnologiyasini ishlab chiqayotgan buyum uchun bichim shaklini, unga mos zardo‘zlik kompozitsiyasini va andazalarni birlashtirish usullarini tanlagach, buyumning eskiz-

larida ularni ifodalaydi va buyumning maketini yasashga kirishadi. Buyumning maketi uning modeli bo'lib, bu model yirikroq o'lchamlarda yasaladi. Dizaynerlik sohasida tuzilishiga ko'ra maket yasashning bir necha turlari mavjud. Juda ko'p mayda qismlardan iborat bo'lgan buyumlarning «ko'rgazmabop» maketlari polimer taxtachalar — polistrol, organik shisha va boshqalardan tayyorlanadi. Ularning yuzasi nihoyatda tekis bo'lib, yaxshi silliqlanadi va bo'yaladi. Vaqt o'tishi bilan ular o'z ko'rinishini yo'qotmaydi. Murakkab tuzilishga ega bo'lgan buyumlar maketlarini tayyorlashda gips, bronza va shu kabilardan foydalaniladi. Bunday maketlar, odatda, mo'rt va og'ir bo'ladi. Tekis yuzali va yupqa devorli buyumlar uchun maketlashtirishning qadimiy usuli — papemashe qo'llaniladi. Ko'pincha maketlar bo'yaladi. Yoki ular sirtini juda yupqa metall yoki aluminiy kukuni, emal va shu kabilar bilan qoplash mumkin. Shunda ularni buyumning haqiqiysidan ajratib bo'lmaydi.

Zardo'zlik dizaynida zardo'zi buyumlarning maketlarini tayyorlashda *papyemashe* usulidan foydalanish juda qulaydir. Bunda yuzasi tekis uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechaklar va ularning qo'shimchalari maketini oddiy sifatli kartondan tayyorlash mumkin. Masalan, uy-ro'zg'or buyumlaridan zardo'zi joynamoz, zardo'zi so'zana, zardo'zi yolpo'sh, kiyim-kechaklar va ularning qo'shimchalaridan — zardo'zi dastro'molcha, zardo'zi miyonband, zardo'zi ro'mol va boshqalarning maketlarini shu yo'l bilan yasash mumkin.

Hajmli-fazoviy tuzilishga ega (ichki tuzilishida bo'shliq mavjud) bo'lgan zardo'zi buyumlar, masalan, zardo'zi lo'la, zardo'zi takyacha, zardo'zi bolincha, zardo'zi kallapo'sh, zardo'zi ko'y-lak, zardo'zi chopon va hokazo buyumlarning maketlari papemashe usulida tayyorlanadi. Ularning maketini bunday usulda tayyorlash maketning buyum asliga o'xshashini ta'minlaydi. Bunda mayda-mayda qog'oz bo'laklari suvga solib ho'llanadi. So'ng bu bo'lakchalar yelim yordamida buyum qolipi ustiga yopishtirib chiqiladi. Bunday usulda bir necha qavat qog'oz

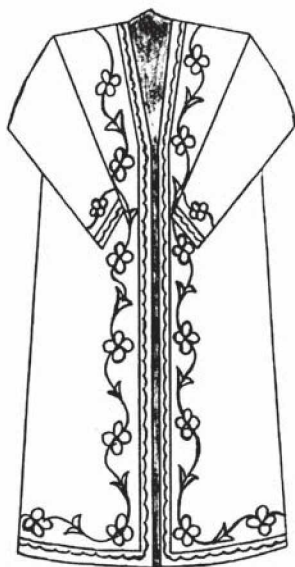

36-rasm. Zardo'zi
buyumning maketini
tayyorlash.

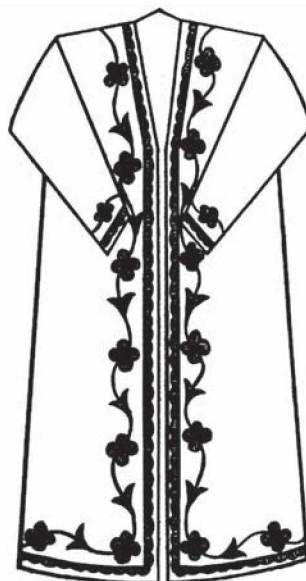
qatlami yopishtiriladi. Ancha vaqt quritiladi. Qog'oz qatlami qurigach, qolipdan ajratib olinadi. Maketga ishlov berilib tekislanadi. Maket yuzasi tekislangach, unga zardo'zlik kompozitsiyalari chiziladi. Bunda juda aniqlik bilan ishlash talab etiladi. Natijada zardo'zi buyumning maketi yuzaga keladi (36, 37, 38-rasmlar).

O'quvchilar yuqoridagi loyiha-lashtirish ishlarini bajarib bo'lgach, barcha ishlarni umumlashtirib, «Buyumning xususiy texnologik xaritasi»da aks ettiradilar.

Buyumning xususiy texnologik xaritasi:

37-rasm.

38-rasm.

I. Buyumning xarakteristikasi:

1. Buyum nomi.
2. Buyum o'lchamlari.
3. Buyumning umumiy ko'rinishi (eskiz).

II. Buyum uchun tanlangan bichim xarakteristikasi:

1. Bichim uchun tanlangan matolar (avra, astar uchun).
2. Bichim qismlari tuzilishi (eskiz).
3. Bichim qismlari o'lchamlari.

III. Buyum uchun tanlangan zardo'zlik kompozitsiyasi xarakteristikasi:

1. Zardo'zlik kompozitsiyasi nomi, kim tomonidan va qachon yaratilganligi to'g'risida ma'lumot.
2. Zardo'zlik kompozitsiyasi asosini tashkil etuvchi naqsh kompozitsiyasining tuzilishi.
3. Zardo'zlik kompozitsiyasini to'ldiruvchi elementlar — tikish usullari to'g'risida ma'lumot.
4. Zardo'zlik kompozitsiyasini to'ldiruvchi qo'shimcha elementlar — bezatish usullari to'g'risida ma'lumot.
5. Bichim qismlarida zardo'zlik kompozitsiyasi qismlarining joylashuvi (eskiz).

IV. Buyum bichimi qismlarini birlashtirish uchun tanlangan texnologiya xarakteristikasi. Bunda texnologik jarayonlar eskizlar ko'rinishida yoki yozuvli xarita ko'rinishida berilishi mumkin.

V. Buyumning maketi.

O'quvchilar tomonidan «Buyumning xususiy texnologik xaritasi»ni to'ldirish katta ahamiyatga ega. Bunda o'quvchilar zardo'zi buyumlarni tayyorlashning umumiy texnologiyasini o'rganish jarayonida olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etib, bu bilimlarni qanchalik darajada egallab olganliklarini namoyon etadilar. Ular tomonidan ishlab chiqilgan zardo'zi buyumlarning xususiy texnologiyalari xaritalari ularga ishlab chiqarish jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etish imkonini beradi.

1. 9. ZARDO‘ZLIK TEXNOLOGIYASI BO‘YICHA O‘QUV MASHG‘ULOTLARI JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING BILIM VA MALAKALARNI O‘ZLASHTIRISH DARAJALARINI BAHOLASH MEZONLARI

Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalarini to‘g‘ri baholash muhim ahamiyatga ega. O‘quvchining o‘zlashtirish darajasini baholashning mezonlarini to‘g‘ri tanlay bilish va ularga rioya etish uning o‘z ishidan «ichki qoniqishga» olib keladi. O‘z ishidan qoniqish hosil qilgan o‘quvchigina ichki taraqqiyotning pastki darajasidan yuqori darajasiga asta-sekin ko‘tarilib boradi. O‘qituvchi tomonidan bunday mezonlarni to‘g‘ri tanlay bilmaslik va ularga rioya etmaslik o‘quvchi ichki taraqqiyotining birmuncha sust rivojlanishiga, hattoki, o‘zi bajarayotgan ishidan ko‘ngli sovishiga olib kelishi mumkin.

Ma’lumki, zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv va amaliy mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilar zardo‘zlikning umumiy texnologiyasi sohasidagi bilim, malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtira boradilar. Bilim, malaka va ko‘nikmalar mohiyati hamda tuzilishi jihatdan farq qiladi. Bilimlar ong (sezgi, tafakkur va xotira) orqali va amaliy faoliyat vositasida egallangan predmet va hodisalar haqidagi tushunchalar tizimidir. Tushunchalar esa narsa va hodisalardagi eng muhim belgilarni o‘zida aks ettiradi. Biz biror-bir narsadan foydalanishdan ilgari uning qanday materialdan iboratligi, qanday tuzilganligi va qanday maqsadlarda foydalanilishini bilmasdan turib unumli ishlata olmaymiz. Yoki biror faoliyatni nima uchun amalga oshirish kerakligini, nimadan boshlash va oxirida qanday natijaga erishishimizni bilmasdan turib, bu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshira olmaymiz. Ko‘rinib turibdiki, narsa va hodisalar to‘g‘risidagi nazariy bilimlar bizga ulardan o‘z maqsadlarimiz yo‘lida to‘g‘ri va unumli foydalanish imkonini bersa, faoliyat va amaliy harakatlar haqidagi bilimlar bunday faoliyatlarni muvaffaqiyatli bajarish va ko‘zlangan natijaga erishish imkonini beradi.

Biz, avvalo, insoniyat tomonidan narsa, hodisa va faoliyat to'g'risidagi to'plangan nazariy bilimlarni o'zlashtirib, o'z amaliy faoliyatimizga tatbiq etamiz. Keyinchalik o'zimiz ham hali no-ma'lum bo'lgan narsa va hodisalarni o'rganib, ular to'g'risida yangicha bilimlar tizimini hamda ularni o'rganish faoliyati usullarini ishlab chiqishimiz mumkin.

Yuqoridagi fikrlarga biz yana o'sha kashfiyotchi-hunarmand tomonidan zardo'zi usullarining yaratilishini misol qilib keltiramiz. Hunarmand zardo'zni tabiat manzaralari va ulardagi go'zallik, bu go'zallikni zardo'zlik sana'tida aks ettirishga bo'lgan kuchli istak zardo'zi usullarini yaratishga undaydi. Buning uchun kashfiyotchi-hunarmand o'zi zardo'zi usulida aks ettirmoqchi bo'lgan manzarani naqsh san'ati qonunlariga asosan qayta ishlaydi, ya'ni uning sxematik ko'rinishini hosil qiladi. Keyin bu sxematik ko'rinishni zardo'zlik texnologiyasi qoidalariga muvofiq ifodalashga, ya'ni uning texnologik xaritasini ishlab chiqishga harakat qiladi. U bunda boshqa kashfiyotchi-hunarmandlarning zardo'zi usullarini yaratish sohasida to'plagan bilimlaridan foydalanadi. Kashfiyotchi-hunarmandning ma'lum bir zardo'zi usulini yaratishdagi mana shu davrgacha bo'lgan harakatlari to'g'risidagi ma'lumotlar o'sha usul haqidagi nazariy bilimlarda aks etadi.

Kashfiyotchi-hunarmand o'zi yaratmoqchi bo'lgan zardo'zi usulining texnologik xaritasini ishlab chiqqach, uning real namunasini yaratishga kirishadi. Ya'ni usul to'g'risida faqat nazariy bilimlardan iborat bo'lgan g'oyalarni reallikka aylantirish uchun bu bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanish yo'llarini ishlab chiqib boshlaydi. Bunda u yana boshqa zardo'zlar tomonidan yaratilgan tajribalardan foydalanadi. Natijada yangi usulni reallikka aylantirish malakasi — tikish malakasi hosil bo'ladi. Malaka asosini tashkil etuvchi amaliy xatti-harakatlarni takrorlash natijasida ular ko'nikmaga aylana boradi. Ko'rinib turibdiki, bilimlar o'quv faoliyati jarayonida, malakalar amaliy mashqlar vositasida, ko'nikma va mahorat esa faqatgina amaliy faoliyat jarayonida hosil

bo'ladi. Shunday qilib, bilim, malaka va ko'nikmalarning tuzilishi hamda hosil bo'lishi turlicha ekan, shubhasiz, ularni baholash mezonlari ham turlicha bo'ladi.

O'quvchilar zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlari davomida zardo'zlik texnologiyasi asoslarini tashkil etuvchi nazariy bilimlar tizimini va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish malakalarinigina hosil qila boradilar. Ma'lumki, nazariy bilimlar tizim tarzida mavjud bo'lib, bu tizim bir-biri bilan mantiqan chambarchas bog'langan tushunchalar tizimidan iborat bo'ladi. Bu tushunchalar tizimi bilimlarda ifodalangan predmet va hodisalarning mohiyatini aks ettiradi. Predmet va hodisalarning mohiyati ma'lum shakllar, ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bu shakllar bir-biriga bog'liq bo'lgan bir necha elementlardan iborat. Bundan tashqari, tushunchalar tizimi ifodalaydigan predmet va hodisalar yakka holda mavjud bo'lmasdan, balki boshqa predmet va hodisalar bilan o'zaro aloqadorlikdagina mavjuddir.

Bilimlar o'z-o'zicha biz uchun foydasiz. Biz ularni anglay boshlagan lahzadan boshlab ular biz uchun foydali bo'la boradi. Anglash jarayoni ongimiz orqali amalga oshiriladi. Ularni sezgimiz orqali sezamiz, tafakkurimiz yordamida tahlil qilib, foydalilarini, bizning ichki taraqqiyotimiz uchun zarurlarini ajratamiz va xotiramizda olib qolamiz. Kerakli paytda keraklisini yana tafakkur orqali ajratib, amaliy faoliyatimizda foydalanishimiz mumkin. Demak, biz bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholaganimizda ularning o'zini emas, balki ularni anglanganlik darajalarini mezon qilib olamiz. Bu darajalar quyidagilar:

1. Bilimlarni o'zlashtirish darajasining chuqurligi. Bu mezon bizga o'quvchining bilimlar aks ettirgan predmet va hodisalarning mohiyatini, ya'ni ularda ifodalangan reallikning in'ikosi hamda ularni tashkil etgan barcha elementlarning o'zaro aloqadorligini qanchalik darajada anglaganligini tekshirish va baholash imkonini beradi. Masalan, zardo'zlik san'atidagi barcha naqshlar va ularning elementlari tabiat unsurlari va manzaralarining qayta ishlash san'ati orqali hosil qilingan ramzidir. Bu naqshlarni to'ldiruvchi

tikish va bezatish usullari ham tabiat manzaralarining zardo‘zlik texnologiyasi qoidalarini asosida qayta ishlangan tasviridir. Hamma o‘quvchi ham zardo‘zi naqsh kompozitsiyasini tashkil etuvchi elementlarni bir-biriga bog‘liq holda tushunavermaydi.

2. Bilimlarni o‘zlashtirish darajasining kengligi. Ma’lumki, har bir fan o‘ziga xos nazariy bilimlar tizimlaridan iborat bo‘lib, bu mustaqil tizimlar bir-biri bilan o‘zaro aloqadorlikda bog‘langan. «Bilimlarni o‘zlashtirish darajasining kengligi» tushunchasi bir vaqtning o‘zida nazariy bilimlar tizimidagi mustaqil tizimlarni ajrata bilishni, shu bilan bir vaqtda ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni anglay bilishini ko‘rsatadi. Masalan, zardo‘zlik texnologiyasi asoslarini zardo‘zlik usullari tashkil etadi. «Zardo‘zlik usullari» to‘g‘risidagi nazariy bilimlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bir necha mustaqil tizimlardan iborat:

1. Zardo‘zi buyumlarni loyihalash usullari to‘g‘risidagi bilimlar.
2. Zardo‘zi buyumlarni bichish usullari to‘g‘risidagi bilimlar.
3. Zardo‘zlik naqsh kompozitsiyalarini chizish, qirqish va joylashtirish usullari to‘g‘risidagi bilimlar.
4. Zardo‘zi usullari to‘g‘risidagi bilimlar.
5. Zardo‘zi buyumlarning bichim qismlarini birlashtirish usullari to‘g‘risidagi bilimlar.

Yuqoridagi bir-biri bilan chambarchas bog‘liqlikda bo‘lgan mustaqil nazariy bilimlar tizimlari «Zardo‘zlik texnologiyasi» fanining asosini tashkil etadi.

Zardo‘zlik texnologiyasi asoslarini tashkil etuvchi har bir mustaqil bilimlar tizimi ham o‘ziga mustaqil bo‘lgan va o‘zaro bog‘langan kichikroq tizimlardan iborat. Misol uchun, zardo‘zlik kompozitsiyasi to‘g‘risidagi bilimlar:

1. Zardo‘zlik kompozitsiyasi asoslarini tashkil etuvchi elementlar to‘g‘risidagi bilimlar tizimi.
2. Zardo‘zlik kompozitsiyasi asoslari tagini to‘ldirib turuvchi asosiy elementlar to‘g‘risidagi bilimlar tizimi.
3. Zardo‘zlik kompozitsiyasi asoslari tagini to‘ldirib turuvchi qo‘shimcha elementlar to‘g‘risidagi bilimlardan iboratdir.

O'quvchi tafakkurining bir vaqtning o'zida yuqoridagi keng bilimlar tizimi, ularning tuzilishi hamda ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni qanchalik darajada sig'dira olishi uning ana shu bilimlarni o'zlashtirish darajasining kengligini aniqlab beradi.

3. Bilimlarni o'zlashtirish darajasining tezligi. Tajribadan ma'lumki, ayrim o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi o'quv dasturi bo'yicha borsa, ayrim o'quvchilar dasturdan biroz orqada, ayrimlari juda ham orqada qolib ketadi. O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi bilan o'quv dasturini taqqoslash o'quvchi o'zlashtirish darajasining tezligini ko'rsatadi.

«Bilimlarni o'zlashtirish» jarayoni ong bilan bog'liq abstrakt hodisa bo'lib, bu jarayonni biz ko'zimiz bilan ko'rishimiz mumkin emas. Bu jarayon bilimlarni ifodalash usullari orqali ifodalanganda va amaliyotga tatbiq etilgandagina u real hodisaga aylanadi. Shundagina biz o'quvchining bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonini ifodalash usullari og'zaki va yozma ifodalash usullaridan iborat bo'lib, zardo'zlik texnologiyasida ikkalasidan ham foydalaniladi:

I. Bilimlarni o'zlashtirish darajalarini ifodalashning og'zaki usuli. Bilimlar asosida yotuvchi tushunchalar tizimining mohiyati va maqsadini og'zaki ta'riflash.

II. Bilimlarni o'zlashtirish darajalarini ifodalashning yozma usullari:

1. Bilimlar asosida yotuvchi tushunchalar tizimining tartibi va maqsadini ramziy belgilar — harflar, sonlar va chiziqlardan iborat matnlar orqali ifodalash (test savollari ana shunday matnlarga kiradi).

2. Bilimlar asosini tashkil etuvchi tushunchalar tizimi tartibi va mohiyatini chizmalarda ifodalash (sxematik ko'rinishlar, texnologik xarita va hokazolar).

3. Bilimlar negizida yotuvchi tushunchalar tizimining tartibi va maqsadini tasviriy ko'rinishlar orqali ifodalash (misol uchun, ularni suratlardan iborat bo'lgan fragmentlar yordamida, ramziy tasvirlar orqali ifodalash va hokazo).

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning bilimlarini baholash mezonlari ularni o'zlashtirishini ifodalash vositalariga asoslanadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilar zardo'zlik texnologiyasi asoslarini tashkil etuvchi nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan birga ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish bo'yicha malakalar ham hosil qila boradilar. Malakalar bilimlarni faoliyat vositasida amaliyotga tatbiq eta borish jarayonida hosil bo'ladi. Bilimlar ongimizda g'oyalar tarzida mavjud bo'lib, ularni to'g'ridan to'g'ri amaliyotga tatbiq etish mumkin emas. Buning uchun g'oyalar tarzidagi abstrakt bilimlar ramziy belgilar yordamida ifodalanadi va moddiy asosga ega bo'ladi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, bilimlar tarzidagi g'oyalarni ramziy ifodalash usullariga formulalar, matnlar, eskizlar va loyihalar, texnologik xaritalar, tasviry ko'rinishlar kiradi. Bilimlar tarzidagi g'oyalarni ifodalagan ifodalarda mazkur bilimni amaliyotga tatbiq etishda vosita bo'lib xizmat qiluvchi faoliyatni tashkil etuvchi xatti-harakatlar yig'indisi aks etgan bo'ladi. Bu xatti-harakatlar yig'indisi *faoliyat usullari* deb ataladi. Ana shu faoliyat usullari bilimlarni amaliyotga tatbiq etish natijasida hosil bo'ladigan malakaning asosini tashkil etadi, o'quvchining malaka asosini tashkil etuvchi faoliyat usullarini o'zlashtirish darajasi mazkur malakani o'zlashtirish darajasini belgilab beradi. Malakalarni o'zlashtirish darajalari ham, xuddi bilimlar singari, ularni baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Bu darajalar quyidagilar:

1. Malakalarni o'zlashtirish darajasining chuqurligi. Malakalarni o'zlashtirish darajasining chuqurligi o'quvchining malaka asosini tashkil etgan faoliyat usullarining mohiyatini qanchalik darajada anglaganligini ko'rsatuvchi mezonidir. Masalan, *mavji chor-dar-chor* zardo'zi zamindo'zi usulini tikishni o'rganish bo'yicha malaka hosil bo'lish jarayonini olaylik. Bu usulni tikishni o'rganish malakasining hosil bo'lishi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Usulning texnologik xaritasi asosida siddilar yordamida pilta (to'shama) hosil qilish, ya'ni *siddi boston* jarayonini amalga oshirish.

2. Usulning texnologik xaritasi asosida siddilar ustiga sijjilarni yotqizib chiqish — *sijji boston* jarayonini amalga oshirish.

O'quvchi zardo'zi zamindo'zi usulini tikish bo'yicha malaka hosil qilish jarayonining birinchi bosqichida zamindo'zi usullari nima uchun siddilar ustiga tikiladi, ular nega ma'lum sanoq tizimi asosida joylashtiriladi, ular soni nechtagacha bo'lishi mumkin, ularni joylashtirishda qanday qo'l choklaridan foydalaniladi kabi ko'plab savollarga javob bera olishi lozim. Zardo'zi zamindo'zi usullarining siddilardan hosil qilingan pilta ustiga tikishdan maqsad ma'lum sondagi siddilar ustiga sijjilarni ma'lum sanoq asosida baxyalar yordamida ko'ndalang joylashtirish tufayligina turli xildagi handasaviy naqshlarni hosil qilish mumkin. Masalan, *mavji chor-dar-chor* zardo'zi zamindo'zi usulini 8—10 siddidan 24—30 siddigacha, hatto undan ortiq bo'lgan siddilar ustiga ham tikish mumkin. Sijjilar baxyalar ustiga ma'lum tartibli sanoq asosida to'shamaning har 2 yoki 4 baxyasiga bir yo'l qilib chatiladi. Bu sanoq buzilsa, usulning ko'rinishi ham buziladi. Demak, o'quvchi-ning malaka asosini tashkil etuvchi xatti-harakatlar ketma-ketligini va ularning mohiyatini qanchalik darajada o'zlashtirib olganligi malakalarni o'zlashtirish darajasining chuqurligini aniqlab beradi.

2. Malakalarni o'zlashtirish darajasining kengligi. Ma'lum mantiq birligi asosidagi xatti-harakatlarning ma'lum tartibda amalga oshirilishi ma'lum faoliyatni yuzaga keltiradi. Inson faoliyatini tashkil etuvchi bu xatti-harakatlar uning ongi tomonidan nazorat qilinadi va boshqariladi. Misol uchun, yana o'sha zardo'zi zamindo'zi usullarini tikish malakasini hosil qilish jarayonini olaylik:

1. Siddi iplar tayyorlanadi. Ularning ingichka yoki yo'g'onligi tikilayotgan zamindo'zi usuliga bog'liq bo'ladi.

2. Ular oddiy iplar yordamida to'g'ri qo'l choklari bilan tikilayotgan o'ringa mustahkamlab chiqiladi. Siddilar soni va ular orasidagi masofa ham tikilayotgan zamindo'zi usuli turiga bog'liq bo'ladi.

3. Sijjilar tayyorlanadi. Ma'lum sondagi zar iplar patilaga o'raladi. Ular soni tikilayotgan zamindo'zi tikish usuliga bog'liq bo'ladi.

4. Zar iplar oddiy iplar yordamida ma'lum sanoq asosida siddilardan iborat pilta ustiga yotqizilib chiqiladi. Baxyalar sanoq tartibi ham tikilayotgan zamindo'zi tikish usuliga bog'liq bo'ladi.

Yuqoridagi faoliyat usullarining o'zi ham bir necha xatti-harakatlardan tashkil topgan mustaqil faoliyat usullaridan iborat. Masalan, zardo'zi zamindo'zi usulini hosil qilishda eng murakkab jarayon bo'lgan siddilar ustiga sijjilarni joylashtirib chiqishni olaylik. Eng oddiy zardo'zi zamindo'zi usuli — *mavji yak ro'ya* misolida buni tushuntirish mumkin. Bunda usulning texnologik xaritasiga diqqat bilan e'tibor beriladi. Bu jarayon quyidagicha amalga oshiriladi:

— 1-sijjini joylashtirish. Bunda baxyalar 1- siddi oldida, 2 va 3, 6 va 7, 10 va 11-siddilar orasida va 12-siddidan keyin joylashadi. Baxyalar 12- siddidan keyin, sijjining yo'nalishi o'zgaradi.

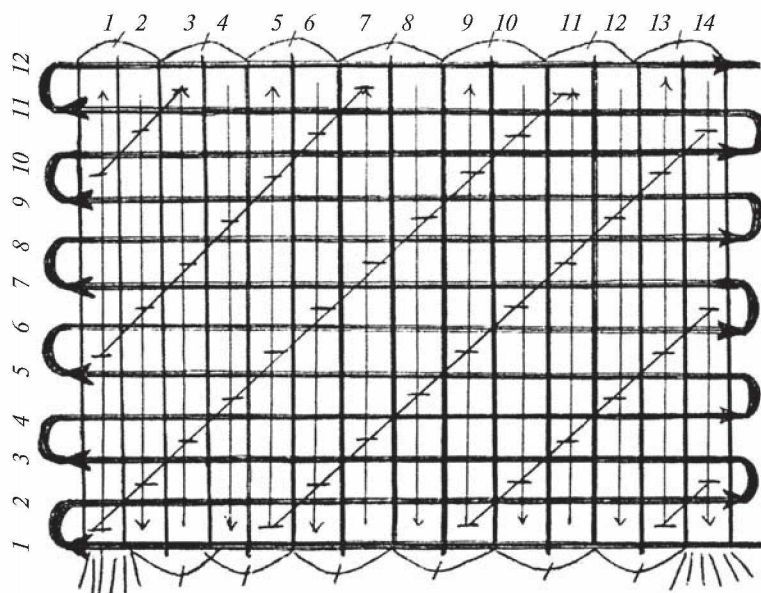
— 2-sijjini joylashtirish. Baxyalar 12-siddi oldida, 8 va 7, 4 va 3- siddilar orasida va 1-siddidan keyin joylashadi.

— 3-sijjini joylashtirish. Baxyalar 1-siddi oldida, 4 va 5, 8 va 9- siddilar oldida va 12-siddidan keyin joylashadi.

— 4-sijjini joylashtirish. Baxyalar 12-siddi oldida, 10 va 9, 6 va 5-sijjilar orasida va 1- siddidan keyin joylashadi.

— 5-sijjini joylashtirish. Baxyalar 1- siddi oldida, 2 va 3, 6 va 7, 10 va 11- siddilar orasida va 12-siddidan keyin joylashadi. Ko'rinib turibdiki, 5-sijjini joylashtirish xuddi 1-sijjini joylashtirishdagi kabi takrorlanishlarda amalga oshiriladi va hokazo, 6- sijji 2- sijji, 7- sijji 3- sijji, 8- sijji 4- sijji, 9- sijji 1 va 5-sijjilarni joylashtirishdagi takrorlanishlar kabi amalga oshiriladi. Ana shunday ancha murakkab takrorlanish jarayonlaridan tuzilgan xatti-harakatlar tartibini qanchilik darajada qamrab olishi va esda saqlash jarayoni malakalarni o'zlashtirishning kenglik darajasini ko'rsatadi (39-rasm).

Malakalar ular asosida yotuvchi xatti-harakatlar tartibini qayta-qayta takrorlash mashqlari yordamida hosil qilinadi. Boshida ularni takrorlash ancha noaniq bo'ladi, o'quvchi qo'pol xatolarga yo'l qo'yishi, ortiqcha xatti-harakatlarni amalga oshirishi mumkin. U butun diqqatini ishga solsa-da, harakatlarni ikkilanib bajaradi. Asta-sekin takroriy mashqlar vositasida bunday kam-

39-rasm. «Mavji yak ro'ya» usuli misolida o'quvchilar malakasi chuqurligi darajasini aniqlash.

chiliklar yo'qolib boradi: xatti-harakatlar aniqlashib, ixtiyoriy diqqatning roli ancha pasayadi, ortiqcha harakatlarga barham beriladi, harakatlarning tezligi ham oshib boradi. Oxirgi jarayonda malaka asosida yotuvchi xatti-harakatlar aniq, tejamli va qat'iy ravishda bajariladigan bo'ladi.

3. Malakalarni o'zlashtirish darajasining tezligi. Malakalarni o'zlashtirish tezligi xuddi bilimlarni o'zlashtirish jarayoni kabi o'quvchining qobiliyat darajasiga bog'liq bo'ladi. Bilimlarni sekinlik bilan o'zlashtirgan o'quvchi ular asosida hosil bo'luvchi malakalarni ham sekin-asta o'zlashtiradi. Aksincha, nazariy bilimlarni tez va puxta o'zlashtirgan o'quvchi ularni amaliyotga tez tatbiq eta oladi. Bu jarayon o'qituvchining bilimlarini amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini o'quvchilarga qanchalik darajada tushuntira olish mahoratiga ham bog'liq bo'ladi.

Yuqoridagi mezonlar asosida malakalarni o'zlashtirish darajalarini ifodalash usullarini tahlil qilib, biz ularni baholash imko-

niyatiga ega bo‘lamiz. Malakalarni o‘zlashtirish darajalarini ifodalash usullari ham xuddi bilimlarni o‘zlashtirish darajalari kabi quyidagi turlarga bo‘linadi:

I. Malakalarni o‘zlashtirish darajalarini ifodalashning og‘zaki usuli. Malaka asosida yotuvchi xatti-harakatlar tartibi va maqsadini og‘zaki ta’riflash.

II. Malakalarni o‘zlashtirish darajalarini ifodalashning yozma usuli:

1. Malaka asosida yotuvchi xatti-harakatlarning tartibi va maqsadini ramziy belgilar — harflar, sonlar va chiziqlardan iborat matn yordamida ifodalash.

2. Malaka asosini tashkil etuvchi xatti-harakatlar tartibi va maqsadini chizmalarda ifodalash.

3. Malaka asosini tashkil etuvchi xatti-harakatlar tartibini va mohiyatini tasviriyl ko‘rinishlar orqali ifodalash.

III. Malakalarni o‘zlashtirish darajalarini ifodalashning reallashgan usuli. Bunda bilimlardan iborat g‘oyalar malaka asosida yotuvchi xatti-harakatlar orqali reallikka aylantiriladi, natijada biror-bir ko‘rinishdagi va hajmdagi namuna yuzaga keladi. Ana shu namunani har tomonlama o‘rganish malakalarni o‘zlashtirish darajalarini baholashda muhim rol o‘ynaydi. Shunday qilib, o‘quvchilarning zardo‘zlik kasbini o‘zlashtirishlarida ular bilim va malakalarining baholanishi katta omil hisoblanadi. Bu omil, ta’kidlab o‘tganimizdek, o‘quvchining o‘zlashtirish faoliyatiga ijobiy yoki salbiyl ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi bunday jarayonga mas’uliyat bilan yondashishi zarur.

1.10. ZARDO‘ZLIK TEXNOLOGIYASI BO‘YICHA O‘QUV MASHG‘ULOTLARI XONASINI JIHOZLASH

Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘quv xonasini tanlash va jihozlash muhim ahamiyatga ega. O‘quv xonasini tanlashda shaxsiyl gigiyena, texnika xavfsizligi va texnologik qoidalarga rioya qilinishi nazarda tutiladi. Zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv xonasi, avvalo, keng va yorug‘ bo‘lishi lozim. Xona, asosan, tabiiyl yorug‘lik manbalari tomonidan

yoritilishi kerak. Xonani tez-tez shamollatib turish imkoniyati mavjud bo'lishi, havoni tabiiy ravishda tozalab turadigan o'simlik va gullar o'stirilishi kerak.

O'quv mashg'ulotlari xonasidagi jihozlar o'quvchilarning zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha bilim va malakalarni o'zlashtirishlariga yordam berishi zarur. Bunda o'quv mebellarining tuzilishi va joylashtirilishi muhimdir. Ularning tuzilishi va joylashuvi bir vaqtda o'quvchiga ham o'qish va yozish, ham amaliy mashqlar — bichish va tikish ishlari bilan shug'ullanish imkoniyatini berishi zarur. Xona respublikamiz siyosiy va ma'naviy hayotini aks ettiruvchi, zardo'zlik tarixi hamda zardo'zlik texnologiyasi asoslarini namoyon etuvchi devoriy ko'rgazmalar bilan ham jihozlanadi. Zardo'zlik tarixi bo'yicha devoriy ko'rgazmalarda respublikamizda zardo'zlik san'ati tarixi bosqichlari mohiyatini aks ettiruvchi materiallar ham qo'yiladi. Bundan tashqari, respublikamiz zardo'zlik san'ati rivojiga munosib hissa qo'shgan mashhur zardo'zlar va tadqiqotchi olimlarning faoliyatini ko'rsatuvchi ko'rgazmali suratlar o'rin olishi mumkin.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha devoriy ko'rgazmalarda, avvalo, zardo'zlik texnologiyasining asoslarini — zardo'zi buyumlarni bichish va bichim qismlarini birlashtirish texnologiyalarini, zardo'zlik kompozitsiyalarining tuzilishi, turlari va ularni tuzish bosqichlarini, zardo'zi usullari turlari va ularni hosil qilish yo'llarini aks ettiruvchi materiallar ham joy oladi.

Yana zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha zarur bo'ladigan boshqa ko'rgazmali qurollar va o'quvchilar tomonidan tayyorlangan namunali ishlar ham o'rin oladi. Ayniqsa, ana shunday namunali ishlarni namoyish etishga katta e'tibor qaratish lozim. Shuningdek, turlicha zardo'zlik kompozitsiyalari tikilgan turli zardo'zi buyumlar kolleksion namunalarining ham xonadan joy olishi muhim bo'lib, bu o'qituvchi uchun nodir ko'rgazma hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv xonasidagi barcha jihozlar va devoriy ko'rgazmalar o'quvchilarning zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha bilim va malakalarni o'zlashtirishlariga har tomonlama yordam berishi zarur.

«Zardo'zlik texnologiyasi» fanini o'qitish uslubiyatining ikki qismi — zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uslubiyati va zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyati bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, shu bilan birga o'ziga xos tomonlari bilan ham ajralib turadi. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish uslubiyati zardo'zlik texnologiyasi hosil qiluvchi nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazish hamda amaliy mashqlar vositasida ularni mustahkamlash yo'llarini ishlab chiqadi. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish uslubiyati esa o'quvchilarni zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarish jarayonlari bilan yaqindan tanishtirish va dars jarayonida bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini o'rganadi.

«Zardo'zlik texnologiyasi» bo'yicha amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar o'quv mashg'ulotlari davomida o'zlashtirilgan bilim va malakalarning sifat darajalarini sinab ko'rish, ularni mustahkamlash va ulardan ijodiy foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu amaliy imkoniyat tufayli ular o'zlashtirgan bilim va malakalar rivojlanib, ko'nikmalar darajasiga yetadi. Ana shu amaliy faoliyat jarayonidagina o'quvchi o'zlashtirgan tashqi tajriba sifatidagi bilim o'quvchining ichki tajribasiga aylana boradi va uning o'z ijtimoiy boyligiga aylanadi. O'quvchi kelajakda xohlagan paytda bu boylikdan foydalana oladi. Amaliy faoliyat vositasida mustahkamlangan, o'quvchining ichki tajribasiga qo'shila olmagan bilimlar esa xotiraga surib chiqiladi va asta-sekin undan o'chib, izsiz yo'qolib ketadi. Lekin shuni ta'kidlash kerakki, amaliy mashg'ulotlar sun'iy tashkil etilgan ishlab chiqarish jarayoni bo'lib, baribir, haqiqiy ishlab chiqarish muhitini aks ettirmaydi.

O'quvchilarni ana shu muhit bilan bevosita tanishtirish maqsadida zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish jarayoni ham juda muhimdir. Bu jarayonda o'quvchilar amaliy mashg'ulotlar davomida unchalik his qila olmaydigan ishlab chiqarish muhitini his qiladilar. Bu muhitda har kimning o'z o'rni va o'z mas'uliyati borligini ko'radilar. Chunki ishlab chiqarishda o'z o'rni va o'z mas'uliyatini his etmaslik salbiy oqibatlarga olib kelishi yaqqol namoyon bo'ladi.

O'quvchilar bu sohada o'zlashtirgan bilim va amaliy faoliyatda hosil qilingan ko'nikmalar darajasi katta rol o'ynashini ishlab chiqarish faoliyatida ko'radilar. Ana shu o'zlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalar darajasi ularning kelajaklarini belgilab berishini, shuning uchun bu darajalarni oshira borish va doimo o'z ustlarida ishlashlari lozimligini tushunadilar. O'quvchilar ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida o'z ustlarida mustaqil va ijodiy ishlar ekanlar, ma'lum faoliyatni o'zlashtirishning yuqori pog'onasi — mahorat darajasiga ega bo'la boradilar. Demak, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar va ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish o'quvchiga bu fan bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarni ijodiy o'zlashtirish va ulardan mustaqil foydalanish mahoratini egallash imkonini beradi.

2.1. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'quvchining tashqi tajriba sifatidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni o'z ichki tajribasiga aylantirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Faqat amaliy faoliyat vositasidagina ana shu jarayon ro'y berishi mumkin. Dars jarayonidagi amaliy mashqlar vositasida tashqi tajriba sifatidagi bilim, malaka va ko'nikmalarda aks etgan faoliyat usullari o'quvchi ongida qayta tahlil qilinadi. Ana shu tahlil natijasida ularning mohiyati anglana boradi. Uning anglangan tomonlarigina o'zlashtirilib, anglanmagan tomonlari esa o'zlashtirilmay qoladi. Zardo'zlik

texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar jarayonida esa zardo'zlik faoliyati usullari mohiyatining anglangan tomonlari mustahkamlanadi, anglanmagan tomonlari anglana boradi. Natijada o'quvchi tomonidan zardo'zlik faoliyati usullari har tomonlama puxta o'zlashtiriladi va mustahkamlanadi.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar, avvalo, shaxsiy gigiyena, texnika xavfsizligi va texnologik qoidalar asosida zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish malakalarini o'zlashtiradilar. Bugungi kunda iqtisodiyot nazariyasidan ma'lumki, ishlab chiqarishni tashkil etish uning taraqqiyoti hamda samaradorligini belgilab beradi. Ishlab chiqarishni tashkil etish jarayonida yuqoridagi qoidalarining o'rni va rolini anglash o'quvchida kelgusida ularga qat'iy rioya qilish odatini shakllantiradi.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar mazmuni asosida zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalari va bu texnologik jarayonlarga umumiy texnologik bilimlarni tatbiq etish mahoratini shakllantirish g'oyasi yotadi. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar jarayonida har bir turdagi zardo'zi buyumlardan tanlangan namunalar shu buyumlarning xususiy texnologik xaritalari asosida tikiladi. Ma'lumki, bunday xususiy texnologik xaritalarni o'quvchilar zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalari bilan tanishish darslarida ishlab chiqishgan va ularning maketlarini tayyorlashgan edi. Zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning xususiy texnologik xaritalariga binoan, o'quvchilar ularni bichishdan boshlab to ularning bichim qismlarini birlashtirish jarayonlarigacha bo'lgan amallarni bajaradilar. Bu amallar asosida esa o'quv mashg'ulotlarida o'zlashtirilgan umumiy texnologik bilim, va malakalar yotadi. O'zlashtirilgan bilim va malakalarni amaliyot jarayoniga tatbiq eta bilishgina bu jarayonning muvaffaqiyatli borishini ta'minlaydi. O'qituvchi o'quvchilarga ana shunday mahoratni hosil qilish va rivojlantirishga yordam beradi.

O'quvchilar har bir turdagi zardo'zi buyum namunalarini tikib bo'lgach, o'qituvchi zardo'zlik qoidalariga to'la rioya qilingan

holda tikilgan yoki ijodiy yondashilgan holda tayyorlangan buyumlarni amaliy mashg'ulot xonasining ko'rgazmalar burchagiga qo'yadi. Bu buyum bir necha kun namuna sifatida shu burchakda turadi va uning ijodkori rag'batlantiriladi. Rag'batlantirishning yana bir turi sifatida «O'quv yurtining mohir zardo'zi» yoki «Yilning eng yaxshi o'quvchisi» ko'rik-tanlovlari o'tkazish mumkin. Bunday ko'rik-tanlovlarda o'quvchilar amaliy mashg'ulotlar jarayonida tayyorlangan tayyor zardo'zi buyumlari bilan qatnashadi.

Ma'lumki, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar kasbiy fanlar kabi uzoq muddat davom etadi. Shu vaqt mobaynida faqat bichish-tikish ishlari bilan shug'ullanish ayrim o'quvchilarni zeriktirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi mashg'ulot mobaynida zardo'zlik san'ati tarixi va mashhur zardo'zlar hayotiga doir qiziqarli ma'lumotlar asosida qiziqarli suhbatlar uyushtirishi mumkin. Zardo'zlik san'ati bo'yicha respublikamizda va chet ellarda tashkil etilgan turli ko'rgazmalarni videofilmlar orqali o'quvchilarga namoyish qilish ham yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, mashg'ulot mavzusiga mos qiziqarli musobaqalar tashkil etish, o'quvchilarning o'quv mashg'ulotlari davomida olgan bilimlarini qiziqarli usullar vositasida (masalan, o'yinlar) sinash tadbirlarini o'tkazish mumkin. Bunday qiziqarli tadbirlar mashg'ulot mazmunini boyitadi va o'quvchilarning mazkur fanga qiziqishini orttiradi. Shunday qilib, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'quvchiga zardo'zlik texnologiyasi darslarida olgan bilimlarni mustaqil o'zlashtirish va o'z ichki tajribalariga aylantirish imkonini beradi.

2.2. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI BO'YICHA ISHLAB CHIQUVCHI AMALIYOTINI TASHKIL ETISH

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish barcha kasbiy fanlar kabi zardo'zlik texnologiyasida ham juda muhim o'rin tutadi. Ta'kidlab o'tganimizdek, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar sun'iy ravishda hosil

qilingan ishlab chiqarish jarayoni bo'lib, bu jarayon haqiqiy ishlab chiqarish muhitini aks ettirmaydi. O'quvchilarni zardo'zi buyumlarni ishlab chiqarishning haqiqiy jarayonlari bilan tanishtirishda va ishlab chiqarish muhitini his qilishlarida ishlab chiqarish amaliyoti muhim ahamiyatga ega.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish vaqti o'quv dasturiga muvofiq belgilanadi. Ishlab chiqarish amaliyoti o'tkazilishi lozim bo'lgan korxona xususiy yoki davlat korxonasi bo'lishi mumkin. Ular o'quv yurti pedagogik kengashi tomonidan tanlanadi va shartnoma tuziladi. Shartnomada ikki tomonning yoshlarning hunar o'rganishini ta'minlashdagi vazifa va burchlari ko'rsatib o'tiladi. Ishlab chiqarish amaliyotini o'tayotgan o'quvchilarga zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni olib borgan ishlab chiqarish ustasi rahbarlik qiladi.

Zardo'zlik sexida ishlash jarayonida o'quvchilar, avvalo, ishlab chiqarish jarayonida shaxsiy gigiyena hamda texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilgan holda ishlashni o'rganadilar. Bu yerda ular zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha mavjud dastgohlar va asbob-uskunalar bilan yaqindan tanishadilar, ularning ishlash prinsiplarini o'rganadilar hamda ulardan texnologik qoidalar asosida foydalanish yo'llarini o'zlashtiradilar. Bundan tashqari, ular bu sexda zardo'zlik texnologiyasi sohasida kirib kelayotgan texnik va texnologik yangiliklar bilan ham tanishib boradilar.

Korxonadagi ishlab chiqarish amaliyoti kasb-hunar fanlariga xos bo'lgan ustoz-shogird an'analari asosida tashkil etiladi. Bunda bir yoki bir necha o'quvchiga bittadan mohir zardo'z ustozlik qiladi. O'quvchi bu yerda shogird bo'lsa-da, lekin ishlab chiqarish jarayonida haqiqiy ishtirokchi sifatida qatnashadi. U zardo'z ustalardan bir dastgoh oldida o'tirib mehnat qiladi, o'quv jarayonida olgan bilimlarini ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq etadi, bilmaganlarini esa atrofdagilardan ko'rib bilib oladi. O'z mehnati bilan yaralgan zardo'zi buyum namunalarini usta zardo'zlar yaratgan namunalar bilan solishtirib, o'zining yutuq va

kamchiliklarini ko‘radi. Ustozlarning, zardo‘zlik san‘ati bo‘yicha mohir hunarmandlarning o‘z faoliyati to‘g‘risidagi fikr-mulohazalarini eshitadi. Natijada, yutuqlarini mustahkamlashga, kamchiliklarini esa asta-sekin yo‘qotishga harakat qiladi.

O‘quvchi zardo‘zlik sexi yoki korxonasidagi ishlab chiqarishning jo‘shqin muhitini his qiladi. Bu jo‘shqin muhitda tartib va marom mavjudligini ko‘radi. Bu tartib va maromni ushlab turish uchun esa ishlab chiqarish jarayonining har bir ishtirokchisi aniqlik bilan harakat qilishi lozimligini va o‘z vazifasiga mas‘uliyat bilan yondashishi zarurligini anglaydi. Shunday qilib, zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha tashkil etiladigan ishlab chiqarish amaliyoti zardo‘zlik texnologiyasi sohasida o‘z ishinining bilimdoni bo‘lgan va o‘z ishiga mas‘uliyat bilan yondashadigan mohir zardo‘zlarni tarbiyalab yetishtirishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

2.3. ZARDO‘ZLIK TEXNOLOGIYASI BO‘YICHA AMALIY MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING KO‘NIKMALARNI O‘ZLASHTIRISH DARAJALARINI BAHOLASH MEZONLARI

Oldingi paragraflarda ta’kidlab o‘tganimizdek, zardo‘zlik texnologiyasi bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilar zardo‘zlik texnologiyasi asoslarini tashkil etuvchi nazariy bilimlarni o‘zlashtiradilar va ularni amaliyotga tatbiq etish malakalarini hosil qiladilar. Biroq biror sohani puxta o‘zlashtirish va muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun bilim va malakalarning o‘zigina kifoya qilmaydi. Buning uchun kasb egasi ma’lum ko‘nikma va mahoratga ega bo‘lishi lozim. Shunday xususiyatga ega bo‘lgan kasbhunar egalari «o‘z ishinining ustasi», «yuksak mahorat egasi» deb ta’riflanadi.

Ko‘nikma va mahoratga amaliy faoliyat orqali tinimsiz amaliy mashqlar vositasida erishiladi. Ko‘nikmaning malakalardan farqi shundaki, bunda o‘quvchi faoliyatida mustaqillikka va ijodkorlikka intilish belgilari ko‘zga tashlana boradi. O‘quvchi ko‘nikma

va malaka hosil qilish jarayonida yangi sharoitda unumli, sifatli ishlash qobiliyatiga va intizomga ega bo'la boradi. Har qanday ko'nikma tarkibiga tasavvur, tushuncha, bilim, malaka to'plami, diqqatning taqsimlanishi va ko'chishi, idrok malakalari, tafakkur, o'z-o'zini nazorat qilish va faoliyatni boshqarish kiradi. Ko'nikma hosil qilish jarayonida ko'nikma komponentlari yangidan yaratilmaydi, balki ilgari bilim, tasavvur va malakalarni odatlanilgan sharoitlardan yangicha, hali o'rganilmagan shart-sharoitlarga ko'chirish, moslashtirish asosida va yangi sharoitda yetishmaydigan elementlarni tarkib toptirish jarayonida shakllanadi. Bundan tashqari, shakllanayotgan faoliyat asosida yotuvchi xatti-harakatlarning avtomatlashib borishi ko'nikmalarning o'ziga xos xususiyatidir. Ko'nikma hosil qilish jarayonida malaka hosil qilish jarayonidagi xatolar tuzatila boriladi: faoliyatni tashkil etuvchi xatti-harakatlar maqsadi yaxshi tushuniladi, ular aniq va tez bajariladi, ularni bajarish ko'p diqqat talab qilmaydi, tasodifiy xatolar tezlik bilan bartaraf etiladi.

Masalan, «mavji yak ro'ya» usulini tikishni o'rganish bo'yicha ko'nikma hosil qilish jarayonini olaylik. O'quv mashg'ulotlari davomida o'quvchi bu sohada malaka hosil qilgan edi. U malaka hosil qilish jarayonida sijjilarni baxyalar yordamida siddilar ustiga joylashtirishda har bir baxyaning joylashish o'rnini aniqlash uchun avval usulning texnologik xaritasiga e'tibor berib, so'ng diqqatini to'shamaga qaratib, baxya o'rnini siddilarni sanab yoki chamalab topar, so'ng g'altak ip yordamida chok orqali zar ipni matoga mustahkamlar edi. U ba'zan siddilarni noto'g'ri sanash oqibatida baxyani noto'g'ri joylashtirar, ba'zan texnologik xaritada sijjilar yo'nalishiga e'tibor bermasdan, joylashtirilayotgan sijjining yo'nalishini unutib, baxyalarni yana noto'g'ri joylashtirardi. Ba'zan baxyalarning joylashishidagi takrorlanishlarni anglamasdan, bu takrorlanishlar almashadigan paytda xatoga yo'l qo'yar edi. Ko'nikma hosil qilish jarayonida o'quvchi yuqoridagi xatolarning mohiyatini anglaydi va ularni tuzatishga harakat qiladi. Natijada u sijjilarni joylashtirish xatti-harakatlarini osongina bajaradigan bo'ladi.

O'quvchining ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi ularni baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Bu darajalar bilim va malakalarni o'zlashtirish darajalariga o'xshash bo'lib, faqat harakatlar maqsadining boyitilganligi bilan farq qiladi:

1. Ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasining chuqurligi. Bu daraja ko'nikmalar asosi bo'lgan malakalarni tashkil etuvchi xatti-harakatlarni bajarishdagi xatoliklarni aniqlash, ularni tuzatish usullarini izlash va bu usullarni faoliyatda sinab ko'rish, xatti-harakatlarni bajarish jarayoniga ijodiy yondashish, ya'ni mazkur ko'nikmaga xos bo'lmagan, lekin shart-sharoit taqozo etgan elementlarni uning tarkibiga kiritish yo'llarini izlash va hokazolarda namoyon bo'ladi.

2. Ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasining kengligi. Ko'nikmalar ilgari egallangan bilimlar va malakalarga tayanilgan holda hosil qilinadi. O'quvchi ongining ko'nikma asosini tashkil etgan bilim va malakalar tizimini qamray olishi hamda ularni boshqara bilish darajasi uning ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasining kengligini ifodalaydi. Ko'nikmani tashkil etuvchi malakalar tizimi o'z-o'zicha mustaqil tizimlar bo'lib, o'quvchining ko'nikmalar hosil qilish jarayonida ularni bir-biriga mantiqiy bog'lay olishi va ularning ko'nikma tizimidagi o'rnini aniqlay bilishi muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, zardo'zi, guldo'zi usullarini tikish ko'nikmasini hosil qilish jarayonini olaylik. Bu ko'nikma quyidagi malakalar asosida hosil qilinadi:

I. Usulning texnologik xaritasidan foydalana bilish malakasi:

1. Usulning sxematik ko'rinishini ko'zdan kechirish.
2. Usulning texnologik xaritasini tahlil qilish.
3. Usulning reallashgan namunasini o'rganish.

II. Qog'ozdan qirqib hosil qilingan naqshlarni joylashtirish malakasi:

1. Rajja olish.
2. Chok turini tanlash.
3. Naqshlarni rajja asosida joylashtirish.

III. Naqshlarni zardo'zi guldo'zi usullarida tikish malakasi:

1. Usul turiga ko'ra zar iplarni tayyorlash (tekis yoki eshilgan holda) va patilaga o'rash.

2. Chok turini tanlash.

3. Texnologik xaritaga asosan zar iplarni naqshlar ustiga joylashtirish.

IV. Zardo'zi naqshlarni pardoqlash malakasi:

1. Ularning teskari tomonidagi ortiqcha iplarni qirqib tashlash.

2. Yelim tayyorlash va yelimlash.

3. Zardo'zi naqshlarni bo'zdan qirqib olish.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan malakalar tizimining o'zi ham bir necha mustaqil malakalar tizimidan iborat bo'lib, ularni amalga oshirish ancha murakkab bo'lgan xatti-harakatlar tizimini bajarishni talab etadi. O'quvchining mazkur ko'nikmani o'zlashtirish jarayonida yuqoridagi juda murakkab xatti-harakatlar maqsadini anglab olish, ular ketma-ketligini, ya'ni bu tizimda ular o'rnini aniq bilish va ularni xatosiz bajarish uning bu ko'nikmani o'zlashtirish darajasining kengligini ko'rsatib beradi.

3. Ko'nikmani o'zlashtirish darajasining tezligi. O'quvchilarning ko'nikmalarni o'zlashtirish tezligi ham xuddi bilim va malakalarga o'xshash jarayon bo'lib, faqat u ancha murakkabligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun o'quvchining bu murakkab tizimni o'zlashtirish tezligi bilim va malakalarni o'zlashtirish tezligiga nisbatan sekin boradi. Ko'p o'quvchilar, hatto, ularni o'zlashtirishda yaqqol qiynalishadi. Bu qiyinchiliklar ular asosini tashkil etuvchi bilim va malakalarni yetarli darajada o'zlashtira olmaslik, ularni o'zlashtirish jarayonidagi xatoliklarning qayta-qayta takrorlanishi, ularning tizimdagi o'rnini chalkashtirib yuborish va hokazolar ta'sirida ro'y beradi. Ko'nikma asosini tashkil etgan bilim va malakalarni puxta o'zlashtirgan o'quvchigina mazkur ko'nikmani ham tezlik bilan o'zlashtira oladi.

Ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonini ham ularni ifodalash usullari vositasidagina baholash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Ko'nikmalarni ifodalash usullari:

I. Ko'nikmalarni o'zlashtirish darajalarini ifodalashning og'zaki usullari:

1. Ko'nikmalar asosida yotuvchi malakalar tartibi va maqsadini ta'riflash.

II. Ko'nikmalarni o'zlashtirish darajalarini ifodalashning yozma usullari:

1. Ko'nikma asosida yotuvchi malakalar tartibi va maqsadini ramziy belgilar — harflar, sonlar hamda chiziqlardan iborat bo'lgan matn yordamida ifodalash.

2. Ko'nikma asosini tashkil etuvchi malakalar tartibi va maqsadini chizmalarda ifodalash.

3. Ko'nikma asosini tashkil etuvchi malakalar tartibini va maqsadini tasviriy ko'rinishlar orqali ifodalash.

III. Ko'nikmalarni o'zlashtirish darajalarini ifodalashning reallashgan usuli. Ko'nikma hosil qilish jarayonida yuzaga kelgan namunani har tomonlama o'rganish.

Yuqorida ko'rsatilgan ko'nikmalarni o'zlashtirish darajalarini ifodalash usullari orqali o'quvchilarning ko'nikma hosil qilish jarayonini o'rganish va baholash mezonlari yordamida ma'lum xulosa chiqarish mumkin.

O'quvchi bilimlarni amaliy mashqlar vositasida amaliyotga tatbiq etish jarayonida malaka hosil qilib, uni amaliy faoliyat jarayonida rivojlantirib, ko'nikma hosil qilar ekan, ma'lum faoliyatni egallashning yuqori pog'onalariga ko'tarila boradi. Mazkur faoliyatni egallashning eng yuqori cho'qqisi shu sohada mahoratga ega bo'lishdir. Mahorat — biror murakkab ishni, faoliyatni osongina, aniq, tez, sifatli va ijodiy bajarishdir. O'z ishini aniq va tezroq bajaradigan, biroq bu jarayonda ko'p kuch va energiya sarflaydigan kasb egasini «mahoratli» deb bo'lmaydi. Chunki ular uzoq muddat unumli ishlay olmaydilar, ish jarayonida tasodifiy yuzaga keladigan kamchiliklarni o'zlari mustaqil va ijodiy ravishda hal qila olmaydilar. Demak, mahorat — bu ishdagi mehnatning yuqori sifatiga hamda barqaror marom bo'lishiga kafolat beruvchi ishonchlilikdir. Ana shunday ishonchni oqlay olgan kasb egalari o'z kasbining haqiqiy egalari hisoblanishadi.

Mahorat faqat amaliy faoliyatdagina shakllana boradi. Jumladan, o'quvchilarning zardo'zlik san'ati sohasidagi mahorati ham zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar hamda ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida asta-sekin shakllana boradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, kamdan kam o'quvchilar tahsil davomida shu kasbni mahorat bilan egallay olishlari mumkin. Chunki biror kasbni mahorat darajasida egallash uzoq muddatli jarayon bo'lib, ayrimlar bunga ishlab chiqarish faoliyatidagi tinimsiz mehnat orqaligina erisha oladi.

Insonning biror faoliyatni o'zlashtirishida, unda mavjud tug'ma layoqat darajalarining roli juda muhimligi, shubhasiz. O'quvchilarning amaliy faoliyat jarayonidagi xatti-harakatlarini kuzatish bu faoliyat natijasi bo'lgan buyum namunalarini tahlil qilish ularning o'z sohalarida egallab borayotgan mahorat darajalarini baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, o'quvchilarning ko'nikmalarni o'zlashtirish darajalarini va mahoratlarini baholash mezonlari hamda ularni ifodalash usullari juda murakkab bo'lib, bu murakkablik o'qituvchidan ham o'ziga xos tajribani talab etadi. Agar o'qituvchi o'zi zardo'zlik san'ati sohasida yuksak mahoratni egallay olgan bo'lsa, o'quvchilarning ham bu faoliyatni bosqichma-bosqich egallayotganlarini to'g'ri baholay oladi. Chunki uning o'zi ham bir vaqtlar bu faoliyatni ana shunday pog'onama-pog'ona — bilim, malaka, ko'nikma va mahorat darajasida egallab borgan edi. O'qituvchi zardo'zlik kasbining asoslari tamal toshini qo'ygan noma'lum kashfiyotchi-zardo'zlarning tajribalarini o'z ichki tajribasiga aylantirish jarayonlarini o'z boshidan kechirgan va bu jarayonlarni o'quvchisi boshidan kechirayotgan jarayonlar bilan taqqoslaydi, natijalariga qarab xulosa chiqaradi. O'zi shu sohada mahoratga ega bo'lmagan o'qituvchi yoki ish ustasi o'quvchining mazkur faoliyatni egallash jarayonini hech qachon to'g'ri baholay olmaydi. Chunki uning o'zi bu faoliyatni bosqichma-bosqich o'zlashtirish borasida hech qanday tasavvurga ega bo'lmaydi.

Demak, o'quvchining mazkur sohadagi faoliyat asoslarini o'zlashtirish jarayonini to'g'ri baholay bilishi uchun o'qituvchi shu jarayonlarni boshidan kechirgan va mahorat darajasiga erishgan bo'lishi zarur. O'z kasbining mohir egalari bo'lgan mutaxassis-larning bergan baholari hamisha haqiqiy baho hisoblanadi.

2.4. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTLAR XONASINI JIHOZLASH

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar xonasining jihozlanishi bu fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishdan maqsad, o'quvchilarni zardo'zi buyumlar ishlab chiqarish texnologiyasi bilan tanishtirish, bu jarayonda ularning olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlashdan iborat.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar xonasi ham, avvalo, shaxsiy gigiyena va texnika xavfsizligi talablariga javob berishi lozim. Xona keng va yorug' bo'lib, havosi tez-tez almashtirib turilishi kerak: havoni almashtirib turuvchi zamonaviy texnika vositalari hamda sun'iy yorug'lik manbalari bilan jihozlanishi lozim. Alohida kiyim almashtirish xonasi yoki alohida kiyim javonlari ham bo'lishi kerak.

Devoriy ko'rgazmalarda shaxsiy gigiyena, texnika xavfsizligi va texnologik qoidalar aks ettiriladi. Bundan tashqari, zardo'zlikda foydalaniladigan asbob-uskunalar, xomashyo va materiallar namunalari, ulardan foydalanish yo'riqnomalari o'rin oladi. Zardo'zi buyum namunalari maxsus oynavandli ko'rgazmalar burchagida joylashtiriladi.

Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqarish xonasini jihozlashda zardo'zlik dastgohlarini tanlash katta ahamiyatga ega. Zardo'zlik tarixidan ma'lumki, qadimda zardo'zlar ko'rpacha ustida o'tirib, korcho'bda tikishgan (40-rasm). Korcho'b yog'ochdan yasalgan ish dastgohi bo'lib, uni ishga tayyorlash va doimo texnologik qoidalarga rioya qilgan holda ushlab turish qiyin bo'l-

40-rasm. Qadimda zardo‘zning ish joyi.

gan. Shuning uchun Buxorodagi zardo‘zlik fabrikasi va uning filiali bo‘lgan G‘ijduvon zardo‘zlik fabrikasidagi zamonaviy zardo‘zlik sexlari muhandis-texniklar tomonidan yangicha loyihalashtirilgan, zardo‘zlik texnologiyasi qoidalariga va zardo‘zlik dizayniga to‘liq javob beradigan temir qorishmalaridan yasalgan dastgohlar bilan jihozlangan. Bundan tashqari, zardo‘zlar uchun ancha murakkab hisoblangan zar iplarni patilaga kerakli sonlarda o‘rash, siddi va tofta iplar tayyorlash jarayonlari ham birmuncha texnikalashtirilgan (41-rasm).

41-rasm. Buxoro zardo‘zlik fabrikasidagi sex.

Kollejlardagi zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar xonasi ham ana shunday zamonaviy temir dastgohlar, siddi va tofta iplar o'raydigan apparatlar bilan jihozlanishi lozim. Har bir dastgoh oldida tumbochkalar bo'lib, unda zardo'zlik xomashyolari (zar ip va g'altak iplar babinalari, tofta iplar o'rami, bezaklar) va zardo'zlik asbob-uskunalari (qaychilar, ninalar to'plami, angishvonalar, patila) qo'yib qo'yiladi. Bundan tashqari, zardo'zi buyumlarni bichish va andazalarni tayyorlash uchun maxsus tayyorlangan jihozlar bo'lishi zarur. Texnologik jarayonlar oxirida zardo'zi buyum andazalarini birlashtirish jarayonlarini amalga oshirish uchun tikuv mashinalari ham kerak. Ular oldida esa tikish-bichish ishlari natijasida hosil bo'lgan chiqitlarni soladigan idishlar bo'ladi. Zardo'zi buyumlar tayyor bo'lgach, ularning turiga va tuzilishiga qarab joylashtirish uchun maxsus oynavandli jihozlar lozim. Shunday qilib, zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulot xonalarining mazkur texnologiya talablariga binoan jihozlanishi o'quvchilarning zardo'zlik san'atini puxta o'zlashtirishlari uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

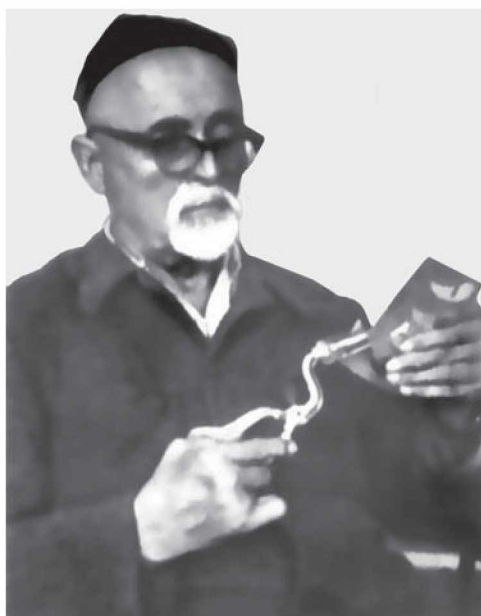
XULOSA

Zardo'zlik san'ati shu paytgacha o'quv yurtlarida fan sifatida o'qitilmaganligi, bu san'atning o'quv predmeti sifatida endigina shakllanib kelayotganligi nafaqat shu sohadagi olimlarimiz, balki shu sohada mehnat qilayotgan o'qituvchilarimiz va ish ustalari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki bugungi kunda zardo'zlik texnologiyasi va uni o'qitish uslubiyatini takomillashtirish bo'yicha oldimizda turgan ko'plab muammolar mavjudki, ularni faqat zardo'zlik texnologiyasi mashg'ulotlari jarayonidagina o'rganishimiz va hal etishimiz mumkin. Shunday ekan, zardo'zlik texnologiyasi fani o'qituvchilari va ish ustalarining ish tajribalari, ijodiy faoliyatlari natijalari mavjud muammolarning kaliti bo'lib hisoblanadi.

«Zardo'zlik texnologiyasi» fanini o'qitish uslubiyati ham kelgusida ana shunday ijodiy tajribalarni umumlashtirish orqali takomillashib boradi.

ILOVA ILLUSTRATSIYALAR

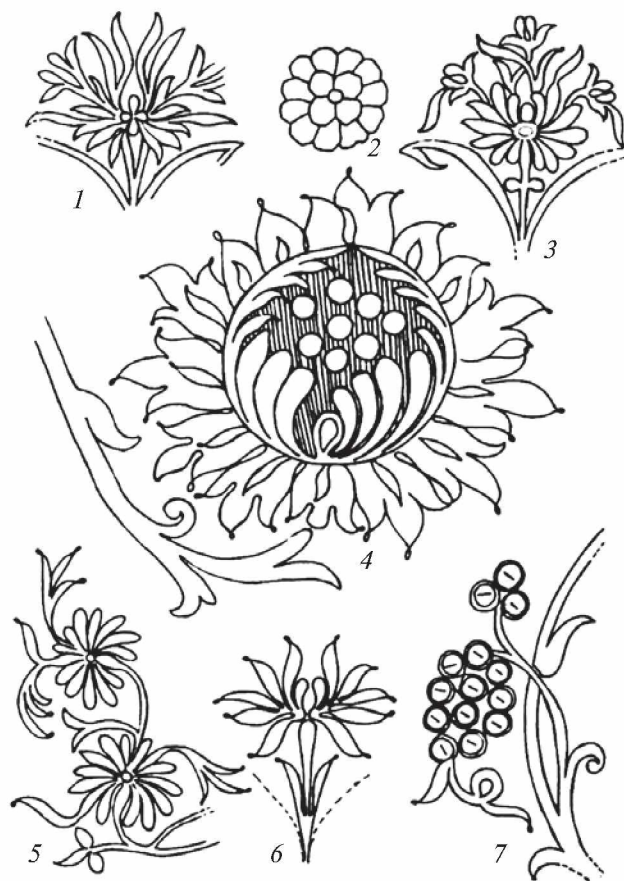

Usto Gʻulom Muhamedov.

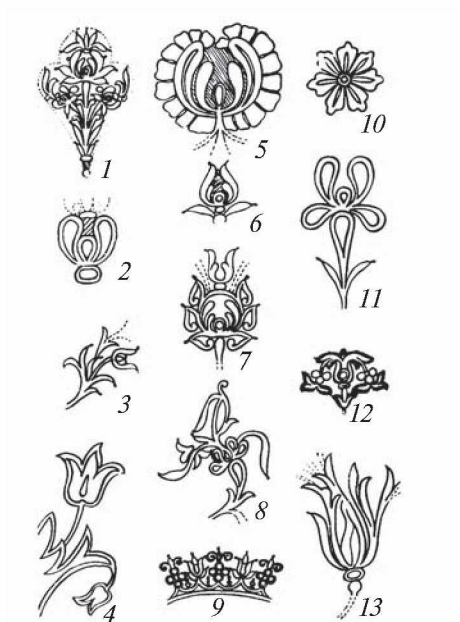

Usto rassom Nugʻmon Aminov.

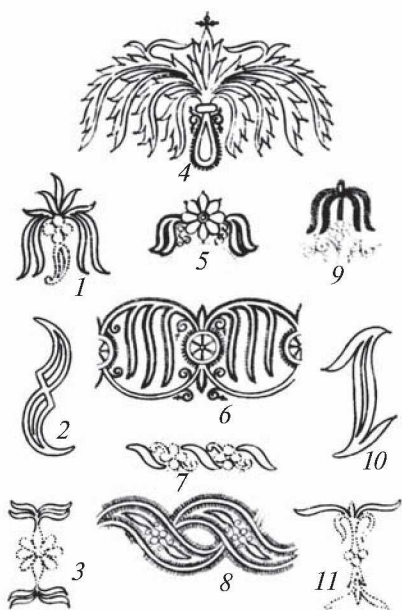

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.
«Guli chinni» nusxalarining turlari va boshqalar:

1, 3, 5, 6 — «guli chinni»; 2 — «guli qoshg'ariy»; 4 — «guli kosagul»; 7 — «angur».

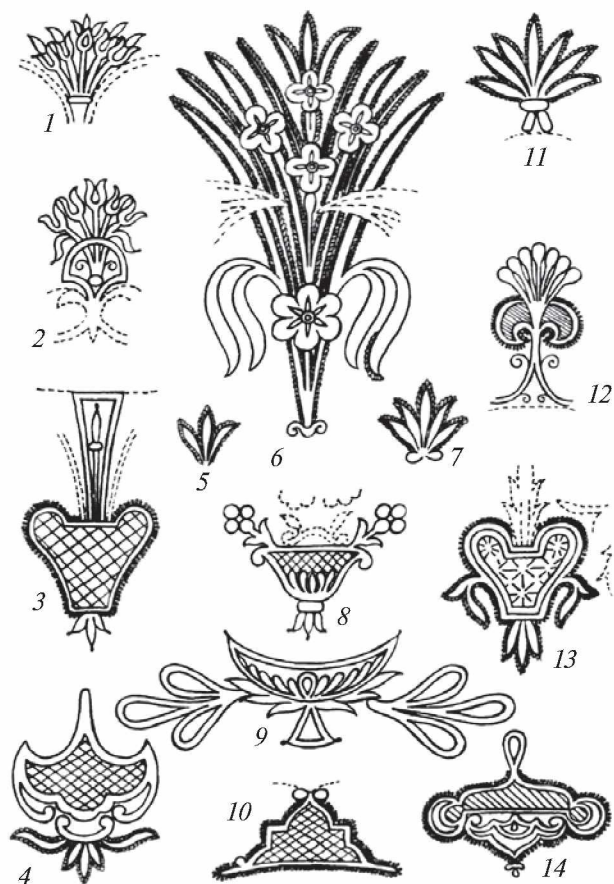
Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.
 «Lola» nusxasining turlari: 3, 4, 6, 8, 9, 12, 13 — «lola»;
 1, 2, 7, 11 — «lolai qal'agiy»; 5, 10 — «guli qal'agiy».

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.

«Majnunbed» va «shulluk» nusxalarining turlari:

4 — «majnunbed»; 1, 5, 6, 9 — «bargi majnunbed»;
7, 8 — «shulluk»; 2, 3, 10, 11 — «bargi shullukiy».

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.
«Tavq» turunj (medalon) nusxasining turlari:

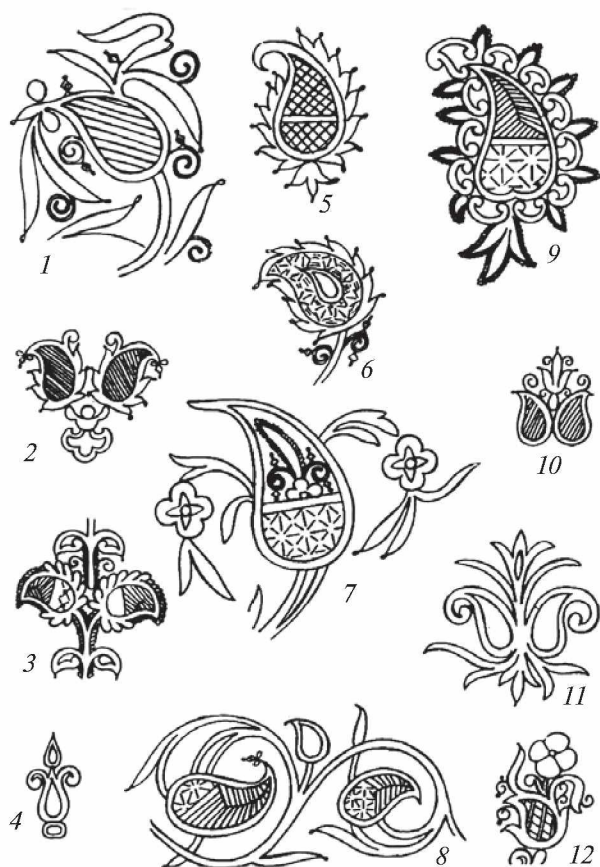
1, 2, 5, 6, 7, 11, 12 — «tojigul»; 3, 4, 8, 9, 10,
13, 14 — «ka'bagul».

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.

«Madohil» nusxasining turlari:

1, 2, 3, 6, 7, 10, 11 — «madohil»; 5, 13 — «chor madohil»;
9 — «madohili durun-ba-durun»; 4, 8, 12 — «chor madohili
durun-ba-durun».

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.

«Bodom» nusxasining turlari:

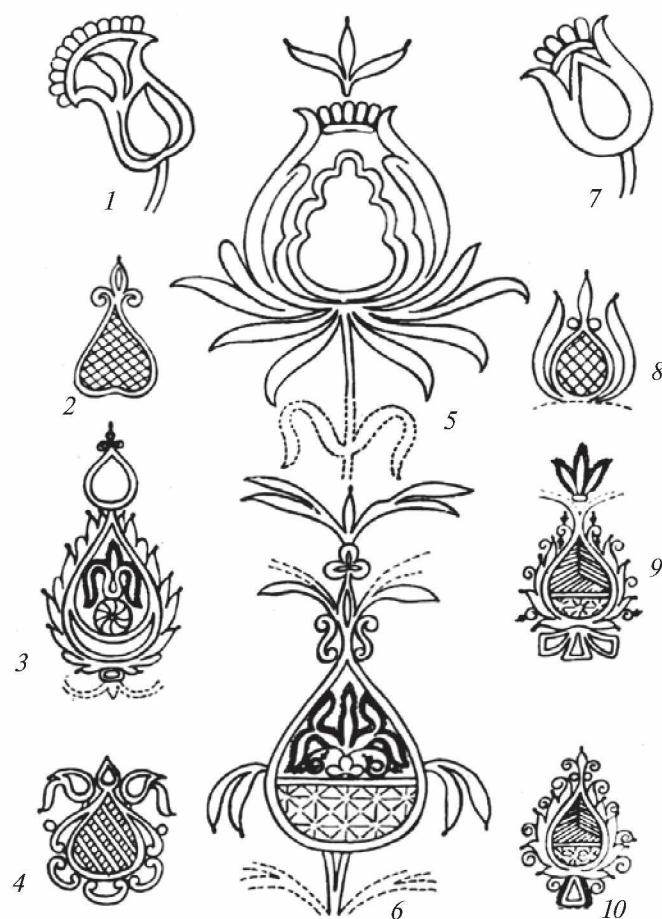
1, 7, 8, 12 — «bodom»; 4, 10, 11 — «qo'shbodom»,
 2, 3 — «qo'shbodomi xazoinok»; 5, 6, — «bodomi xazoinok»;
 9 — «bodomi na'lnok».

Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.

«Bodom» nusxasining turlari:

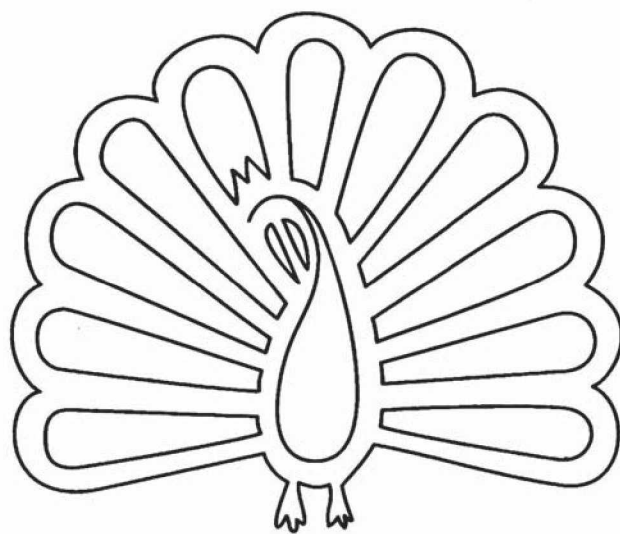
2, 6, 7 — «bodom»; 1, 3 — «bodomi na'lnok»; 4 — «qo'shbodom»;
5 — «iskandarpechoni bodomnok»; 8, 9 — «bodomi xazoinok».

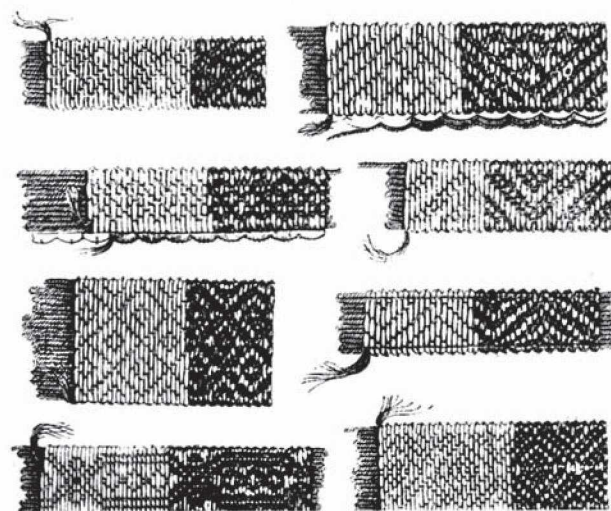
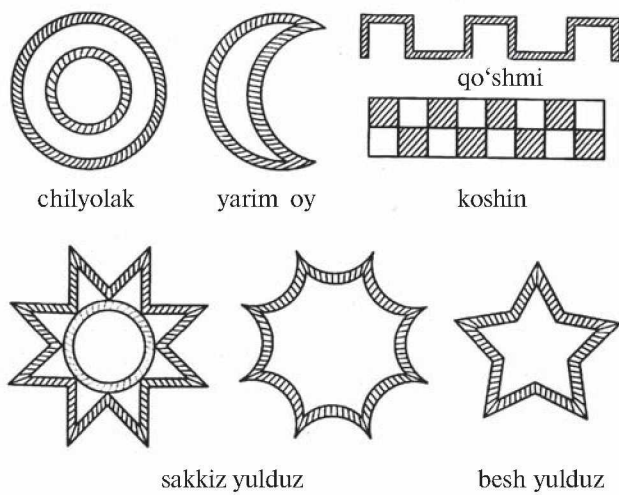
Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.

«Turunj» va anor nusxalarining turlari:

1, 5, 7 — anorning zardo'z ustalari «gul» deb atovchi uslublashtirilgan meva shakli; 2, 6, 8 — «turunj»; 3, 9, 10 — «turunji xazoinok»; 4 — «turunji na'lnok».

Tovus naqsh nusxalari.

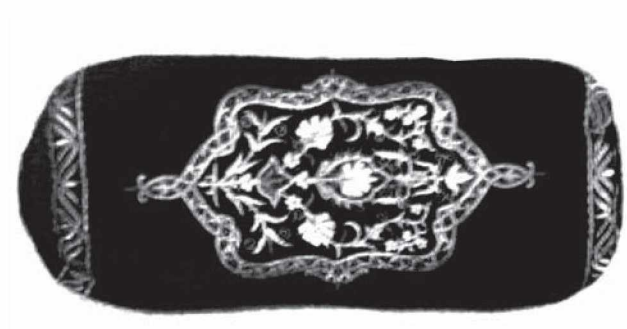
Geometrik naqsh nusxalari
(kartondan qirqib va qo'l choklari yordamida hosil qilingan).

Ayollar kamzulining qaytarma yoqalari. «Shulluk»,
«Iskandarpechoni tangachanok», «Iskandarpechoni bodomnok»,
«Koshin», «Qo'shmi».

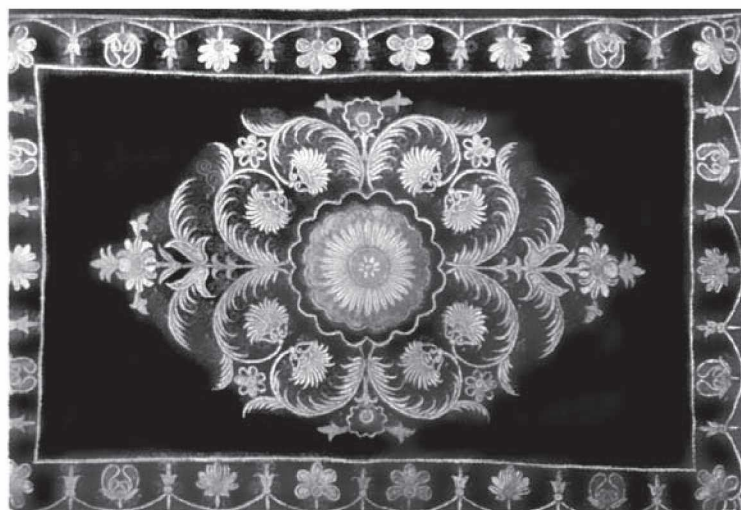
«Zei kurta» qismlari.

Lo'labolish. Zardo'zi guldo'zi usulidagi «kitoba» naqshi.

Zar va kumush iplar.

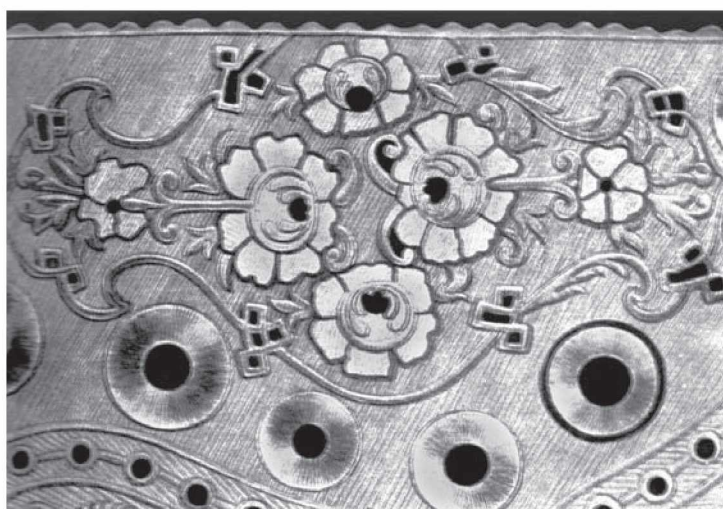
«Shobarg» naqshi tushirilgan soʻzana.

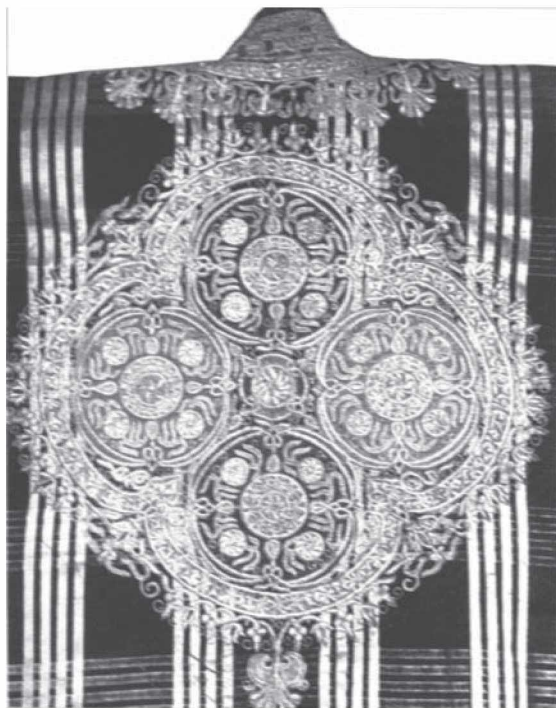
Zardoʻzi yostiq.

«Kallapo'sh» erkaklar do'ppisi. O'n ikkita bo'rtma qubbalari bo'lgan «chorgul» kompozitsiyasi.

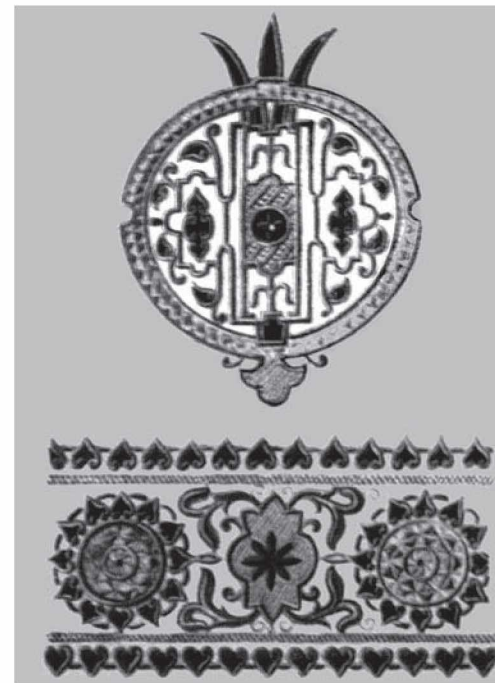
«Se gula» julining umumiy ko'rinishi. «Zamindo'zi guldo'zi» murakkab texnikasi. Zamini «mavji yak ro'ya» tikishi bilan tikib chiqilgan.

«Davqur» kompozitsiyasi. «Chilyolak», «Madohil» naqsh nusxalari.

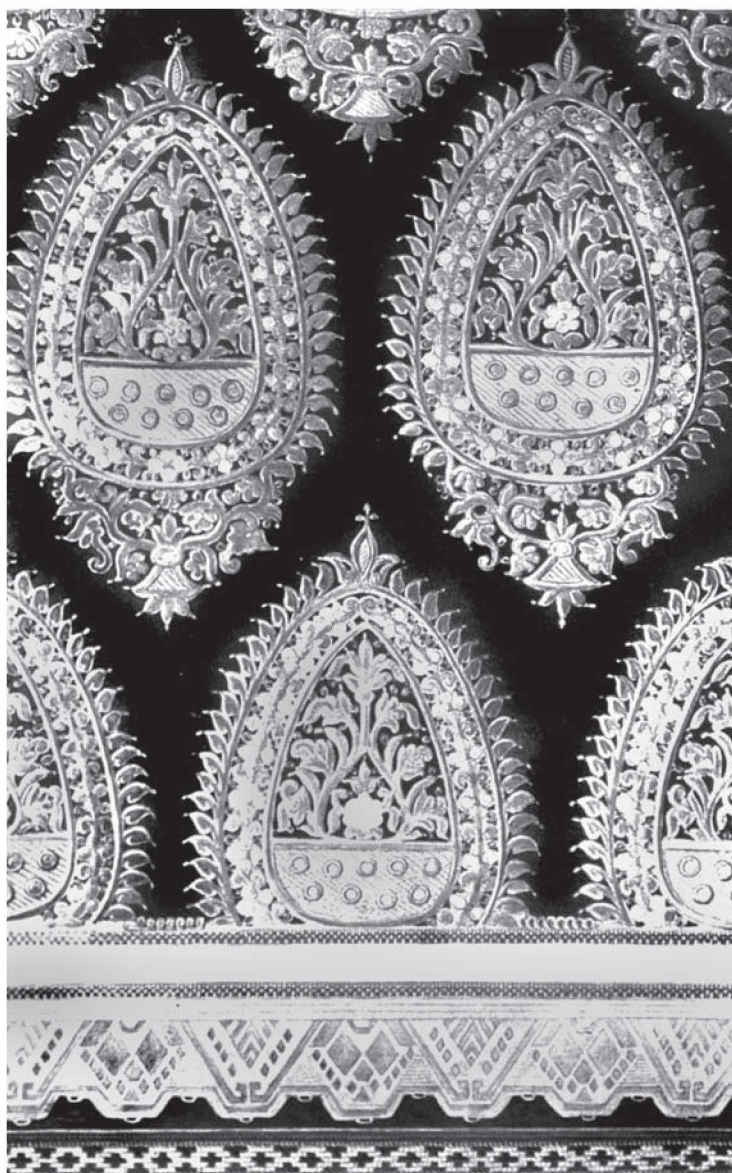
«Davqur» kompozitsiyasi. «Pakon», «Moh» naqsh nusxalari.

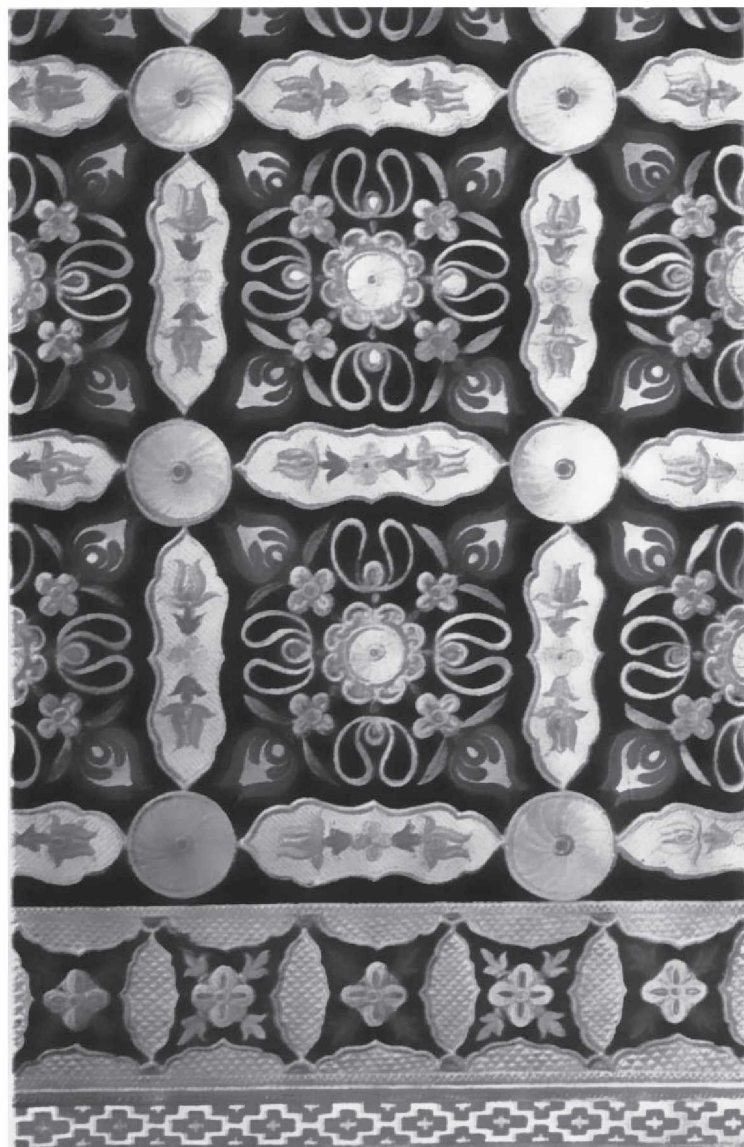
Cholvor tikilishidan bir qism. Quyida — hoshiya, yuqorida — cholvorning old qismiga tushirilgan naqsh.

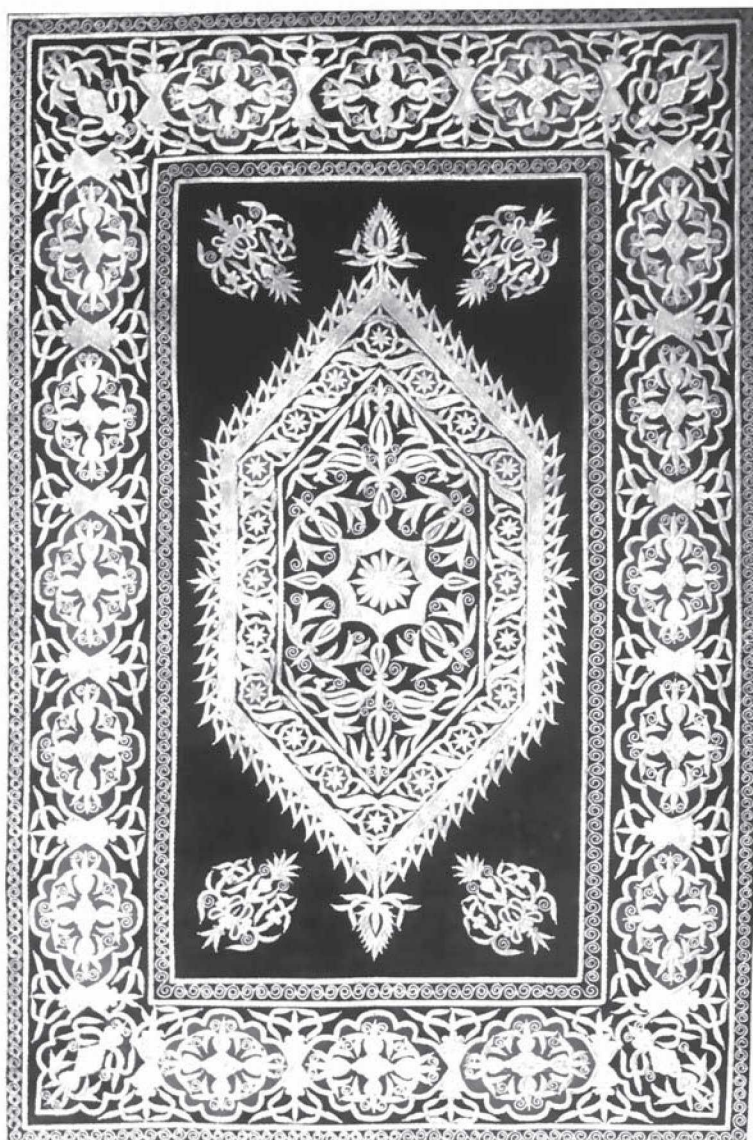
«Butadori daraxt» choponining bir qismi.
Duxoba. «Guldo‘zi» texnikasi. Hoshiya ichida «bodom» kashtasi.

«Butador» choponining bir qismi. Duxoba.
«Guldo‘zi» texnikasi. Quyi tomonida zarrin jiyakdan gul solingan.

«Darham» choponining bir qismi. Duxoba. «Zardo'zi
birishimdo'zi» aralash texnikasi.

«Kitoba» naqshi tushirilgan so'zana.

«Darhami daraxt» choponining bir qismi. «Tangalak».

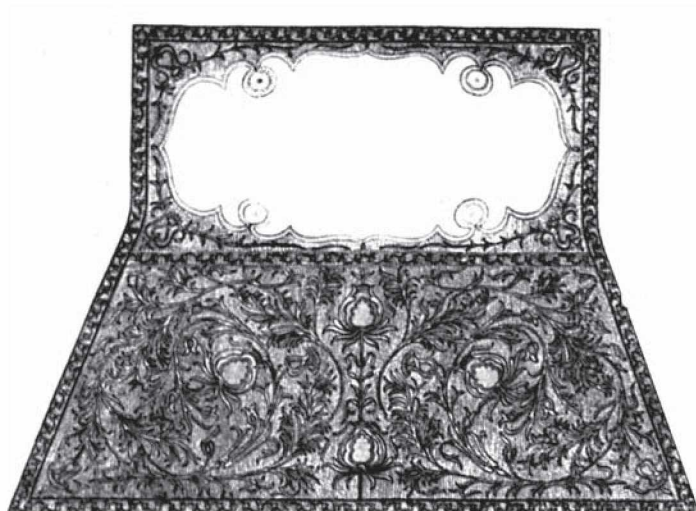
«Darham» choponining bir qismi.

«Davqur» uslubidagi «jomi zardo'zi guldo'zi» erkakcha chopon — gullari keng hoshiya adip va qog'zodan qirqilgan tarx bo'yicha orqa tomonga tikilgan katta turunjdin iborat.

«Butador» kompozitsiyasi. Joma. Zardo'zi guldo'zi usulida
tikilgan «qo'shbodom» naqshi.

«Davri gardish» julining umumiy koʻrinishi.
Anor mevasining uslublashtirilgan shakli boʻlgan «daraxt» kashtasi.

Zardoʻzi guldoʻzi zamindoʻzi usulida tikilgan jul.

Zardo'zi igna qadagichlar.

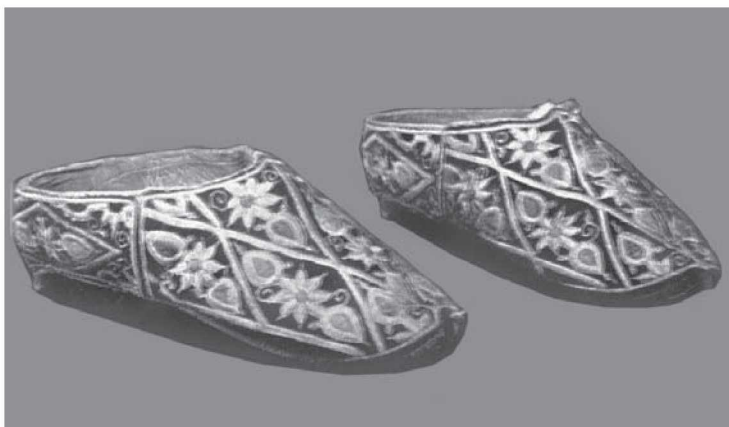
Zardo'zi choynakqopqoq.

Erkaklar zardo'zi do'ppisi.

Zardo'zi do'ppi.

«Guli bodom» naqsh nusxasi tushirilgan kovush.

Zardo'zi popush.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. T., «Sharq», 1997.
2. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., «O'qituvchi», 1997.
3. T. *Abdullaev*, C.A. *Hasanova*. Одежда узбеков (XIX — начало XX вв.). T., «Fan», 1978.
4. H.K. *Азизова*. Золотое питьё. 1968.
5. N. *Aminov*. Biz zardo'zlarmiz. T., «O'zbekiston», 1981.
6. Y.K. *Babanskiy*. Hozirgi zamon umumiy ta'lim maktabida o'qitish metodlari. T., «O'qituvchi», 1990.
7. S. *Bulatov*. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. T., «Mehnat», 1991.
8. P.A. *Goncharova*. Buxoro zardo'zlik san'ati. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
9. M.Sh. *Jabborova*. Tikuvchilik texnologiyasi. T., «O'zbekiston», 1994.
10. Z. *Jo'rayev va boshqalar*. Materialshunoslik. T., 2000.
11. V.M. *Karimova*, F.A. *Akramova*. Psixologiya. (Ma'ruzalar matni). T.
12. N.A. *Konstantinov va boshq.* Pedagogika tarixi. T., «O'qituvchi», 1967.
13. N.B. *Matmuratova*. Litsey o'quvchilarining qiziqish va moyilliklarini o'rganish. (Metodik qo'llanma). T., 2002.
14. Познавательные процессы и способности обучения. Под. ред. док. псих. наук В.Д. Шадрикова). М., «Просвещение», 1990.
15. K.K. *Platonov*, G.G. *Golubev*. Psixologiya. T., «O'qituvchi», 1982.
16. A.I. *Сидеренко и др.* Золотое питьё Бухары. T., 1981.
17. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. 1-kitob. T., «Sharq», 2000.
18. L.B. *Ундерова*. Узбекская народная одежда конца XIX—XX вв. T., «Фан», 1994.
19. G.Q. *Qulijanova*, S.S. *Musayev*. Yengil sanoat mahsulotlari texnologiyasi. 1-qism. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.
20. B. *Xolmatov*. Naqshnoma. (Naqsh kompozitsiyalari tuzish bo'yicha o'quv qo'llanma). T., 1999.
21. G.K. *Hasanboyeva*. «Kostum va moda tarixi» fanidan ma'ruzalar matni. T., 1999.
22. G.K. *Hasanboyeva*. «Kompozitsiya asoslari» fanidan ma'ruzalar matni. T., 1999.

MUNDARIJA

Kirish	3
--------------	---

I bo'lim. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI BO'YICHA **O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH** **USLUBIYATI**

1.1. Zardo'zlik san'ati tarixi va uni bosqichlarga bo'lib o'rganish mezonlari	9
1.2. Zardo'zlik texnologiyasi to'g'risida umumiy tushuncha berish	17
1.3. Zardo'zi buyumlarni loyihalashtirish texnologiyalari bilan tanishtirish	19
1.4. Zardo'zi buyumlarini bichish (xossai bardori) texnologiyasini o'rganish	22
1.5. Zardo'zi buyumlar uchun naqsh kompozitsiyalari chizish va qirqish (gulburi) usullari bilan tanishtirish	28
1.6. O'quvchilarda zardo'zi naqshlarni tikish va bezatish usullari (zardo'zi)ni shakllantirish texnologiyasi	35
1.7. Zardo'zi buyumlarning bichim qismlarini birlashtirish (shinoni) usullari bilan tanishtirish	51
1.8. Zardo'zlik mahsulotlari ishlab chiqarishning xususiy texnologiyalari bilan tanishtirish	55
1.9. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning bilim va malakalarni o'zlashtirish darajalarini baholash mezonlari	62
1.10. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlari xonasini jihozlash	71

II bo'lim. ZARDO'ZLIK TEXNOLOGIYASI BO'YICHA **AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH** **USLUBIYATI**

2.1. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish	74
2.2. Zardo'zlik texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish	76

2.3. Zardoʻzlik texnologiyasi boʻyicha amaliy mashgʻulotlar jarayonida oʻquvchilarning koʻnikmalarni oʻzlashtirish darajalarini baholash mezonlari	78
2.4. Zardoʻzlik texnologiyasi boʻyicha amaliy mashgʻulotlar xonasini jihozlash	84
Ilova. Illustratsiyalar	87
Foydalanilgan adabiyotlar	120

DILFUZA JABBOROVA

**ZARDO‘ZLIK VA UNI O‘QITISH
METODIKASI**

Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2016

Muharrir *B. Xudoyorova*
Badiiy muharrir *D. Hamidullayev*
Texnik muharrir *F. Samadov*
Musahhah *M. Ibrohimova*

Noshirlik litsenziyasi AI № 275, 15.07.2015-y.

2016-yil 24-oktabrda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi 60×90¹/₁₆.
«Times» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Bosma tabog‘i 7,75.
Nashr tabog‘i 7,5. 677 nusxa. Buyurtma № 135

«ILM ZIYO» nashriyot uyi, Toshkent, 100129, Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
Shartnoma № 30 — 2016.

«PAPER MAX» xususiy korxonasida chop etildi.
Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30-uy.

J 13 **D. JABBOROVA. ZARDO‘ZLIK VA
UNI O‘QITISH METODIKASI.** Kasb-
hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma.
T.: «ILM ZIYO», 2016. — 124 b.

UO‘K: 746.346 (075.32)
KBK37.237.74.263

ISBN 978-9943-16-396-6